

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI**

**ARİSTOTELES FELSEFESİNDE
AKIL VE HİS İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
F.Deniz Beşpınar**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nurten GÖKALP**

**Ankara
2006**

ÖNSÖZ

İnsan, insanı açıklayamaz. İnsan, kendini de açıklayamaz. İnsan, benzerlerini de açıklayamaz. Olduğu şeyi açıklayamayan insanın bir anlamda trajedisi, bir anlamda da merak uyandıran gizemini yaratan bu durumu keşfinin sonu yoktur. Kendine ait bu gizemin cazibesi ile insan, evren içinde kendi varlığının bilincine vardığı andan itibaren özünü anlama çabası içinde olmuştur. Felsefi anlamda kendi varlığımızın ifadesi olarak ve bize ait olan bir kavram olarak en iyi bilmemiz gereken şey olması lazımdır. Ne var ki, bir çok bilgiye sahip olsak da sadece felsefede değil, biyolojik, fiziksel, kimyasal, psikolojik, fizyolojik vb..olarak hiçbirisi insanın kendini açıklaması anlamında tatminkar olamamıştır.

Kendi kendini problem alarak, ister soyut, ister birey insandan yola çıksın, insanın amacı kendini açıklamaktır. Böyle bir açıklamayı insan, ahlaki boyutta da yapmak ister. Her insanın hayat içinde bir tavrı vardır. Fakat esas olması gereken ve genel geçer doğru olabilecek tavır ne olmalıdır? Veya bu tavrın belirleyicisi nedir? Bu tavır üstünde doğa veya insanın kendisi ne kadar etkilidir? Bu tavrın yöneldiği amaç nedir? Felsefe tarihi boyunca bu sorulara farklı cevaplar verilmiştir. Mutlak olarak açıklanması zor olan bu bilinmezliklerden biri de insanın, hem kendisi dışındaki diğer canlılarla ortak olan doğal yönü, hem de onlardan farklı olarak sahip olduğu bilinç ve akıl sayesinde edindiği üstün varlık yönü sebebiyle, arada kalmış iki yönlü bir varlık olmasıdır. Biri duygularına karşılık gelen, diğeri ise, aklına hitap eden bu iki yönü arasında insan, bir uyum sağlama çabası içindedir.

Bir çok filozofun yöneldiği bu çaba, Aristoteles'in ahlak felsefesini oluştururken, ortaya koymuş olduğu psikolojisinde de vardır. Aristoteles'in akıl ve his ilişkisi ile ilgili ortaya koyduğu yaklaşım, pratik hayata yönelik geçerliliğe sahip iken, günümüzde de psikoloji biliminin ortaya koyduğu bazı yaklaşımlarda halen etkilidir. Bu çalışmada Aristoteles'in akıl ve hissi nasıl

yönetmek gerektiğine dair öğütleri, onun ortaya koyduğu felsefi yapı ve kavramları ile ilişkilendirilerek ortaya koyulmuş olup, bir anlamda çabasına ortak olunmuştur.

Felsefeci olmasam da felsefi bir tez yazmam için bu aşamaya gelmemde bana fırsat tanıyan Prof.Dr.Kazım SARIKAVAK'a minnetimi ve anlayışını esirgemeyen Prof.Dr.Nurten GÖKALP'a destek ve değerli katkıları için teşekkürlerimi saygıyla sunarım.

F.Deniz Beşpınar

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM : ARİSTOTELES FELSEFESİNDE AKIL VE HİS.....	16
1.1. Aristoteles'in Akıl Anlayışı.....	24
1.2. Aristoteles'in Hislere Yaklaşımı.....	28
2.BÖLÜM : ARİSTOTELES'İN RUH VE BEDEN ANLAYIŞI İÇERİSİNDE AKIL VE HİSSİN YERİ	32
2.1. Ruh.....	35
2.2. Beden.....	50
2.3. Ruh Beden İlişkisinde Akıl ve Hissin Yeri	52
3.BÖLÜM : ARİSTOTELES'İN AHLAK FELSEFESİNDE AKIL VE HİSSİN YERİ.....	54
3.1. Erdem ve Akıl-His İlişkisi.....	56
3.2. İrade, Sorumluluk ve Seçme Özgürlüğünde Akıl ve His...71	
3.3. Ahlaki Eylemlerimizde Akıl ve His.....	83

4.BÖLÜM : ARİSTOTELES’İN AKIL HİS İLİŞKİSİNİN GÜNÜMÜZ DUYGU PSİKOLOJİSİ ÇALIŞMALARINDAKİ İZLERİ.....	95
4.1. Duygusal Zeka Yaklaşımı.....	95
4.2. Rasyonel Emotif Terapi:Albert Ellis.....	101
 SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	108
 KAYNAKÇA.....	120
 ÖZET.....	125
 ABSTRACT.....	127

GİRİŞ

Akıl his ilişkisi problemi insanın varolduğu andan bu yana yaşanan, düşünce tarihi kadar eski bir problemdir. İnsan, herşeyden önce ahlaki bir varlıktır. Doğası gereği kendi özünde barındırdığı tüm canlılarla ortak olan hissi yetilerine ek olarak, akıl yetisine sahip bir varlıktır ve bu yetisi ona sorumluluk yükler. İşte bu sorumluluk yüzündendir ki, o kendi farklılığını ortaya koyacak bir görev bilinciyle davranmalıdır. Ancak bu şekilde kendi özünü gerçekleştirebilir. Ne var ki insanoğlu için bunu pratik yaşama geçirmek kolay bir şey değildir. Bu noktada akıl ve his gibi iki uç arasında salınan insan, iç dünyasında bu çekişmeyi yaşamadan edemez ve çok karmaşık ruh hallerini bünyesinde barındırır. Onun iki yönlülüğü, yaşamında çoğu zaman karşısına kaçınılmaz olarak tercih yapmasını gerekli kılan anlarda çıkar. İşte bu tercih anı insanın, tutku ve isteklerini içeren hissiyatına karşın iradesini doğru yönde kullanmasını öğütleyen akılın etkisiyle, bu ikilemin en çok farkında olduğu andır belki de. Dolayısıyla iradenin, hem analiz etme ve yargı ile karar verme fonksiyonuyla yönlendirici olan akıl ile, hem de doğal yanıyla ilgili olan hislerle ilişkisi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Nitekim günümüz psikoloji bilimindeki görüşler de akıl ile hislerin gerek yaptığımız seçimlerde, gerekse anlık tavırlarımızda yaşamımız üzerinde etkili olduğunu ve uyumlu bir bütünlük arzetmeleri halinde yaşamamızı kolaylaştıracağı yönündedir. İnsanın sık sık içine düştüğü duygularımı mı yoksa mantığımı mı dinlemeliyim sorusu ve hatta bazen birbirinin tersi öğütler verse bile, ikisinin de doğruyu söylediğine kanaat getirdiğimiz anlarda, şu soruları sormak doğaldır. Asıl olan hangisi? Bu iki yetinin kaynağı nedir? Hangisi özüme daha uygundur? Hangisi beni asıl amacıma götürür? Hangisi bana daha yakındır? Hangisi beni daha mutlu kılar? Hangisi doğruya ulaşmamı mümkün kılar? Hangisi daha güçlüdür?

Bunlar ve benzeri sorular, farkında olsak da olmasak da kafamızı kurcalar. Ancak, tekini yoksayarak, birini diğerine tercih etmek de mümkün değildir. Her ikisi de insan doğasının dışlanamaz bir parçası ve reddedilemez bir gerçeğidir. Birinden birini yok saymak insani dengeyi bozacak veya birinin diğerine fazlaca baskın olması bizi yanlışla yöneltebilecektir.

Böyle bir yapı içinde insan, davranışlarından emin olabilmek için tutunacak bir temele ihtiyaç duyar ve bu durumu kendisine açıklamak ister. Bu noktada kendine yönelen insanda bilinç devreye girer ve bilincin olduğu yerde akıl da ona varlığını reddedilmez bir şekilde hissettirir. Aklın kendine özgülüğünün ve üstünlüğünün farkına varan insanın, bundan sonra ona verilen bu üstünlüğü kullanmamak gibi bir lüksü olmamalıdır. O ahlaki varlığının hakkını vererek akıllı ile ahlaklı eylemlerde bulunmalıdır. Böyle yapmak, duyguları ve duyguların işlevlerini reddetmek anlamında değildir. Ahlaki eylemler, akıl ile sağlansa da salt akıldan oluşan ve duyguları olmayan insan, eksik kalır. Çünkü akıl kadar duygulanmakta insani özelliklerdendir. Duygular, belki de insanın diğer canlılarla ortak olan yanı olması itibarıyla, aklın yanında daha aşağı derecede gibi düşünülse de, insani duygulanımlar, diğer canlılardan farklı olarak yönlendirilebilir özelliktedirler. Bu anlamda insani duygulanımlar daha niteliklidirler. Bu yüzden hayvanlar arzularıyla yaptıkları eylemlerden sorumlu tutulmazken, insan hislerinin hükmünde olan eylemlerinin sonucundan sorumludur. Ancak insan, hissettiği şeyler için değil, hislerini yanlış yönlendirdiği için suçlanabilir.

İnsan günlük yaşamda doğru kabul ettiği bir çok şeyi daha derinlemesine ve bir farkındalıkla beraber incelediğinde, tereddüte düşerek çelişkiler görmeye başlar. Varlığın en doğru bilgisinin ve eylemlerinin en doğrusunun ne olduğunu kendine sorar. Bu noktada, hislerimizin ve bize kattıklarının değerini bilerek, ama onları aklımız doğrultusunda kullanarak insani hayata uygun hareket ettiğimiz düşüncesi hakimdir. Düşünce tarihinde de gerek ahlak felsefesi ve iradi açıdan, gerekse bilgi felsefesi ve varlık felsefesi açısından bu konuya farklı yaklaşımlar olmuş ve felsefi problemlerin

akılla mı yoksa hislerle mi daha doğru açıklanabileceği konusuna farklı açıdan yaklaşımlar olmuştur.

İlkçağın ilk felsefi dönemini yapılandıran doğa felsefesi filozofları, evreni oluşturan ana maddeyi bilmek ve tözün tabiatını saptamak için bilgi oluşturmuşlar, ancak bilginin kaynağı akıl mı, yoksa deney mi şeklinde doğrudan bir sorgulamaya yer vermemişlerdir. Doğa felsefesinin ilk döneminde İyonyalılar, maddi neden ve töz problemi üzerinde yoğunlaşmışlar ve muhtemelen maddi neden dışında bir fail neden olduğuna dair düşünceleri olmamıştır. Kainatın ilgi alanı olduğu bu dönem filozoflarından Thales, Anaximandros, Anaximenes'in düşünceleri içinde insan problemi yer almamıştır. İnsan problemine yönelişin ilk belirtileri pythagorasçılarda görülmüştür.

Onlarla birlikte felsefi yapı, varlığı açıklamayı amaçlamaktan ve evren hakkında bilgi vermeye çalışmaktan bir parça uzaklaşarak, bir yaşam tarzı olarak algılanmaya başlamış, insana yönelik böylelikle başlamıştır. İnsanla ilgili düşünceleri, daha çok insan hayatı ve yaşamın amacı üzerine yoğunlaşmış, ölümsüzlük ve tinsel kurtuluş idealine yönelmiştir. Onlara göre, insan ruh ve beden olmak üzere iki bileşenden meydana gelmekte olup, ruh asıl olan ve insanın özünü meydana getirendir. Bedenin tersine ölümsüzdür. Ancak ruhun ölümsüzlüğe ulaşabilmesi için bilimsel bilgi, tinsel bir arınma ve erdemli bir yaşayış gereklidir.

Elea okulu filozoflarından Herakleitos ve Parmenides ise, değişme problemi üzerine yoğunlaşmışlar ve evrendeki değişme olgusunu, birbirlerine zıt iki görüş ortaya koyarak, biri kalıcılık ile diğeri süreklilik ile açıklamıştır. Ortak özellikleri ise, kendilerinden önceki filozoflardan farklı olarak ortaya koydukları, varoluş problemindeki görünüş ve gerçeklik ayırımına dair düşünceleri olmuştur. Epistemolojik bağlamda empirik bilgi ve rasyonel bilgi ayrımı yapmışlardır ve böylelikle o güne kadar metafizik ağırlıklı yol alan felsefi yapıya epistemoloji de eklenmiştir. Heraklitos ve Parmenides'e göre

duyuların elde ettiği veriler, bizi, görüşler dünyasına götürürken, aklın sesini dinlemek bizim gerçekliğe ulaşmamızı ve gerçek Varlığı temaşa etmemizi sağlar. Elea okulu düşünürleri, empirik bilgiye ve duyuların tanıklığına güvenmemiş, gerçeklikle ilgili doğru bilgiye, ancak akıl ve akıl yürütme yoluyla ulaşılabilceğini söylemişlerdir.¹ Sonuç itibarıyla, bahsettikleri iki tür bilgidir, duyular, görüşleri verirken, hakikati yalnız aklın vereceğini söylemişlerdir.² Elea okulu düşünürlerinin bu yaklaşımı ve duyu-deneyinin insanı gerçeğe götüremeyeceği şeklindeki düşünceleri ile birlikte felsefi yöneliş, maddi problemlerden ziyade ruh, varlık, Tanrı, zaman, mekan, hareket gibi felsefi problemlere doğru olmuş, duyu ve duyu verilerine olan güvensizlik belirgin bir hal almıştır.

Herakleitos(M.Ö.540-480) değişme problemiyle ilgili olarak, keyfi, gelişigüzel ve düzensiz bir değişme olmadığını, tersine bir ölçüye göre değişmeyen bir yasa olduğunu söylemiş ve değişmenin bu yasasına logos adını vermiştir. Varolan herşeyi düzene sokan bir güç olarak herşeye nüfuz eden logos, evrenin kanunu anlamındaki logostur. Birde insandaki akıl anlamında logos vardır ve bu yönüyle logos, aynı zamanda, insana değişmenin yasasını anlama imkanı veren değişme gücüdür.³ Uyanık ve uyuyan olmak üzere, iki hali bulunan bilinç, iki tür akla sahiptir. Bunlardan biri evrensel olan akıl olup, her şeyi kendi evrensel düzeni içinde doğru olarak görür. Çünkü insanın doğasında kavrama yetisi olmadığından, yalnızca evrensel akla uyan kimse, doğru yargıda bulunabilir.⁴ İnsandaki akıl, evrensel ahengin ve onun anlaşılması demek olan bilgeliğin kaynağıdır. Bundan dolayı doğru bilgi ancak, evrendeki değişimi anlamlandıran ve değişimdeki bu karmaşayı ahenge dönüştüren evrensel akla uygun düşünce ile ortaya çıkar. Evrenin kanunu olan logos'u bilmek ve tanımak aklın görevidir. Eylemine akli kılavuz yapan kimse evrensel akla bağlanmış

¹ A.g.e., s.30

² KRANZ, Walther, **Antik Felsefe**, Çev.Suad Y.Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1984

³ CEVİZCİ, s.52

⁴ TÜRKER, Sadık, **Aristoteles'te Yargı Sorunu**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı, İstanbul,2001, s.8, W.K.C.Guthrie, A History of Greek Philosophy, 6c, Cambridge University Press, 1992, s.413

olacaktır.⁵ Evrensel akıl ise, hem varlıkla düşüncenin ölçüsüdür, hem de herşeyin kendisine göre olduğu şeydir.⁶ Varlığın özü olan değişme, “birliği” ifade etmektedir.⁷ Logos bu değişimi kavrayabilendir. İnsandaki akıl anlamındaki logos, insana evrenin kanunu olan logosu anlama ve bu evrensen kanuna uyum sağlama imkanı verir.

Doğa felsefesinin son döneminde, plüralist düşünürler olan Empedokles ve Anaksagoras ile Leukipus ve Demokritos’un temsilciliğini yaptığı Atomcu okul, tek bir töz yerine varlığın temeline ikiden fazla töz yerleştirmişlerdir. Onlar, rasyonel bilgi ile empirik bilgiden veya akıl ile duyusal bilgiden herhangi birisini dışta bırakarak ikili bir ayrıma gitmemişler, böylelikle, Parmenides’in ortaya koyduğu değişmezlik ilkesi ile değişme olgusu arasındaki uzlaşmayı, bilgi teorisi alanına da taşımışlardır.

Empedokles’e göre, duyu algılarının güçsüzlüğü söz konusu iken akıl da bu anlamda duyulardan daha iyi bir konuma sahip değildir.⁸ O, duyuların yanılmazlığını reddettiği gibi, aklın da yanılabilirliğini ve insanın kesin bilgiye ulaşmada büyük bir güçlüklerle karşı karşıya bulunduğunu belirtmiştir.⁹ İnsan, varolanı kavramaya çalışırken, ne kadar zayıf olurlarsa olsun, sahip olduğu tüm yetilerden akıl olsun duyu olsun faydalanmalıdır. Nitekim duyular, akla onun işlemesi için veriler sağlar. Böylelikle, önceki dönemdeki felsefenin duyusal bilgiyi ve duyuları reddetmesine karşılık, Empedokles, bir algı teorisi geliştirerek duyulara itibarını iade etmiş olmaktadır. Kısacası, duyuların zayıflığını kabul etmekle birlikte, aynı şeyin akıl için de geçerli olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Bu yüzden, insan gerçeğin bilgisine, ulaşmak istiyorsa, hem duyu yetisini, hem de akli kullanmalıdır.

⁵ GÖKBERK, s. 33

⁶ TÜRKER, s.8 ; W.K.C.Guthrie, a.g.e., s.419

⁷ A.g.e. s.80-81

⁸ CEVİZCİ, s.53

⁹ TÜRKER, s.8 ; Guthrie, a.g.e., s.138

¹⁰ CEVİZCİ, s.53-54

Parmenides'in varlık öğretisine katılan Empedokles, varlığın toplamının sabit olduğunu söyler ve bunun gerçekliğin ve akliliğin ilkesi olduğunu kabul eder.¹¹ O, akı, her türlü üstünlüğün kaynağı ve ahengi sağlayan olarak görür. Çünkü, ona göre insan, iyi ve kötüyü temsil eden sevgi ve nefretle hareket ettiği için tamamıyla duygularının etkisi altındadır. İnsan sevgi ve nefret duyguları arasındaki gelgitlerden ancak kendine özgü olan insani ruhu ile kurtulabilir ve akı ile sevgiyi tercih edebilir.

Anaksagoras(M.Ö. 500-428), öncüllerinden farklı olarak akı doğanın kanununa eş tutmuştur. Aslında, o da ilkçağ kozmolojisine yerleşmiş olan, “kanuna uygun alem” fikrine sahiptir, ancak farklılığı, bu kanunun, akıl olduğunu söylemesidir.¹² Ona göre dünyanın oluşunun nedeni maddi neden dışında olan fail bir nedendir ve bu da tinsel bir ilke olan nous dur. Nous, düzenleyici ve akıllı bir ilkedir. Töz bakımından plüralizmi koruyan filozof, bir yandan da madde-zihin düalizmini benimsemiştir.¹³ Herşeyin herşeyde içerilmiş bulunduğu ve varolanlar arasında farklılığın bulunmadığı bir zamanlar, herşeyin, sınırsız bir zaman süreci içinde ve sükunet halinde birarada olduğunu ileri sürerek¹⁴ maddeyi kavrayışını tasvir eden Anaksagoras, maddeyi aklın düzene koyduğunu belirtmiştir.¹⁵ Duyulardan kaynaklanan yargılar ile aklın yargıları, gerçekliği ifade etmek bakımından aynı değeri taşımazlar. Gerçeklik, akli olduğundan kavranabilir. Aklidir, çünkü akıl tarafından düzenlenmiştir.¹⁶ O halde, gerçeklik, zorunlu olarak kavranabilir olup, mantıkidir. Dolayısıyla Anaksagoras'ın doğanın kanunu olarak gördüğü akıl, gerçeği düzenleyendir ve bu yönüyle de onu kavrayabilendir.

¹¹ TÜRKER, s.8 ; Dimitriu, s.86

¹² ARİSTOTELES, **Fizik**, (Çev.Saffet Babür), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, 213a22-24

¹³ CEVİZCİ, s.66

¹⁴ ARİSTOTELES, a.g.e., 187a25-26

¹⁵ A.g.e., 203a23-33

¹⁶ TÜRKER, s.8 ; Dimitriu, a.g.e., s.86

Demokritos, insan hayatı ile ilgili sorulara, evrenle ilgili problemler kadar yer verir. Ona göre Evren, atomların çarpışmaları ve birbirleri üzerindeki basınçları sonucunda oluşur. Demokritos, ruhu da bu doğrultuda açıklayarak, iki ruh olayı olarak gördüğü algı ile düşünmenin, vücudumuzdaki atomların en incesi, en hafif ve en düzü olan ateş atomlarının bir hareketi olduğunu söyler. Onun ahlak öğretisi de, doğa felsefesine paralel olarak atomların hareketi ile temellenir. Ona göre duygular ve istekler ateş atomlarının hareketleridir. Bu hareketler durgun ise, insan ölçülü ve mutlu, kızışik ise, dingingliğe ulaşamadığından mutsuzdur.¹⁷ İnsanın yapıp etmelerindeki kriter ise, haz ve acıdır ve onlar yararlı ve yararsızlığın ölçüsüdür. İnsanın yapması gereken yaşamına çok sevinç katmak ve az acı duymaktır. Mutluluğu yaratan ölçü ise, düzen ve uyumdur ki bunu ancak akıl sağlar. Dolayısıyla, ne beden, ne para, ne de mülk mutluluğu sağlayamaz. tersine mutluluğa ulaştıran yasalara uymaktır, akıldır.¹⁸ O halde, Demokritos'a göre eylemlerimizin kökeninde ateş atomlarının etkisiyle oluşan haz ve acı, yani duygularımız olmakla birlikte, esas olması gereken akıldır. Mülk, para, beden gibi geçici sebeplerden dolayı edinilen hazlar yerine akıl ile sağlanabilen ve yasalara uyan eylemlerle elde edinilen mutluluk esastır. Buradan Demokritos'un duyguların yanında aklın getirdiklerini daha makbul bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.

Demokritos'un temsilciliğini yaptığı atomcular, atomları oldukları gibi algılayamayacağımızı ancak düşünebileceğimizi söylemişlerdir. Onlara göre, algı, yalnızca görüşlere, yani varolanların ikincil niteliklerine götürdüğünden esas bilgiyi sağlayamaz. Bilginin iki yolunu birbirinden ayıran Demokritos'a göre de, insan hakikate ve gerçekten varolanın doğru bilgisine, duyular yoluyla erişemez.¹⁹ Çünkü, hakikat derindedir ve bu yüzden, gerçek ve sağlam bilgiyi veren, atomlara özgü olan birincil niteliklere, duyu algısı ile ulaşılmaz. Ancak, atomları oldukları gibi algılayamasak da onları

¹⁷ A.g.e., s47

¹⁸ CAPPELLE, Wilhelm, **Sokrates'ten Önce Felsefe II**, (çev.Oğuz Özgül), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s.198

¹⁹ CEVİZCİ, s.75

düşünebiliriz.²⁰ Yani algının ulaşamadığı noktada akıl ile varlığın özünü kavrayabiliriz.

M.Ö. 5. yüzyılda doğa felsefesi son bulmuş ve tamamen insanı merkeze alan bir felsefi yapı başlamıştır. İnsana yönelen düşünceler, insan varlığı, insan yaşamı ve davranışları üzerine ilgi alanları oluşturmuş ve insanı anlama amacı güdülmüştür.

Onlar, Elealıların görünüş gerçeklik ayrımı ile duyusal bilgi ve rasyonel bilgi ayrımına karşı çıkmışlar ve metafizik bir dünyayı araştırmaktan uzak durarak, evreni duyularla açıklayabileceğimizi söylemişlerdir. Onlara göre, tüm sahip olduğumuz fikirler, verdiğimiz kararlar ve yargılarımız, hatta tüm yaşamımız duyusal deneyimlerdir.²¹ Bu ise, kendilerinden önceki rasyonalist bilgi anlayışına sahip olan Yunan filozoflarının tersine empirist bir yaklaşımdır ve bilginin kaynağına duyu deneyimini koyar.

Sofistlerin, deneyimi bu kadar esas alarak her şeyin ölçüsü yapmış olmaları, duygularının etkisiyle insanın, bir andaki istek ve gereksinimlerini de herşeyin ölçüsü olarak kabul etmelerini kaçınılmaz kılmıştır. Hatta bu yaklaşımın getirdiği görecelilik, hukuk kurallarının doğruluğundan şüpheye kadar varmıştır. Çünkü insan eylemlerindeki görecelilik varsa, doğru davranmayı öğütleyen kanunun da, kişiye ve eylemlerin koşullarına göre göreceli olması gerekir. Bu durumda asıl olan hukuk kanunları değil, doğal kanunlardır demişlerdir.²² Böylelikle onlar, mantık yoluyla ortaya koyulan kuralların hisler karşısında anlamsız kalabileceği anlar olduğunu vurgulamışlardır.

Neticede, sofistlerden önceki dönem akıllı temel almış iken sofistler, evreni açıklamak için duyumu, insan eylemlerini açıklamak için ise, istek ve gereksinimlerini belirleyen duyguyu temele koymuştur. Ahlaki olarak da tek

²⁰ A.g.e., s.74

²¹ A.g.e., s.87

²² GÖKBERK, s.52-53

bir doğru davranışı belirlemenin, duyguların getirdiği değişkenlik yüzünden mümkün olmadığını savunmuşlardır. Tüm bunların sonucu olarak da duyu algılamalarının ve duyguların insandan insana değişiklik arzettiğini savunarak göreceliliği benimsemişlerdir.

Özetle, bu farklı doğrular ve birbiriyle çelişen yargılar sözkonusuyken, aklın yetersiz kalması sebebiyle, duygularımız ve algılarımız ötesinde hiçbirşey bilemeyeceğimizden yola çıkarak hem epistemolojik olarak, hem de etik olarak kesinliğe ulaşamayacağını söylemişlerdir. Çünkü hem bilgi edinme sürecini, hem de ahlaki değerlerimizi belirleyen esas algılardır. O halde, onların mutlak doğru olamayacağını düşünerek aklın yerine duyumu tercih etmiş oldukları göz önüne alındığında, buradan yola çıkarak duyguları da akla tercih edeceklerini söylemek tutarsız bir söylem olmaz. Neticede, subjektifliği vurgulayan sofistler, akıl-duygu ikileminde de doğal olarak duyguyu esas alan bir yaklaşım içindedirler.

Sofistlerin tersine, Sokrates, akla ve düşüncenin objektif değerine inanmıştır. Sofistler, düşüncüyü meydana getiren psikolojik mekanizmayı izlemişlerken, Sokrates ise, doğruyu belirleyenin akıl olduğuna ve aklın tek bir kanunu olduğuna inanmıştır.²³ Sokrates ise, kendi düşüncesinde, daha çok ahlaki ön plana çıkararak, pratik yaşama yönelik düşünceleriyle etik bir anlayış ortaya koymuştur. Ahlaki hayatın amacının mutluluk olduğunu söylemiş ve ahlaki bir değer olan erdemle mutluluğu özdeş kılmıştır. Ona göre, mutluluk, insana yararlı olanın akılla kavranmasıdır.

Etik anlayışında irade zayıflığını kabul etmeyen Sokrates, bilgiyi eylemin temeline yerleştirmiş, hiç kimsenin bilinçli olarak ve isteyerek kendisi için kötü olanı seçmeyeceğini, doğal olarak tüm insanların iyiyi arzuladığına inanmıştır. O halde her tür kötülüğün nedeni günahkar bir irade değil, bilgi eksikliğidir. Eylemde yanlışla düşme irade zayıflığından değil bilgisizlikten kaynaklanır. Hayatlarının kontrolü kendi ellerinde değildir. Ona göre bu

²³ GÖKBERK, s.55

yanlış, insanın kendini bilmesi ile aşılabılır ve kişi mutluluğa ancak bu sayede ulaşabilir.²⁴ İnsan kendisi mutlu ise, diğerlerinin de mutlu olmasını ister.²⁵ Toplum bu yolla ahlaki yönden gelişebilir ve bunun için de toplumsal değer ve kültürler, akıl ile sorgulanmalıdır.

Sokrates'le beraber felsefenin temeli evren, varlık ve töz probleminden ibaret olmayıp, insan varlığını da kendine amaç edinmiştir.²⁶ Onun insanı, toplumsal bir varlık olarak, toplumsal baskıyı sorgulayan, kendi yaşamını toplumla uyumlu kılabilen ahlaki yaşam biçimine sahip olandır ve ona bunu sağlayan aklıdır. Çünkü, doğru eylemler ve etik değerler akıl ile oluşturulmalıdır. Bu yolda, insanlar, sosyal kimlikleri yüzünden edindikleri ve sosyal baskılar yüzünden sürüklendikleri arzularına aklın gücü ile karşı durmalı ve bu ideal tavır içinde toplumda varolmalıdır. Yani, bilgisizlikten dolayı düştüğü iradi zayıflığına karşın, doğru ve yanlış aklı ile kavrayarak yaşamalıdır.

M.Ö. 4. yüzyılın başlarında Sokrates'in öğretisinin hazcı boyutundan etkilenen Kirine Okulunun kurucusu Aristippos, bireyin doyum ve hazzını, ahlaki eylemin tek ölçüsü yapmıştır. Bu okulun en etkin düşünürü Epiküros, hazcı etiğin ilk temsilcisidir. Hazzı en yüksek ve tek türden olan bir iyi olarak görmüştür. Aristippos ise, maddi ve tinsel olmak üzere iki tip hazdan bahsetmiştir. Ona göre, tinsel hazlarda, geçmiş ve gelecekle ilgili ögeler söz konusu iken, maddi hazlara sebep olan hareket veya duyular, içinde bulunulan anın duyumlarıyla sınırlanmışlardır.²⁷ Bu okula göre önemli olan hazlar ve onların sağlanmasıdır. Akılla ilgili bir değerlendirme onların konusu dışında kalmıştır. Çünkü, en ahlaki eylem en çok haz alınan eylemdir. Eylemlerle ilgili başka bir etkeni sorgulamaya gerek duymamışlar, daha çok hazzı irdeleme ve sınıflandırma çabasına yönelmişlerdir. Bu durumda akıl ve his ikiciliğinde, onlar için hislerin biricik olduğu söylenebilir.

²⁴ CEVİZCİ, s.117

²⁵ AYDIN, Ayhan, **Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası**, Alfa Yayınları, Mayıs, 2000, s.4

²⁶ YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin, **Felsefe ve Diyalektik**, Alkim Yayınevi, s.75

²⁷ CEVİZCİ, s120-121

Sokrates'in etik anlayışını takip eden diğer okul Kiniklerden olan Antishenes(M.Ö. 445-360)'e göre mutlu olmak için erdem, kendi başına yeterlidir ve başka hiçbir şeye gerek yoktur. Ona göre erdem, arzunun yokluğu ve isteklerden bağımsızlıktır. O, insana yakışan ve dünyanın değişkenliğinden bağımsız kalan tek şey olduğundan, mutluluğa götürecek tek yoldur.²⁸ Bu yolda yürümek ancak arzular ve isteklerden arınarak mümkündür.

Kinik okul, insanın kendi doğasına uymayan fiziksel ihtiyaç veya etik değerlerin tümünü yokederek doğaya uygun yaşamasını öğütler. Antishenes'e göre, buna alışmak için, kişinin kendisini maddi ve manevi bakımdan sıkıntıya sokması lazımdır. Bu sıkıntı, tutku, istek ve arzulardan arınma çabası yüzündendir. İstek, arzu, ihtiyaç ve tutkudan bağımsızlık ise, erdemi getirir.²⁹ Buradan yola çıkarak kinik okulunun arzu, ihtiyaç ve isteklerin insanların üzerinde çok etkin olduğunu düşündükleri sonucuna varabiliriz, Öyle ki onlar, bu hislere doğrudan savaş açmış gibi görünmektedirler. Hisleri üzerinde insanın hakimiyet sağlaması, dizginleri onların eline vermemesini öğütleyen bu savunuya göre, mutluluk ve erdem ancak bu yolla edinilebilir. Öyleyse, insan, kendisini sıkıntıya soksa bile, arzu ve istek getiren duygularından arınarak bağımsızlığına ulaşmalıdır.

Son olarak, Platon ve düşüncesine baktığımızda, onun bilgi teorisinde de ahlak teorisinde de idealist bir anlayış ortaya koymuş olduğu görülür. O, duyularla algıladığımız ampirik dünya ile ideler dünyasını tamamen birbirinden ayırmıştır. Gerçek dünyayı, duyularımızla algıladığımızı ve burdaki herşeyin değişken ve görelî olan, bir duyusal dünya olduğunu söyler. Bu dünyadaki herşey, ideaların taklitleri olan görünüşlerden oluşur. İdealar dünyası ise, duyusal dünyada ki değişimlerden etkilenmeyen, fiziksel dünyadan ayrı ve bağımsız olarak varolan dünyadır. Bu dünyaya ait olan idealar, ancak akıl ve düşünce yoluyla kavranabilmekte

²⁸ A.g.e., s.125

²⁹ A.g.e., s.126

olup, duyu deneyi yoluyla bilinmeleri mümkün değildir.³⁰ Çünkü ideaların yeri duyulur dünya değildir.

Platon, etik anlayışında ortaya koyduğu ahlaklı insanın, ruhun parçalarının birbiriyle uyumunu sağlayarak bunu pratik yaşama aktarabilen insan olduğunu³¹ söylemiştir. Ona göre ruh, üç parçalıdır. Bu parçalardan birisi idealara yönelmiş akıllı kısım, diğer ikisi, duygu ve tutkuların bulunduğu isteyen kısımlardır. Bu son iki parçasından biri akla uygun olan güçlü iradi yanına, diğeri akla karşı gelen bayağı, maddi duyusal istek ve iştihalara yönelen ruhtur. Ruhun iştihak kısmı en aşağı itkiler olan bedensel istek ve arzulardan meydana gelmektedir. Akıl ise, anlamlandırma, analiz etme yetisiyle asıl olanı keşfedebilenidir. Üçüncü parçası ise, Platon'un tin veya can dediği iradedir.

Ruhun bu üç parçasının ayrı ayrı erdemleri vardır. İştihanın erdemi ölçülölüktür. Onun işlevi maddi dünyaya yönelik olan arzu ve isteklerde aşırıya kaçmamak, bedenin varlığını sürdürmesine yönelik faaliyetlerinde ihtiyaçları karşılamaktır. Haz ve arzuların düzene sokulması ya da kontrol altında tutulması ölçölölük içeren tavidir³² ve bu bir tür özdenetimdir. Bu yaklaşımı ile Platon, hem kendini dış dünyanın maddi zevklerine teslim etme anlamında haz etiğine, hem de tüm haz ve arzulara tamamen sırtını çevirip, yok farzeden aldırmazlık etiğine karşı durmuştur.

Ruhun iradi yanı, akıl ve iştihak arasındaki zıtlıkları ortadan kaldırmak ve onları uyumlu hale getirmekle yükümlüdür. Ancak, bu yönlendirme aklın lehinde olan bir yönlendirme olmalıdır. Ters düşüklerinde

³⁰ CEVİZCİ, s.163-164

³¹ A.g.e., s.166

³² PLATON, **Devlet**, (Çev.Sabahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz), Remzi Kitapevi, 1995, 430a-431b

aklın sözüne uygun olarak iştihanın aşırılıklarını dizginlemelidir.³³ İradi yan, bu müdahalesi ile akıl ve iştihâ arasındaki dengeyi sağlamaktadır.

Aklın erdemi bilgeliktir. Aklın hem amaç, hem de araç olma sıfatıyla iki ayrı işlevi vardır. Bir yandan insanın özünü, gerçek benliğini teşkil eden akıl, bilgiyi arar, hakikat ve güzelliğin peşine düşer. Ancak diğer yandan zamanımızı ve enerjimizi nasıl harcayacağımıza da karar verir. İnsanların istek ve arzuları tatmin edilmelidir. Bu yüzden insanın, hislerini hor görmeyerek, akli aracılığıyla, iradenin de desteğiyle, bu istek ve arzulara hakettikleri kadar değer vererek, onları kontrol altında bulundurması ve doğru yönlendirmesi gerekir. O halde, akıl yalnızca iştihâyı değil, kendisini de disipline etmelidir. İnsanın akıllı bir varlık olarak düşünmekten zevk alması normaldir, ancak tüm zamanını bu faaliyetlerine ayırırsa dengeyi bozarak bütünsel gelişmesine zarar verir. Kendi içinde dengeli bir yapı oluşturarak hem hazcılığa, hem de entellektüalizme karşı çıkmıştır, çünkü bunlar, hayatı yalnızca bir yönüyle yaşamayı, çok yönlü insan doğasının sadece bir parçasını hayata geçirmeyi ifade eder. O halde akıl, bütünsel insan doğasının her parçasına hakettiği değeri vererek, iki uç arasındaki bu dengeyi sağlamakla yükümlüdür.³⁴ Akıl, bu dengeyi sağlayarak hislerin, hem zevk almaya yönelik olarak, hem de iradenin yardımıyla aşırıya kaçmamalarına yönelik olarak yönlendirilmesini sağlar.

Sonuç olarak Platon, insanların hem istek ve arzularını, hem de entellektüel zevklerini yaşamaları gerektiğini, ancak bu ikisinin bir denge içinde olması halinde, onlara mutluluk ve erdemi getireceğini söylemiştir. Salt hislerin ya da salt aklın bunu mümkün kılamayacağını, hislerin yaşam için önemli olmakla birlikte akıl ile yönlendirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Buradan Platon'un, hislerin vazgeçilmez olduğunu söylemesine rağmen, doğru eylemi bulma yolunda, akla hislerden daha fazla önem verdiği anlaşılmaktadır.

³³ CEVİZCİ, s.168-169

³⁴ A.g.e., s.170

Akıl ve hislerle ilgili olarak Aristoteles'e değin genel olarak söylenenler bunlardır. Aristoteles, daha çok da Platon'a yakın duran bir sistem kurmuştur. Platon'un üç parçalı ruh anlayışını ikili ahlak psikolojisine dönüştürerek, bilişsel aktiviteler olarak akıl ile duygu arasındaki ikililięi³⁵ ahlak felsefesine temel almıştır. Aristoteles de hislerin seçim ve irade üzerindeki etkisinin varlığını reddetmez. Ancak diğer taraftan erdemli olmak veya erdemli olmamanın insanın elinde olduğunu söylemesi ile de aklın etkisini ne kadar önemseydiğini ortaya koymuş olur. Çünkü erdemli davranış ancak akla uygun olan davranıştır.

Aristoteles de akıl ve hissin birbirini dışlayamayacağı görüşünü savunmuştur. İnsan ruhunun bitkiler ve hayvanlarla ortak olan duysal yanıımız ile ilgili olan hislerimiz ve insani olmanın ayrıcalığı olan aklımızdan ibaret olduğunu ve bu iki yönünün uyum içinde olması ile erdemli bir yaşam sürebileceğimizi söylemiştir. Bunu "**ruhun akla uygun etkinliği**"³⁶ olarak ifade etmiş, erdemin ancak akıl ile sağlanabilecek etkinlik olduğunu savunmuştur. Bizim doğal bir parçamız olan istek ve arzularımızın bastırılmasını değil, aklın ilkelerine uygun olarak duygularımızı yaşamamızı öğütler. Yani, duyguları dışlamamakla birlikte akıı över.

Aristoteles'in kendi dönemindeki sınırlı bilgilerle kurmuş olduğu bu ahlaki sistem, belki de psikoloji biliminin ilk işaretleridir ve günümüz psikolojisi ile hiç de tutarsız değildir. Hatta önemsenecek bir uyum sergilemektedir denilebilir. Örneğin son 15-20 yılda ön plana çıkan ve gittikçe daha sık duymakta olduğumuz "duygusal zeka" kavramı Aristoteles düşüncesi ile şaşırtıcı paralellikler sergilemektedir.

³⁵ GÖKALP, Nurten, "**Thomas Aquinas ve İrade**", Felsefe Dünyası, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yayını, Ankara, 2001/2, Sayı 34, s.26

³⁶ ARİSTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, (Çev. Saffet Babür), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998, 1098a13

Bu anlamda, Aristoteles'in düşünce yapısı, davranış ve zihin hakkında felsefi bilgiyi konu edinen bir "felsefi psikoloji"dir.³⁷ Hatta bu felsefi psikoloji ile uyumlu hale getirilmesi zor ve kendi içinde çeşitli hatalarla ortaya koyduğu fizyoloji düşüncelerinin tam tersine, psikolojik sorunlara yaklaşımı bilimseldir.³⁸ Psikoloji ve felsefe, konularının insan olması dolayısıyla birbirlerini beslerler ve tıkandıkları noktalarda birbirlerini tamamlarlar. Sonuç itibariyle, insanla ilgili olarak, iki alanın birlikte ele alınmasının faydalı olduğu günümüz düşüncesine ait bu uygulamaya, Aristoteles de yüzyıllar önce kendi döneminde yer vermiştir.

³⁷ GÖKALP, Nurten, "Bilim ve Felsefe Bağlamında Psikoloji", Felsefe Dünyası, Felsefe Dünyası, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yayını, Ankara, 2001/2, Sayı:18, 1995, s.46

³⁸ BARNES, Jonathan, **Aristoteles**, (Çev.Bahar Öcal Düzgören), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002, s102

1.BÖLÜM

1.ARİSTOTELES FELSEFESİNDE AKIL VE HİS

Aristoteles, akıl ve hissin, insana ait olan iki birbirinden farklı yeti olduğunu söyleyerek onları birbirinden soyutlar. Ona göre, akıl ve his birbirine özdeş olmasa da birbirleri ile denge içinde bir bütün oluştururlar. Felsefedeki tanımına uygun olarak Aristoteles için de duygu, dolaysız olarak varolan ve analiz edilemeyen bir bilinç niteliği, bir hissetme tarzını³⁹ ifade etmiş, akıl ise bir anlamda duygulardan üstün olarak duyguların yol göstericisi olmuştur.

Birbirinden bağımsızca var olan akıl ve his, birlikte hareket ederek eylemlerimiz üzerinde etkili olurlar. Faaliyetleri açısından akıl ve his arasında hem işbölümü, hem de işbirliği olup, bir uyum içinde görevlerini yerine getirirler. Ona göre akıl ve duygular, her zaman iki zıt kutup değildir, uyumlu hareket kabiliyetine sahiptirler. Özdeş olmasalar da çoğu insan eylemlerinde iç içedirler.

Akıl ile duygular birlikte insan eylemlerini yönlendirirlerken, hem tutkularımız ve isteklerimiz, hem de mantığımız üzerinde etkili olurlar. Aristoteles, bu yönlendirilmenin kalitesine bağlı olarak insanın erdemli de, erdemsiz de olabileceğini söylemektedir. İnsan, tamamen duygularının esirinde olmamalı, onları doğru kullanarak insani iyiyi elde etmelidir. Bu iyiye ulaşabilmeyi başaran insan, Aristoteles'e göre, kendine egemen olan insandır. Tersine ise, kendine egemen olmayan insandır. Sonuç olarak iki farklı yeti olan akıl ve duygu, birlikte iyi yönlendirildiklerinde insanın ölçülü davranmasını sağlayarak kendine egemen olan insanı mümkün kılar.

³⁹ GÖKALP, Nurten, "Akıl-Duygu İkiciliğine İki Farklı Bakış", Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yayını, Ankara, Şubat 1999, Sayı:3, s.69

Akıl ve his arasında bir uyum sağlama çabası yalnızca insanlara özgüdür. Tüm varlıklar içinde sadece insana özgü olan bilinci ve kendine egemen olabilmesini sağlayan şey, onun bitki ve hayvanlardan farklı olarak içgüdülerine göre yaşama zorunluluğunun olmamasıdır. Aristoteles, kendi bedeninin doğal yasalarına göre yaşamak zorunda olan hayvanlar ile doğal yasaların determinizmini kırarak “olması gereken” e göre yaşamak zorunda olan insanı birbirinden ayırır. Hayvanlar akla sahip olmadıklarından, içgüdüsel eylemlerini aşarak kendi doğal yasalarının determinizmi dışında bir yaşam sürdürmeleri olanaksızdır. Onlar, kendi bedensel yasalarının egemenliğinden kurtulma iradesinden yoksun iken insanlar, tersine, akıllarını kullanarak ve hislerini doğru yönlendirerek bilinçli şekilde yaşayabilirler. Aristoteles’e göre, insanın iki önemli karakteristiği vardır. İnsan, hem doğanın bir parçası hem de akıl sahibi olarak efendisidir. Doğanın bir parçası olarak insan, bir yandan doğa yasasına bağlı iken, diğer yandan kendisinde bulunan akıl ve irade yardımıyla bu doğa yasalarının determinizmini kırma gücüne sahiptir. Bu yönüyle ikili bir yapıya sahip olan insan, akli ve iradesi ile iyiyi kötüden ayırarak yaşamını doğru temeller üzerine oturtabilir.

Bu gücü insana veren, onun insani ruhunun özelliği olan akıl ve düşünme yetisidir. Aristoteles insan ruhunda olan üç şeyden bahseder. Bu üç şeyi, “etkilenimler”, “olanaklar” ve “huyar” olarak sıralar. Ona göre etkilenimler, haz ve acının ardından insan ruhuna yansıyanlardır. Arzu, hoşlanma, öfke, korku, yüreklilik, kıskançlık, sevinç, kin, özlem, hırs ve acıma gibi duyguların sebep olduğu hislerdir. Bu hislerden etkilenmememizi sağlayanlara da “olanaklar” demektedir. Öyle anlaşıyor ki Aristoteles’e göre “etkilenimler” olarak belirlenen özellikler, insanın coşkuları olmaktadır. Coşkular ise, bir taraftan insanların, yargılarını bile etkileyebilen, diğer taraftan ise, acı ya da zevkle yönlendirilen duygulardır.⁴⁰ Yani duygular, oluşumları açısından içgüdüsel olduklarından ahlaki açıdan zayıf kalabilmekle birlikte, bir o kadar da davranışlar üzerinde etkilidir.

⁴⁰ GÖKALP, a.g.m., s.71

Aristoteles'e göre, her duygu üç temel kritere dayanmaktadır. Bu değerlendirmeyi yaparken öfke duygusunu örnek alarak bu üç kriterle şöyle ilişkilendirmiştir. (1) Öfkeli insanların nasıl bir ruh hali içinde olduğunu (2) genellikle öfkelenedikleri kişilerin kimler olduğunu (3) onlara hangi nedenlerle öfkelenediklerini açığa çıkarmanın gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu yöntem Aristoteles'in duyguların önemini vurguladığını ve onların detaylı araştırılması gerektiğini düşündüğünü gösterir ve onun duygu inceleme yöntemini ortaya koyar.⁴¹ Bu duyguları detaylı olarak inceleyen Aristoteles, duyguların idare edilmesinde erdemi sağlayan kriterlerinin insana yol göstermesi gerektiğini düşünür.

Erdemli davranış, duyguların doğru şekilde, yerinde ve ayarında kullanılmasını gerektirir. Bu da erdemli insanın sahip olabileceği ölçülülük özelliği ile ilgilidir. Ölçülülük, iki aşırı uç arasında orta olanı gerçekleştirme olan ölçülülük, bir ortada bulunma huyu olan erdemin aslıdır. Ölçülü kişi, duygularındaki aşırılıkları aklının yardımıyla giderebilen kişidir. O duygularını nasıl yönlendireceğini, ne ölçüde olacağını, kime olacağını doğru belirleyebilenidir. O halde bu durum doğrudan akıl ve his ilişkisiyle ve doğru olanı hissetme ile ilgilidir ve Aristoteles, bu ilişkide aklın önemini vurgulayarak, hislerin akla uygun olması gerektiğinin altını çizmiştir.

Aristoteles, duyguların oluşumunu açıklarken duyumlamadan yola çıkar. Duyumlama, duyulura haz veya elem yükleyerek, bir istek veya tiksinti hisseder. Buna karşılık, ruhun düşünen yönü akıl, tasdik veya inkar etmek gibi yargıya varma yetisini kullanır ve ruh ya kaçır ya takip eder. Duyulur nesnenin duygusu hoş veya can sıkıcı olduğunda, bir tür tasdik ya da inkarın kaynağı olan akıllı ruh, duyulur nesnenin peşinden gider veya ondan uzaklaşır. Anlaşılacağı üzere haz ve elem, duyumlama sonucu ortaya çıkar ve bunun gibi istek ve tiksinti duyguları da birbirine tezat hisler olmakla birlikte köklerini duyumlamada bulurlar. Aristoteles, bu konuyla ilgili olarak

⁴¹ GÖKALP, a.g.m., s.71

şöyle düşünür: Hazzı ve eleme duymak, duyumlama yetisi sayesinde davranmaktır ve tiksinti ile istek, sonuçta aynı yetinin eylemleridir. Dolayısıyla duyumlamanın birer yetisi, ama aynı zamanda duyguların da bir ifadesi olan istek yetisi ve tiksinti yetisi, özleri farklı olmakla birlikte, birbirlerinden ve duyumlama yetisinden ayrı olamazlar.⁴² Bu hisleri yönlendirmek, haz ve acıyı izleyen duyguların iyi veya kötü oluşu hakkında yargıya varmak ve yorumlayıp karar vermek ise, akla aittir. Aklın bir fonksiyonu olan düşüncenin malzemesi, duyumun sağladığı imgelerdir. Bu ruh, iyiyi veya kötüyü tasdik veya inkar ettiğinde, kaçır veya izler. Bu nedenle ruh, imgesiz düşünmez ve imgeler üzerinden hisseder.

Düşünme yetisi, imgelerdeki biçimleri düşünür ve aynı şekilde düşünme yetisi neyin peşinden gideceğine, neden kaçacağına duyumlama sonucundaki bu hissettikleri ile karar verir. Hoşa giden veya gitmeyen bir şeyin olduğunu açıkladığında, o zaman, ondan kaçırız veya onun peşinden gideriz.⁴³ Hoşa giden veya gitmeyen bir şey olduğu yargısı aynı zamanda isteği, dolayısıyla duyguyu da belirler. Akıl, bu duyguyu kendi ilkeleri doğrultusunda yönlendirir. Bu söylediklerinin sonunda Aristoteles, isteği, hareketlerimizin temeline alan bir yargıya varır.

O, hareketlerimiz üzerinde etkili olan iki tür yeti, yani akıl ve his veya düşünme ve duygu olduğunu söylemekle birlikte, tüm hareketlerimizin kaynağını tek bir nedene bağlar. O da arzu, yani istek ve iştah içeren hislerimizdir. **“Öyle görünüyor ki, ne olursa olsun, iki tür hareket ettirici yeti var gibi görünmektedir.”**⁴⁴ derken “gibi görünmektir” ifadesi, görünen iki hareket ettirici olsa bile asıl olanın hisler olduğuna yapılan bir vurgu gibi düşünülebilir. Aristoteles, burada akıldan kastının kuramsal akıldan ayrı olan, akıl yürüten pratik akıl(edilgin akıl) olduğunu belirtir. Her istek bir amacın aracıdır, çünkü isteğin nesnesi olan şey, pratik aklın ilkesidir.⁴⁵ Buradan

⁴² ARİSTOTELES, Ruh Üzerine, s.185, 431a10-15

⁴³ A.g.e., s.188-189, 431b5-10

⁴⁴ A.g.e., s.197, 433a10

⁴⁵ A.g.e., s.197, 433a15

anlaşılır ki, duygular ile ilişki halinde olan akıl pratik akıldır. Ancak, Aristoteles, hem duygunun hem de aklın işlevlerinin temelinde istek olmasından dolayı, hareket ettiren tek ilkenin “isteme yetisi” olduğunu söyler. Çünkü başta hareketin iki ilkesi olarak gördüğü iştihâ ve akıl bazı ortak niteliklerinden dolayı hareket ettirici olacaklardı. Ancak bunun yanında, aklın, bir isteğin olmaması halinde hareket etmediğini de söyler. Düşünölmüş istek gerçekte bir istek biçimidir ve akıl yürütme sonucu hareket ettiğimiz zaman, düşünölmüş isteğe göre de hareket ederiz⁴⁶. Düşünölmüş hisler de arzularımız olduğuna göre, burada da istek, etken ve neden olarak yinelenir. Dolayısıyla, Aristoteles düşünöncesinde, hislerin insanın ilkel yanı ile bağlantılı olarak eylemlerin kaynağı olduğu söylenebilir.

Bu söylenenlerden çıkan sonuç, imgeleme sonucunda aklın duygulara müdahalesi neticesinde davranmanın olduğu ve akıl yürütmenin kaçınılmaz olarak isteğe göre oluşsa da, aklın onu yönlendirebileceğidir. Ancak öyle durumlar vardır ki, bunun tersine istek, akıl yürütmenin dışında hareket ettirebilir. Yani, istek, aklın tasdik veya inkar kararına rağmen tersini yaptırabilecek güce sahiptir. Peki böyle bir durumda yani, arzu ve akıl farklı eylemler yapmayı buyurduğunda ya da birbirine karşıt iki öğüt verdiğinde nasıl bir durum söz konusu olur? Aristoteles’e göre böyle bir durum, ancak zamanı algılayabilen varlıklarda ortaya çıkar. Yalnız zamanı algılayan varlıklarda, akıl geleceği düşünerek sabretmeyi buyurur, oysa iştah sadece hemen doyurulmak ister, çünkü, şimdi duyulan haz, geleceği görmediğinden, mutlak olarak hoş gibi ve mutlak olarak iyi gibi görünür ve bir çelişki ortaya çıkar. Düşünüp tartışan bölümle isteyen bölümün farkı, iştah duyan bölümün itkiye yol açan bölümle olan farkından büyüktür ve akıl ve iştahlar birbirine karşıt olduğunda ortaya çıkan şey, karşıtlardan doğduğu için, bundan çıkacak sonuç, hareket ettirici ilkenin özellikle tek bir olması gerektiğidir. İşte bu tek ilke de, isteme yetisidir. Her şeyin ilki(ilk hareket ettiricisi) istenendir, çünkü hareket ettirici ilkelerin sayısı çok olmakla birlikte, ilk olan bu ilke, sadece düşünölmekle veya imgelemekle, kendisi hareket ettirilmeden hareket

⁴⁶ A.g.e., s.198, 433a25

ettirendir.⁴⁷ Buna rağmen böyle çelişkili bir durumda akıl, zamanı algılayabilen varlık olan insanda isteği yönlendirme gücüne sahiptir. Bunu başarabilen insan da Aristoteles'in ruhun akıllı yanını hislerine karşı kullanabilen erdem sahibi insandır. Çünkü o, ölçülü davranarak isteğin yol açtığı güçlü hislerini orta yola getirmeyi başarandır.

Anlaşıyor ki, eylemlerin temel yönlendiricisi ve kaynağı hislerdir, ancak hisler bizde her zaman doğru eylem sonucunu doğurmazlar. Aklın ve hissin çeliştikleri noktada eylemler her ikisinin buyurduğu yöne de kayma özelliğine sahip ise, işte burada bir kriter bulmak gereklidir. Bu kriter, kişinin seçimlerini yaparken hedeflediği erdem ile ilgilidir. Erdem, hayvanlarda olmayıp insanlarda olan, insanlarda da tartışan imgeleme dolayısıyla varolan potansiyeldir. Aristoteles iki tür imgelemeden bahsetmiştir. Bunlardan duyulur imgeleme sadece duyumlama yoluyla edinilen imgeleme, tartışan imgeleme ise, akıl vasıtasıyla edinilen imgelemedir. Hayvanlarda da imgeleme vardır ancak bu duyulur imgelemedir, dolayısıyla da onlarda akıldışı istekle tartışan bir yeti yoktur. Yani hayvanlar, sadece duyumları ile hareket ederken insanlar duygulara ve bu duygularını tartan akıl yetisine sahiptir. Aristoteles'in şu sözleri de bu kanıyı destekler.

“O halde genel olarak söylediğimiz gibi, istekle donatıldığı ölçüde hayvan, kendi kendine hareket eder; fakat hayvanın imgelemesi olmazsa isteği de olmaz ve her imgeleme, kendi sırasında aklidir veya duyusaldır. İnsandan başka hayvanlarda duyusal imgelemeden pay alır.”⁴⁸

Hayvanlardaki imgeleme, akli olan değil içgüdüsel olandır. Oysa tartışan imgeleme yalnız akıllı varlıklarda dolayısıyla da insan da bulunur; çünkü bir şeyin veya tersi başka şeyin yapılıp yapılmayacağını bilmek, akıl yürütmenin işidir. İnsan akıllı ve hisleri olan bir varlık olarak, hem duyusal imgelemeye hem de havanlardan farklı olarak tartışan imgelemeye sahip bir iki yönlülük içindedir. Fakat insanda akıldışı istek, bazı anlarda akla uygun

⁴⁷ A.g.e.,s.199,433b5-10

⁴⁸ A.g.e., s.201, 433b30

isteğe egemen olur ve onu harekete geçirir ve diğer anlarda tersine, akla uygun istek, bir kürenin –başka bir küreyi- etkisi altına aldığı gibi, akıl dışı isteğe egemendir. Yani akıl, her zaman baskınlığa sahip ve harekete yön veren en yüksek yeti, son merci ise de itidalsizlik durumunda akıldışı istek, akla uygun isteğe egemen olur.⁴⁹ Anlaşıldığı üzere, insanda hem akıl sahibi olduğu için tartışan imgeleme, hem de duygularının kaynağı olarak duygusal imgeleme mevcut olup, bazen biri diğerine baskın çıkabilmektedir. Ancak ahlaklı olan insanda tartışan imgeleme duyguları doğruya yöneltmektedir.

Hareketin iki temel nedeni olarak gördüğü akıl ve arzu ile ilgili olarak, ruhun bedeni nasıl hareket ettirdiğini anlatırken Aristoteles, “Hayvanların Hareketi Üzerine” adlı eserinde şu şekilde sonuçlara varmıştır. Öncelikle, psyche’nin hareket ettirilip veya ettirilemediği ve eğer o bir şey tarafından hareket ettiriliyorsa, nasıl hareket ettirildiğini sorun olarak almıştır. Ona göre bütün hareket ettirilen ve hareket eden hayvanlar, belli bir objeye doğru yönelmişlerdir. Daha açık bir ifade ile bu onlara amaç oluşturan şeydir. İşte bu aynı zamanda onların bütün hareketlerinin sınırını da oluşturur. Hayvanlarda tartışan yeti olmadığından, onların hareketi, amacı oluşturan objeyle sınırlıdır.⁵⁰ İnsanda ise hareketin kaynağı, objeye yönelik istekle sınırlanmaz. Bahsedildiği üzere, insanın tartışan imgelemesi olması sebebiyle, istek dışında akıl da etkili olur.

Aristoteles, Nikhomakhos’a Etik adlı yapıtının yedinci kitabında akıl ile arzu arasındaki ilişkileri ahlaki açıdan ele alarak farklı bir bakış açısıyla irdelemektedir. Ona göre üç tür kötülük derecesi vardır. Bunlar:

- 1.Nefsine hakim olamama(irade zayıflığı)
- 2.Erdemsizlik
- 3.Vahşilik(Canavarlık)

⁴⁹ A.g.e., s.202 , 433a10-15

⁵⁰ ARİSTOTELES, **Hayvanların Hareketi Üzerine**, (Çev: H. Nur Erkızan), İstanbul, Bulut Yayınları, 2000, s.28, 700b15-25

Ve bunlara karşılık gelen üç tür iyilik vardır. Bunlar:

- 1.Nefsine hakim olma
- 2.Erdem
- 3.Kahramanca ve Tanrısal Erdem⁵¹

Üçüncü türlerdeki birbirinin tersi olan İki aşırı uç, vahşilik ve insanüstü erdem (bir aziz gibi yaşama) üstünde fazla durmaz. İkincinin çok ender görüldüğünü, ilkinin ise, hamilelerin karnını açarak cenin yiyen, insan eti veya çiğ et yiyenler ve birbirlerine çocuklarını ikram edenler gibi barbarlar arasında görüldüğünü, ama bazen de tırnak yemek, toprak yalamak, eşcinsellik gibi alışkanlıklardan doğan hastalık veya sakatlık sebebiyle uygar insanlarda da ortaya çıkabileceğini söyler. Bunlardan alışkanlıkla olanlar için kendine egemen olamayan insan demenin haksız bir düşünce olacağını söyler.⁵² Aristoteles, bu söylemiyle böyle bir vahşilik türünü, normal bir erdemsizliğin ifratı hakkında da kullanır ve hastalıklı tipten ayırt eder. Çünkü alışkanlık ona göre, zamanla tekrarlanarak edinilen bir huy olduğundan insanın elindedir.

Nefsine hakim olma ve olamama ise, hazlarla ilgilidir ve Aristoteles'e göre akıl ve his ilişkisi hazların çoğaltılması açısından ele alındığında, bu ikisi arasındaki dengede akıl değil hisler ağır basacaktır. Bu yüzden öncelikli amaç, haz elde etmek olmamalı akla uygun hazlar olmalıdır. Birinci dereceden amaç, hazların çoğaltılması olursa, işlerimizin hepsini akıllı ve bilinçli bir biçimde ele almamız olanaksızdır.⁵³ Daha akıllıca olan yol ise, önce hedeflerimizi seçmemiz, sonra olanaklı olduğu ölçüde onları zevkli kılmaya çalışmamızdır. Böylelikle insan hazlara karşın nefesine hakim olmayı sağlayabilir.

⁵¹ ROSS, David, **Aristoteles**, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002, s.258

⁵² ARİSTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1148b15-30

⁵³ RANDALLI, Jhon Harman, Jr-Justus BUCHLER, Felsefeye Giriş, (çev.Ahmet Arslan) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, İzmir, No:1,1982, s.193

Sonuç olarak Aristoteles, akıl ve hissin birbirinden farklı iki yeti olduğunu söylemiş, insanın diğer canlılarla ortak olan doğal yapısı içinde istek ve arzularının yeri olduğunu, ancak onlardan farklı olarak da akıl sahibi olduğunu dolayısıyla, hissetmenin alanının ruhun bölümlerinden bitkisel ve hayvansal ruha ait olduğunu, aklın sahasının ise, insani ruha özgü olduğunu ortaya koymuştur. Buradan yola çıkarak insanın akıl ve his arasında kuracağı uyum ve denge ile erdem ve ahlaki tavrı içeren ideal yaşama ulaşabileceğini söylemiştir. Akıllı ile duygularının sivri yönlerini dizginleyebilen insan, akıllı aracılığıyla edindiği bu potansiyelini kullanmalıdır.

1.1.Aristoteles'in Akıl Anlayışı

Akıl, düşünce tarihi boyunca insana ait yetiler içinde üstün görülmüştür. Aristoteles'in de ortaya koymuş olduğu yapıda akıl, ruhi fonksiyonların en üst sırasında bulunmaktadır. Düşünme eylemi ruhun akıllı olan bu yönüne aittir. Aristoteles akıllı, ruhun kendisiyle düşünüp kavradığı bir güç ya da ruhun bir kısmı olarak ele almaktadır.⁵⁴ Ruhta bir çok etkinliğin bulunduğunu ancak, en önemlisinin düşünce olduğunu, bu sebepten de insanın olabildiğince çok düşünmesi gerektiğini öğütler. Ona göre düşünceden çıkan haz, yaşam hazzıdır.⁵⁵ O halde, insan için, **“içimizdeki akıl ve düşünme gücü olarak bulunan şeyden başka çaba harcamaya değer tanrısal ya da bizi mutlu kılacak hiçbirşey yoktur”**.⁵⁶ Ona göre insan, doğa karşısında acınası bir haldedir ve yaşamında zorluklarla karşı karşıya gelmektedir ama buna karşın akıl ve düşünme gücünden pay alma yeteneğiyle öyle düzenlenmiştir ki⁵⁷, diğer canlılardan bu yüzden üstündür.

⁵⁴ COPLESTON, Frederick, **Felsefe Tarihi C.1.(ARİSTOTELES)**. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları, 1986, s.87

⁵⁵ ARİSTOTELES, **Felsefeye Çağrı**, s.51, B91

⁵⁶ A.g.e., s.59, B108

⁵⁷ A.g.e., s.60, B109

Aristoteles, aklın işlevinin düşünmek olduğunu söylerken, görme duyusu işlevinin görülebilir olanı görmesi gibi, düşünmenin de düşünce nesnelere bakmaktan oluştuğunu, ancak tüm bu yetilerin insan için değerli olmakla birlikte en değerlisinin akıl olduğunu, çünkü herşeyin akıl için varolduğunu söyler.⁵⁸ Hatta akıl olmazsa zamanın da olmayacağını, ruh ve zaman arasında bir ilişki ile açıklar. Şöyleki: Ruh ve ruhtaki akıl dışında hiçbirşey, zamanı saymıyorsa, ruh olmadığına zamanın da olması imkansızdır.⁵⁹ Zaman var ise de akıl olmasaydı sayılabilir bir zamandan bahsedilemezdi.

Aristoteles, aklın farklı özelliklere sahip ve farklı alanlara ait olan iki ayrı bölümünden bahseder. Etkin ve edilgin akıl olan bu bölümler aktif akıl ve pasif akıl olarak adlandırılabilir. Bunlardan pasif olan ölümlü ve bedene ait olan parçadır. Akılda, ölümsüz ve tanrısal bir unsurun yanında duran bu ölümlü kısım, bedensel izlenimlerle meydana gelen fikirlerimizin hepsini, zihnin aldığı, kabul ettiği, yaratmadığı ve meydana getirmediği her şeyi içerir. Aklın pasif kısmı (nous pathetikos) olan bu kısım, bedenin talihine iştirak eder ve onsuz düşünülemez. Tersine aktif akıl (nous potetikos) ise kendisinden ayrılabilir(khoriston) olduğu bedenin bir fonksiyonu olarak açıklanamaz, çünkü o, özce farklıdır. O, evrensel ve tanrısal olanı tasarlayan saf akıl olarak, ölmezlik imtiyazına sahiptir ve diğer yeti ve alışkanlıklar ondan ayrılamaz. Bu akıl, bir ürün ya da sonuç, yaratılmış bir şey değildir. Duyarlılık, hayal gücü ve bellek, tabiatın bir ürünü ve ruhun gelişmesinin bir sonucu iken, o, beden ve ruhtan önce var olandır. Aktif akıl, bedenle mekanik bir şekilde birleşen mutlak bir prensiptir. O olmadan pasif ve ölümlü akıl hiçbir şey düşünemez. Maddi olmayan(amiges), salt akıl olması vasfıyla duygu içermeyen (impassible), mahvolmaz, ezeli ve ebedi olandır(athanatos de kai aidios).⁶⁰ Ayrıca, Aristoteles'e göre, bu aktif kısım bizim gündelik yaşamımızı düzenleyen akıl sahibi olan pasif kısma ait yetinin üstündedir ve bir kurala

⁵⁸ A.g.e., s.20, B24

⁵⁹ BABÜR, Saffet, **Zaman Kavramı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.35; Aristoteles, Fizik, 223a15-29

⁶⁰ WEBER, Alfred, **Felsefe Tarihi**, Çev.H.Vehbi Eralp, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998, s.84

sahiptir. Bu aktif kısmın içinde, planı anlayan ve ona tabi olan bir yeti vardır. Yani bizim akıl yürütebilen veya bir plan yapabilen, bizim bir parçamız olan asıl aklın dışında, planı izleyebilen bir parça vardır.⁶¹ Bu da “mutlak nous”tur ve ölümsüz olan aktif akıla atfedilir. Aklın tanrısal olan “mutlak nous” u içeren bu yönü ile insan, sonsuzluktan payını alabilir. İnsan, kendilerinde varolan bu tanrısal unsur aracılığıyla, onun yetileri olan süreklilik, değişmezlik ve dinginlik haline, değişmez formları düşünerek ulaşabilirler.⁶² Aristoteles’e göre, biz saf ve değişmez formları düşündüğümüz zaman, aklımız mutlak bir tamlık haline erişir. Buna göre, akıl, değişmez bir nesneyi temaşa ettiğinde, saf bir formun haline erişir.⁶³ Aklın bu etkin yönü formları konu edindiğinden ölümlü olan gerçek dünya ve geçici hislerle alakalı değildir.

Akıl, aktif olan yanıla ölümsüzdür, bitkisel ve hayvani ruh, akla sahip olmadıklarından bedenle birlikte yok olup gitse de olsa da insani ruh, sahip olduğu akıl aracılığıyla bedenle birlikte yok olmayıp, ölümsüzdür. Daha doğrusu akıl dışında, ruhun tüm güçleri bedenden ayrılamazlar ve onunla birlikte yok olurlar. Akıl ise, bedenin bir parçası değildir. Yalnız akıl bedenden önce vardı ve bedenden sonra da varlığına devam edecektir.⁶⁴ Bu parça ölümlü insana ait tek ölümsüz parçadır.

Aristoteles’in aklın bu iki yönlü oluşuna ilişkin görüşleri, kendisinden sonraki dönemlerde de kabul gören bir düşünce olmuştur. Örneğin, Fransız filozofu A.Lalande(1867-1963) akıl ile ilgil olarak “teşkil edilmiş akıl” ve “teşkil edici akıl” ayrımını yapmış, ilkinin zaman ve kişilere göre değişebilen, diğerinin(kurucu akıl) ise değişmez, evrensel ve zorunlu ilkelerin idraki ile her şeye şekil veren olduğunu söylemiştir.⁶⁵ Mevlana ve Yunus gibi düşünürler de “Akl-ı maaş” (geçimi temin eden akıl) ve “Akl-ı mead” (ahiret işlerini

⁶¹ ROSS, a.g.e., s.225

⁶² CEVİZCİ, a.g.e., s.203 ; J.L.ACKRİLL, Aristotle, The Philosopher, s.134

⁶³ A.g.e., s.204

⁶⁴ ZELLER, Eduard, **Grek Felsefesi Tarihi**, Çev.Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 42-44

⁶⁵ BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ yayınları, Ankara,1999, s.7-8

ayarlayan akıl) şeklinde bir ayırım yapmışlardır.⁶⁶ Aklın bir yanıyla bu dünyaya, diğer bir yanıyla da ölümsüz olana ait olduğu düşüncesi yaygın bir kabul görmüştür.

Teorik akıl, hakikatlerin peşinden koşan akıl olup, eyleme ve deneyimlemeye yönelik, ahlaki kurumlarla ilgili olan pratik akla karşıt olarak, salt bilgiyle alakalı olan, bilmek için bilmeyi amaçlayan melekedir. Pratik akıl ise, belirli eylemlerin niçin gerçekleştirilmesi gerektiğini, bu eylemlerin kendilerinden çıktığı ilkeleri ya da bu eylemlerin amaçlarını kavrama yetisidir. Bu akıl türü, iradi karar ve eylemlerle ilgili olan ahlaki ilgilendiren problemleri konu alan akıldır. Aristoteles'te, insanların belli amaçlara ulaşmak için hangi yolları kullanmaları gerektiğini, hangi seçimin daha uygun olacağı konularında doğru kararlara ulaşma olanağı veren yeti pratik akıl olup, bu akıl yapıp etmelerimiz konusunda bizi bilinçli düşünmeye sevk eder.⁶⁷ Tüm bu yönleriyle akıl, bilinçli ve sorumlu bir varlık olan insana özgü olup, esas ilkeye ulaşma yönünde doğru yönlendirendir.

Aristoteles'e göre akıl, kuvve halindedir; yani akıl, makulleri veya kavranılabilir-düşünülebilir olanları almaya kabiliyeti olandır. Aklın objeleri ise, dış dünyada veya aklın kendisinde içerilen kuvve halinde ya da fiil halinde olsun; kavranılabilir şeylerin hepsidir.⁶⁸ Aristoteles'in bilgi teorisinde akılcı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü buna göre, aklın kanunları aynı zamanda eşyanın da kanunlarıdır, bu sebepten insan akıllı hakikati tanımaya kabiliyetlidir. Dolayısıyla onun, akılcılığın formülüne tam olarak şeklini veren Hegel'den önceki dönemin ilk rasyonalist filozofu olduğu söylenebilir.⁶⁹ Öyle ki akıl, Aristoteles felsefesinin her alanında hissedilir bir biçimde ön planda ve üstün tutulmuştur.

⁶⁶ BOLAY; a.g.e., s.8

⁶⁷ CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s.8-9

⁶⁸ BOLAY, Süleyman Hayri, **ARİSTOTELES Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması**, İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1980, s.49

⁶⁹ BOLAY; a.g.e., s.9

1.2. Aristoteles'in Hislere Yaklaşımı

Ruhun, bitkisel, hayvani ve insani olmak üzere üç bölümden oluştuğunu söyleyen Aristoteles'e göre akıl, ruhun en üst fonksiyonu olarak insani ruha ait iken, duyguların yeri ise hayvani ruhtur. Ruhun bölümleri, Aristoteles'in madde form anlayışına uygun olarak aşağıdan yukarı doğru birbirlerinin maddesi, tersi olarak da birbirlerinin formudurlar. Bu mantıktan hareketle duyguların aklın maddesi, aklın ise, duyguların formu olduğu yorumu yapılabilir. Bu yorum, Aristoteles'in şu ifadeleri ile desteklenebilir.

“Bazen güçlü ve canlı duygulanım nedenleri ne kızgınlığa ne de korkuya yol açmadan, bizde yaşarlar; oysa beden daha önce aşırı uyarıldığında ve öfkeye benzer bir durumda olduğunda, hafif ve belli belirsiz algılanan nedenler, hareketleri uyarmak için yeterlidir. Her korkunun nedeni olmasa bile korku heyecanı duyabiliriz. Durum böyle ise açıktır ki, duygulanımlar maddeye girmiş biçimlerdir. Bu durumu göz önünde bulundurarak duygulanımları tanımlamalıyız: Örneğin öfke, belli bir amaç için belli bir nedenin meydana getirdiği, bedenin veya bedenin bölümünün veya yetinin hareketi diye tanımlanacaktır.”⁷⁰

Yani Aristoteles'e göre, duygular, maddeye girmiş biçimler olarak bedende etkisini gösterirler. Bu hareket, hayvanlarda bu doğrudan hazza yönelik iştihâ veya acıya yönelik kaçınma ile olmakla birlikte insanlarda aklın biçimlendirmesi ile etkili olurlar. Dolayısıyla duyguları biçimlendiren akıl, aynı zamanda onların formu olur.

Bu durum ise, şu şekilde açıklanabilir: Bitkisel ruh, ruhun en alt tabakası olarak fizyolojik etkinlikleri gerçekleştirirken hayvansal ruh, buna ek olarak kendiliğinden hareket, istek ve duyum özelliklerine sahiptir.⁷¹ Aristoteles'in hislere yaklaşımını, onun ruhun bu bölümüne ait olduğunu düşündüğü “istek” yetisi içinde bulabiliriz. İstek, iştahdır ve bir şeyi elde etmek ya da ondan kaçınmayı istemek olarak, haz ve acı duygusundan çıkar. Yani, istek ya da iştah doğrudan duygularla alakalıdır. Bu duygular, hayvan

⁷⁰ ARİSTOTELES, **Ruh Üzerine**, (Çev: Zeki Özcan), İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, 402a15-30

⁷¹ GÖKBERK, s.94

ruhunda obje tasavvuru ile birliktedir. Hayvan, bu tasavvur sonucunda, objenin elde etmeye değer mi, yoksa ondan kaçınılması mı gerektiğine karar verir. İnsan ruhunda ise, bu istek ve iştihaya ek olarak, akıl yüzünden irade ve bilgi vardır. Bu sebepten duygu, insana özgü olan bu irade ve bilgi özelliklerini insana sağlayan aklın, formunun gerçekleşmesinin maddesidir.

Bu yaklaşım, Aristoteles'in aklın yönlendiriciliği altında olması gereken hislenimleri vurgulayan düşüncelerinin dayanağı olarak görülebilir. Yani hisler akıl ile biçimlendirilmelidir. Aristoteles, insanın hayvanlardan farkını bu şekilde ortaya koyar. Gerçekten de hayvanlara ait duygular bilinçsizdir ve herhangi bir akli ilkeye göre yönlendirilmekten yoksundurlar. Belirtildiği gibi, tek ilkeleri haz ve acıdır. İnsana ait duygularda da özü itibarıyla bu yönelim olmakla birlikte, akıl bu serbestliği kendi ilkelerine göre sınırlar.

O halde Aristoteles, hislerle ilgili olarak, onların insan eylemlerini yönlendirdiğini ve hareketlerinin sebebi olduğunu, ama aynı zamanda da akıl ile dizginlenmeleri ya da ahlaki yaşama uygun hale getirilmeleri gerektiğini düşünmektedir. Çünkü insanda hayvanlardaki istek ve duyum özelliklerine ek olarak, eylem ve düşünme özelliği vardır ve duygularını bu özellikleri doğrultusunda, akli ile değerlendirerek hakimiyeti altına almalıdır.

Aristoteles'in duyguların kaynağının haz ve acı olduğunu söylemesinden yola çıkarak, onun bu düşüncesi akıl ile ilişkilendirildiğinde, şöyle bir sonuç daha ortaya çıkarılabilir: Ona göre, istekler, anlıktır. Hayvani istekler de olduğu gibi, şu ana aittir ve şu an ulaşmak istediği hedefi arzular. O halde Aristoteles'e göre, hisler, zaman kavramının dışında, yani geçmiş ve gelecekle ilgili değil gibi görünmektedir. Oysa, akıl tersine şimdiki zamanın dışındadır. Duygular, akıl aracılığıyla yönlendirilebildiğine göre, aklın biçimlendirdiği duygular, insana uzun süreli ve gerçek olan hazzı yani mutluluğu sağlar.

O halde bu düşünce daha ileri götürülerek, Aristoteles'e göre duyguların, doğru kullanıldığında, insana erdem ve ahlaki bir yaşantı ile gerçek mutluluğu sağlayacağı söylenebilir. Ancak burada Aristoteles, duyguların gücüne vurgu yapar. Ona göre hisler, aklın sağlayacağı dengeden uzaklaşarak eksik veya fazla olan iki aşırı uca da gitme potansiyeline sahip olduklarından, aşırılıklara doğru insanı sürükleyebilirler, ya da, bu güce sahiptirler. Hislerdeki çok ve azın ortasını bularak dengeyi sağlama görevi, aklın yolunun getirdiği karakter erdemleridir. Bu şekilde insan, aşırılıklardan uzaklaşarak orta yolu bulabilir ve erdem sahibi olabilir.

Aristoteles, akli temele alan bir yaklaşım benimsemiş olmakla birlikte, kendi felsefesinde oluşturduğu ahlaki yapıdan, duyguları da insanın önemli bir parçası olarak gördüğü anlaşılabilir. Salt akıl, sadece akıldır. İnsanı oluşturmaz. Salt hislere sahip bir varlık da insanda olamaz. Hisler, akıl ile yönlendirilmediği sürece diğer canlılardan bir farkı olmaz. Çünkü, insan duygulara sahip olmasa idi, bedeninin ruhunun ve yargılayan bir aklının olması da anlamsız olurdu. İnsan ruhu, hem arzulayan, hem de düşünen olarak iki yönlüdür. Entelektüel etkinlikler, insana haz verse de inkar edilmeden ve denge içinde yaşanan duyguların getirdiği hazlara da yer verilmelidir. O halde akıl kadar, duygular da insan yaşamı içinde önemlidir.

Elbette, bu önemin bir yeteri olmalıdır. Çünkü, hazlara göre yaşamayı seçenler, evcil hayvan gibi büsbütün köle durumuna düşerler.⁷² Anlaşılacağı üzere, Aristoteles, mutluluğu içgüdülerinde arayan hazcı yaşamı onaylamazken, içgüdülerin varlığını inkar etmeden onları mutluluğa ulaşmada bir araç olarak görür.

İstek ve iştihâ içeren duygular, Aristoteles'e göre karakter erdemlerini sağlayacak şekilde, pratik akıl tarafından idare edilir. İnsanın bu istekler karşısında iradi bir tutum takınmasını gerekli kılar. O halde Aristoteles'e göre aşırıya kaçan duyguları dizginleyen pratik akıldır. Pratik akıl, insana irade

⁷² ARİSTOTELES, *Nikhomakhos'a Etik*, s.9

dahilinde davranmayı öğütler. İnsan, iradi bir varlık olarak erdemli veya erdemsiz olmayı seçebilir. Yani duygularının yönlendirmesiyle davranmak da tersi de onun elindedir.

İnsan, duygularının farkında olması ve onları idare etme açısından diğer canlılardan farklıdır. Çünkü o, bitkiler gibi yalnızca canlı olmadığı gibi, hayvanlar gibi sadece beslenme içgüdüğü ve duyumuyla da biçimlenmez. İnsan aklı ile duyguları arasında bir uyumu amaçlar ve bu amaçlar doğrultusunda seçim yapar. Duyumlama ve harekete sahip olan bir şeyin imgeleme ve istemeye de sahip olduğunu, çünkü orada duyumuyla beraber acı ve hazzın da olduğunu söylemiş olması ile Aristoteles, insanın yetileri ile duyguları arasındaki ilişkiye ve bunun eylemler üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir.⁷³ Aristoteles, sadece duyumlama ve hareket etme yetisine sahip olan hayvanlarda etkili olması gibi, insanda da bulunan duyumlama yetisi yüzünden duyguların çok etkili olduğuna vurgu yapar. Ancak bütün bunlarla birlikte o, insanların bu derece kontrolsüz olmadığını ve irade yetisine sahip olmalarından dolayı gerçekleştirebilecekleri rasyonel davranışlarla bu durumun önüne geçmesinin mümkün olduğunu söyler.

Sonuç olarak, hislerin karar verme üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. Aristoteles de bunun farkındadır, ancak o duyguların tamamen bastırılması yerine akıl ile birlikte bir dengede tutulması gerektiğini savunur. İstek ve iştahlar doğaldır, insanın doğal yanıdır, ancak davranışları kendi egemenliğine almayan, aklı bastırarak iradeyi yönlendirmeyen hisler, yani aklın buyruğunda olan hisler makbuldür.

⁷³ GÖKALP, Nurten, “İradede Duygunun Etkisine Genel Bir Bakış, Felsefe Dünyası”, Felsefe Dünyası, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yayını, Ankara, 2001/2, Sayı36, s.37-38

2.BÖLÜM

2.ARİSTOTELES'İN RUH VE BEDEN ANLAYIŞI İÇERİSİNDE AKIL VE HİSSİN YERİ

Aristoteles'e göre insan, iki bileşeni olan tözden ibarettir. Bu bileşenlerin biri "ruh", diğeri ise "beden" dir. Ruh bedenin güçlerinin toplamı olarak bedensiz varolamaz. Ruh ve beden düşüncede ayrılabilir olmakla birlikte, biçimde balmumu gibidir ve gerçekte tek, organik bir bütündür.⁷⁴ İnsanın bu iki ayrı parçası birbirleriyle ayrılamaz biçimde sıkı bir ilişki içindedirler. Birinin varlığı diğesine bağlıdır.

Ruh ve beden ilişkisi, madde ve formla ilişkilendirilmek suretiyle açıklanabilir. Form, insan zihni tarafından bilinebilen, yani tasvir edilebilen, tanımlanabilen, sınıflanabilen ve başkalarına aktarılabilen yöndür. İnsan zihni, Aristoteles'e göre, duyu-algısında şeylerin duyusal formunu, buna karşın kavramsal bilgide de akılla anlaşılabilir olan formunu alır. Aynı madde form ayrımı, hiç kuşku yok ki, insan varlığı için de geçerlidir, çünkü insan da, doğadaki diğەر tözler gibi madde ve formdan meydana gelen bileşik bir varlıktır. İnsanın maddesi, insan vücudunu meydana getiren bütün kimyasal cisimlerin, kendisi sayesinde ve kendisi aracılığıyla dönüştüğü, yalnızca ölü, duyarsız ve düşünceden yoksun bir et ve kemik kütlesi olmayıp, hisseden ve düşünen canlı bir varlık haline de dönüştürüldükleri her şeydir.⁷⁵ Bu yönüyle beden, insana maddi bir varoluş sağlarken, hissetme ve düşünme potansiyelini de veren maddedir.

⁷⁴ DURANT, Will, **Felsefenin Öyküsü**, (Çev.Ender Gürol) İstanbul, İz Yayıncılık, 2002, a.g.e., s.92

⁷⁵ ADJUKIEWICZ, K, **Felsefeye Giriş**, Temel Kavram ve Kuramlar, Çev.Ahmet CEVİZCİ, Ankara, 1994, s.104-105

Öyleyse, bu anlayışa göre, beden maddeye, ruh ise forma karşılık gelir, dolayısıyla madde ve formda olduğu gibi, onlarda birbirlerine indirgenemezler. Ayrıca, madde ve formun ayrılmaz bir bütün olması gibi onlarda bir bütündür, bunun sonucu olarak da beden ölümlü ise ruha ölümlüdür. Bu durumda, beden ruh sayesinde vardır, tersi olarak ruh da ancak canlandırdığı beden sayesinde, yani bir bedenin ruhu olarak, bir organizmanın enerjisi olma sıfatıyla vardır. Kişisel, özel bir ruh, ancak kendi bedeninde var olabilir

Aristoteles, ruhun beden ile birlikte öldüğünü söylerken, ruhun bir bölümünü, daha doğrusu aklın bir bölümünü hariç tutar. Ona göre duygulanımlar geçici iken, aklın bir bölümü ise, ölümsüzdür. Duygulanımlar, bedene ait olduğundan ölümlü iken, akıl ise, ruha ait bir parçasının, beden ölümlü kaderine ortak olan ruhla birlikte yok olması sebebiyle, ölümlüdür. Ancak ruh, diğer bir parçasıyla da ölümlü olan ruhtan bağımsızdır ve tersine olarak ölümsüzdür. Çünkü, duygulanımlar ve aklın ölümlü yanı, kişiye özgü iken, aklın ölümsüz olan tanrısal yönü, kişiden yani bedenden ve duygulanımlardan bağımsızdır. Kişi yok olduğunda onlar da yok olurlar, oysa aklın ölümsüz yanı, bu durumdan bağımsız olarak varlığını sürdürür. Varlığını sürdüren akıl, etkin akıldır. İnsan ruhunun akılcı gücünün bir kısmı edilgindir; belleğe bağlıdır ve belleği doğurmuş olan bedenle ölür gider, ama etkin akıl, salt düşünce gücü bağımsızdır, bellekle ilgisi yoktur, çürüyüp ölmez. Etkin akıl, insandaki bireysel öğeden ayrı olarak evrenseldir. Sağ kalan, geçici sevgi ve istekleriyle kişilik değil, en soyut ve kişi dışı biçimiyle akıldır. Kısacası, ruhun ölümsüz olan bir yanı varsa bu, salt düşüncedir. Ruhun ölümlü olan edilgin akıl yanındaki ölümsüz yanı, gerçeğin bozmadığı salt düşünce olan etkin akıldır.⁷⁶ Akıl yürütme, sevmeye veya nefret etme, biri akla sahip olduğu sürece aklın değil, onun sahibinin duygulanımlarıdır. Bu nedenle kişi yok olduğunda ne bellek vardır ne de aşk; çünkü bunlar akla değil yok olmuş olan bileşik varlığa aittir; akıl bunlardan etkilenmez.⁷⁷

⁷⁶ DURANT,W., s.92

⁷⁷ GÖKBERK,s.179

Ölümsüz olan bu aklın konusu olmayan duygulanımlar, ölümlü olan ruh ve bedene ait olduklarından, geçicidirler ve onlarla beraber yok olurlar.

Şu halde, insanın formu, insanı genel olarak canlı bir organizma yapan ve dolayısıyla, insanın diğer canlılar olan bitki ve hayvanlarla ortak olarak paylaştığı beslenme, duyumlama ve hareket etme yetilerine ek olarak, yalnızca insana ait olup, onu diğerlerinden ayıran temel niteliklerdir. Bu ortak olan yetilerin dışındaki sonuncusu, Aristoteles'e göre, insandaki düşünme ve akıl yürütme kapasitesinden, yani akıldan oluşur. Öyleyse, insanın formu, Aristoteles'in insan ruhu adını verdiği söz konusu çeşitli bileşenlerden ibarettir. İnsanın maddesi ise, onun bedenidir. Beden, ruh olmadan canlılığa sahip olamayacağı gibi, ruh da beden olmadan gerçekliğe sahip olamaz.

Bedensiz ruh, ancak güç halinde(dynamei) var olabilir. Fakat fiil halinde, gerçekte, hakikatte(energeia) var olamaz. Kendilerine karşılık olan beden organları olmadan duymak, arzu etmek, istemek, Aristoteles'e göre, ayaksız yürümek gibi veya malzemesiz bir heykel gibi imkansızdır. Kesmek baltaya göre ne ise, ruh da bedene göre odur; eğer balta canlı bir varlık olsaydı, kesmek fonksiyonu onun ruhu olacaktı ve nasıl baltasız kesmek imkansızsa, öylece ruhun esaslı fonksiyonları bedenden ayrılmazlar.⁷⁸ Dolayısıyla ruh, organlarla donatılan doğal bir cismin ilk edimselliğidir.⁷⁹ Ruh, bedene imkan verendir.

O halde ruh, organlaşmış bir cismin entelekeia' sı veya ilk fonksiyonu, onun görünüşleri veya sonuçları da, bu cismin ikinci fonksiyonları veya enerjileridir.⁸⁰ Ruh, bedenin içinde taşıdığı erektir, bedenin hareketleri ve değişimleri içinde kendini olgunlaştırıp gerçekleştiren formdur. Ruh, bedenin biçimlenme ve hareketlerini bir ereğe doğru yönelten nedendir. Ruhun kendisi cisimsel değildir, ama bedeni hareket ettiren, ona egemen

⁷⁸ WEBER, s.83

⁷⁹ ROSS, s.169

⁸⁰ WEBER, s.83

olan güçtür.⁸¹ Ruh hareketin bir nedenidir, ama kendisi hareket etmez; o hareket etmeksizin hareket ettirir. Ruh, bilendir ve bu sıfatından dolayı, bildiği şeyin öğelerinden ibaret olduğu düşünülmemelidir. O cisim dışıdır.

Sonuç olarak, insan da doğadaki her varlık gibi madde ve formdan oluşmaktadır. O, maddesi beden, formu ise, ruh olan bu iki bileşenden meydana gelmiş canlı bir bedendir. Ruh da, beden de ruhun tanrısal olan akıllı yanı hariç birbirlerinden bağımsız olarak varolmazlar. Beden insanın dış dünya ile bağlantısı olma sıfatıyla, ruh ise, ona bu imkanı verme ve canlılığı sağlama sıfatıyla bir bütün oluşturarak insanın varlığını mümkün kılarlar.

2.1.Ruh

Akıl ve his ruha ait iki yeti olduğuna göre bu ikisi, Aristoteles'in ruh anlayışı bağlamında da ele alınmalıdır. Akıl ve hissi ruh ile ilişkilendirebilmek açısından öncelikle onun ruh anlayışı irdelenmelidir.

Aristoteles'e göre ruh, herhangi bir organizmanın katıksız hayati ilkesi, güçlerinin ve süreçlerinin toplamıdır. Ruh, canlı olan üç türe özgüdür. Bitkilerde ruh, sadece besleyici ve üretici bir güçtür; hayvanlardaysa aynı zamanda duyuşsal ve harekete geçirici güçtür; insanda ise bu güçlere ek olarak akıl ve düşüncenin gücüdür.⁸² Bu farklılığına ve üstünlüğüne rağmen, insandaki ruh, ona göre duyum, hayalgücü, bellek, iradeye sahip olması nedeniyle, dünyada bulunan bütün şeylerin talihine diğer ruhlar gibi boyun eğer; yani o da ölümlüdür.⁸³ Varlıklar canlılıklarını yitirdiğinde onlarla beraber ruhları da ölür.

⁸¹ GÖKBERK, s.94

⁸² DURANT, s.92

⁸³ WEBER, s.83

Aristoteles'in canlılarda mevcut olan özelliklere göre ayırdığı ruhta üç bölüm vardır. Bunlardan ilk bölüm, tüm canlılarda ortak olan yaşam düzeyi olup, beslenme gibi hayati fonksiyonları içeren bitkisel ruhtur. Ruhun bu düzeyi doğma, büyüme, beslenme gibi varlığını sürdürmek için zorunlu olan işlevleri kapsar. İkinci parçası, hayvani ruhtur. Bu düzeyin fonksiyonu duyumlama ile ilgilidir. Yani hissetme, acı, haz gibi duygulanımlar ruhun bu bölümüne aittir. Son olarak, insanı bitki ve hayvanlardan ayıran, sadece ona has olan akıl yürütmeyi içeren ise insani ruhtur. Ruhun bu bölümü, akıl yürütme, düşünme ve analiz yapma gibi yetileri içerir. İnsanı tüm canlılardan ayıran bu bölüm, insanı insan yapan şey, yani onun özüdür. Aristoteles, *Ruh Üzerine* kitabında bu bölümlere ait yetileri sıralarken, hiyerarşik bir sıra ile birbirlerini kapsayan ruhun bölümlerini ise şöyle açıklar:

Bitkisel Ruh(Besleyici Ruh):O, ruhun yetileri arasında ilk ve en ortak olanıdır ve onun sayesinde hayat, bütün varlıklara ait olur. Onun fonksiyonları üreme ve besinin kullanımıdır.⁸⁴ Bitkisel ruh, modern bilimde kullanılan “hayati kuvvet” kavramına karşılık gelmektedir.⁸⁵ Hayatı devam ettirmek için gerekli ve zorunlu olan temel ihtiyaçlar bu ruhun amacıdır.

Bitkiler, yalnız ruhun bu bölümüne sahiptir. En alt derecedir ve kendisini izleyen diğer dereceler tarafından içerilmektedir. Bu ruh sayesinde canlılarda başkalaşma, büyüme ve çeşitli fizyolojik değişiklikler meydana gelmektedir. Değişim ve büyümenin de temel ilkesi bitkisel ruhtur. Ruhun bu kademesine sahip olmayan hiçbir varlık duyumsallığa da akıl yürütmeye de sahip değildir.⁸⁶ Bu ruh soluk alma ve soluk verme gibi uykuda ve uyanıklıkta mevcut olan ruhtur. Bitkisel ruh hareket ettirici ruh değildir ama canlının canlı olması bu ruh sayesinde.⁸⁷ Bitkiler besleyici ruh aracılığıyla uygun olan her ortamda gelişirler ve besini özümsemeye yetenekli oldukları sürece

⁸⁴ ARİSTOTELES, *Ruh Üzerine*, s.84, 415b

⁸⁵ LANGE, Friedrich Albert, *Mateyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, (Çev. Ahmet Arslan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1990, s.124

⁸⁶ ARİSTOTELES, a.g.e., 415b20-25

⁸⁷ A.g.e., 432b10-20

canlılıklarını sürdürürler. Bitkiler, ruhun yalnız fizyolojik olan bu en alt kademesinde bulunurlar. Bitkilerin sahip olduğu bu ruh, ruhun diğer kademelerine nazaran daha pasif durumdadır. İnsani ve hayvani ruh, bitkisel ruha göre çok daha aktif durumdadır.⁸⁸ Her canlıda ortak olan bu ruh, en temel olan ruhtur ve diğer ruhların varolabilmesi doğrudan bu ruh ile ilgilidir.

Hayvani Ruh(Duyumlayan Ruh): Bu ruh hayvan ve insanlarda bulunan ruhtur. Hayvani ruh, bitkisel ruhun yetilerine ek olarak duyarlık ve hareket etme gücüne de sahiptir. Hareket etmeyen ve yer değiştirmeyen varlıklar bile en azından duyumsamaya sahip iseler, hayvan adını almaktadırlar. Hayvanların sahip oldukları en önemli duyumlama yetisi dokunmadır.⁸⁹ Duyumlama ve hareket etme yetisine sahip olan hayvanlar, duyumlamaya sahip olmalarından dolayı aynı zamanda hayal etme gücüne ve isteme yetisine de sahiptirler. Çünkü iştahın, cesaretin ve iradenin kaynağı isteme yetisidir; oysa hayvanların hepsi en azından duyulardan birine, yani dokunmaya sahiptir ve duyumlamanın olduğu yerde hem haz ve elem, hem de haz ve eleme neden olan şey vardır ve bu hallere sahip varlıkların iştahı da vardır; çünkü iştah, hoşça gidenin istenilmesidir.⁹⁰ Öyleyse, iştahın ve iştaha yönelik hareketin kaynağı bu ruhtur.

Sahip oldukları en yüksek ruh düzeyi hayvani ruh olan hayvanlarda, akıl ve teorik meleke konusunda hiçbirşey belli değildir. Onların duyarlık ve harekete sahip olduğunu söyleyebilmekle birlikte, zihne ve teorik anlamda düşünebilme yetisine sahip olduğunu söyleme imkanı yoktur.⁹¹ O halde hayvani ruhun, sadece duyumlamanın ve bu duyumlama sonucunda istek ve iştihayı içeren duygular sebebiyle harekete geçmenin kaynağı olan ruh olduğu söylenebilir.

⁸⁸ VON ASTER, Ernst, **Felsefe Tarihi Dersleri**, Çev. Macit GÖKBERK, İstanbul, Edbiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1943, s.170

⁸⁹ ARİSTOTELES, a.g.e., s.73, 413b5

⁹⁰ A.g.e., s.79-80, 414b5-15

⁹¹ A.g.e., 413b5-25

Bu noktada Aristoteles, besleyici gücün temel ve olmazsa olmaz oluşunun yanında duyumsayan ruhun beslenmeyle ilgili olan dokunmaya gereksinimini şöyle açıklar: Ona göre besleyici ruh olmadan duyumsayan ruh da yoktur; oysa bitkilerde, duyumsayan ruh olmamasına rağmen, besleyici ruh vardır. Buradan yola çıkarak, dokunmasız diğer hiçbir duyu olamayacağını, oysa diğer duyular olmasa bile dokunmanın var olduğunu söyler.⁹² Ayrıca duyumlayan varlıkların bir kısmı kımıldama yetisine, daha üstün olanlar ise, akıl yürütme ve düşünmeye sahiptir. Bu durumda Aristoteles'e göre akletme yetisine sahip olanlar, diğer bütün yetilere sahiptirler. Ancak besleyici ve hayvani ruh olmadan akıl yürütme ve düşünme yetisine sahip olmak mümkün değildir.

Aristoteles'e göre bitki ile hayvan arasındaki duyumlama yönünden olan bu esaslı ayrılık, yani hayvanlarda bitkilere nazaran etrafındaki objeleri algılama gücünün bulunması, bitkilerin içten bir birlikten yoksun olmasından, buna karşılık hayvanların ve insanların merkezi bir organa yani kalbe sahip olmalarından ileri gelmektedir.⁹³ Aristoteles'e göre, kalp, organizmanın merkezi olup, organize edendir. Bu sebepten bitkilerden farklı olarak hayvanlarda düzenlenmiş bir bütünlük sözkonusudur.

Hayvan ve insanda hareket ettirici güç istek ve akıldır. Bunlardan istek, hayvan ve insanlarda ortak bir vasıftır. Hayvanlar ruhun çeşitli yetilerinden, besleyici, duyucu, hareket ettirici ve isteme yetilerine sahiptirler. Ancak hayvanların sahip olduğu isteme yetisi genel bir isteme yetisi olup, akıl ile ilgili değildir. Çünkü hayvanlar aç kaldıklarında iradi olarak değil, içgüdüsel olarak bir şeyler istemektedirler.⁹⁴ Öyleyse hayvanların hareketi iradi olmayıp, içgüdüsel bir harekettir. Çünkü iradi faaliyetler hayvani ruhun değil, insani ruhun faaliyetleridir.

⁹² A.g.e., s.82, 415a

⁹³ BİRAND, Kamuran, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Ankara, A.Ü.İlahiyat Fakültesi yayınları, 1987, s.85

⁹⁴ BİRAND, s.85

Hayvani ruh, yalnızca algılama işlevine sahip değildir, ama aynı zamanda algılamanın zorunlu sonucu olarak haz ve acıyı hissetme ve dolayısıyla, bütün hayvanlarda bulunan arzulama işlevine de sahiptir. Ayrıca, yine duyuşsal yetiden doğan ve hayvanların çoğunda bulunan, ancak insanlarda kesinlikle bulunan iki başka yeti vardır. Bunlardan biri, onun bilişsel yanıyla ilgili olan imgeleme(phantasia) olup, bu yetinin gelişmiş hali ise bellektir. İkincisi ise, onun iştihâ yanıyla ilgili ürünü, yani hareket yetisidir.

Duyulardan türeyen bu iki yeti aracılığıyla, görme, işitme vb. özelleşmiş formları içinde değil, ama algı olarak genel doğası içinde iş gören algı, duyu ve akıl arasındaki uçurumu kapatma görevini üstlenir.⁹⁵ Buradan çıkan sonuç, ruhun bölümleri arasındaki düzenin zorunluluğu içinde hayvani ruhun akıl ile bağlantısı sebebiyle duyu ile akıl arasında aracılık görevi üstlendiğidir. Beslenmek varolmak için canlılarda zorunlu iken duyumlayan olarak hayvani ruh iyi varolmanın bir aracıdır ve insani ruh ile bitkisel ruh arasında bir bağıdır.

İnsani ruh: Ruhun tüm yetilerini içeren insani ruh, bu yönü dolayısıyla en üst derecededir. Asıl olan ruh, insani ruhtur. Algılama ve düşünmemizi sağlayan ruhtur. İnsani ruh, madde değil, forma karşılık gelir ve insani ruh, doğal olan insan bedeninin entelecheiasıdır.(birincil ilkesidir)⁹⁶ Bedenin beden olarak kalması bu ruh sayesinde. İnsani ruhta bitkisel ve hayvani ruha hakim olan yüksek bir ilke, akıl mevcuttur. Aristoteles'in insani ruh anlayışına göre, mekanik bir düşünce tarzı ile insani ruhun bu öğelerini ontolojik açıdan neredeyse birbirinden ayırarak bitkisel, hayvani ve akıllı ruha dönüştürmüş olan skolastik anlayışından farklı olarak, insani ruh hayvani ve bitkisel ruhtan ayrı değil, tam tersi onları kapsadığı için iç içedir, çünkü insan, insani ruhunun yanında hayvanlar ve bitkilerle ortak olarak hayvani ruha da sahiptir. Ancak, ölümsüz ve Tanrısal kaynaklı olan ruh sadece insani ruhtur.

⁹⁵ ROSS, s.156

⁹⁶ ARİSTOTELES, a.g.e., 414a15-20

Bu ölmez olan ruh ise, akılda bulunan bir unsurdur.⁹⁷ Yani insani ruh, bitkisel ve hayvani ruhtan farklı olarak, hem onları yönlendirme gücü ile pratik hayata yönelik bir akıl yetisine, hem de ölümsüz yanı ile teorik hayata yönelen bir akla sahiptir.

Aristoteles'e göre, insani ruh akla sahip olması yönüyle, düşünen ve bilendir. Çünkü insan, akla sahip olan bu ruh aracılığıyla sadece olayları ve eşyayı idrakle yetinmez; nedenini ve neden başka türlü olmadıklarını tespit ederek birtakım kavramlara ulaşır. Duyu organlarının bize sağlamış olduğu malzemeyi veri olarak alıp değerlendirmek ve akıl yürütme yoluyla bunlardan sonuçlar çıkarmak insani ruhun yetisidir. Zeka ve aklın bulunduğu bu ruhta, en yüksek arzular, seçebilme kabiliyeti ve muhakeme yeteneği bulunmaktadır.⁹⁸ Bu yönüyle insanı insan yapan özellikler, bu ruh sayesinde edinilir.

Aristoteles'in ruhu üç bölüme ayırmış olmasından yola çıkılarak, akıl ve duygunun ait oldukları bölümlerin belirlenmesi yoluyla aralarındaki ilişki irdelenebilir. Akıl için tereddütsüz olarak söylenebilecek olan onun ruhun bu üç bölümünden insani ruha ait olduğudur. Çünkü o, bitkisel ve hayvani ruhta akla hiç yer vermemiş, onu insana özgü olarak belirlemiştir. Sadece insan eylemleri akıl ile yönlendirilebileceğinden bilinçli olabilir. Duygu ise, yine insani ruha ait olmakla birlikte, duygulanımların sebebi insani ruhtaki akıllı parça değil, hayvani ruhun duyumlama yetisidir. İnsani eylemlerin kaynağı olan istek ve iştihâ hayvani ruhta oluşur. Hayvani ruhu, insanın hareketlerinin nedeni ve hatta ilk hareket ettiricisidir. Bitkisel ruh ise, doğrudan akıl yürütme ve duygulanmaya hizmet etmezken, o olmadığında canlılık da olamayacağından, onun hayati önem taşıyan özelliği olan canlılığı devam ettirme gücü sayesinde akıl ve duygu yetisine sahip olmak mümkündür denilebilir.

⁹⁷ WEBER, s.84

⁹⁸ BOLAY, Süleyman Hayri, **Aristoteles Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması**, İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1980, s.110

O halde akıl ve his ilişkisinin belirlendiği yer, insan ruhunun hayvani ve insani bölümleridir. İnsani ruhun yetisi olan akletme yetisi olmasaydı, insan, sadece arzuları ile yönlendirilen bir varlık olarak eylemleri arzuya indirgenmiş olurdu. Bu durumda hareketin ilkesi sadece haz ve acı olurdu ve haz veren şeylerin peşinden gidilirken; acı verenlerden kaçınmak gibi basit bir mekanizma insanı yönlendirirdi. Oysa insan, duygu ve düşünceleri ile çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu basit mekanizmaya müdahale eden akı vardır ve bu akıl ona doğruya yönelmeyi ve ahlaki ilkeleri öğütler. Bu bağlamda insani ruh hayvani ruhun yönlendiricisidir. İnsani ruh, hiyerarşik olarak daha üstün olduğundan hayvani ruh, insani ruha uymak durumundadır. Hayvani ruhun istekleri, insani ruh tarafından yönlendirildiğinde bir uyum sağlanabilmekle birlikte, bu iki ruhun ilgi alanlarının ve ilkelerinin farklı olması sebebiyle bazen bu uyum bozulabilir. Birisi, hayvanlarda olduğu gibi doğrudan kendisine haz verecek olan isteğin yerine getirilmesini hedeflediğinden, diğeri ise, insana uygun ahlaki eylemlerin amaçladığı ilkeleri önemseydiğinden, ruhun bu iki bölümün farklı talepleri olabilir. O halde ruhun iki bölümü arasındaki bu uyumsuzluğun getirdiği çelişkinin akıl ve his ikiciliği olduğu söylenebilir.

İnsanın hem düşünen olarak akıl varlığı, hem de hissedenden olarak hayvani yönü sebebiyle iki yönlü bir varlık oluşu da onun bu iki ruha sahip olması ile ilgilidir. Seçim yapması gereken anlarda bu iki ruhun isteklerinin zıtlaştığı anlardır. İnsan, aklına karşın hayvani ruhun taleplerini karşıladığında hislerinin baskın geldiğini, tersine insani ruhuna göre davrandığında akıl baskın geldiği yorumu yapılabilir. İkinci durum bir iradeyi gerekli kılar. O halde, iradenin de, bu iki ruh arasındaki savaşta uyumu sağlama yönünde insani ruhun lehine çalışan insani bir güç olduğunu söylemek da yanlış olmaz. Ya da erdemin bu iki ruh arasında salınan insanın doğru eylemleri olduğunu söylemek.

Sonuç olarak, insanın, yaşamını ve canlılığını devam ettirmesi gibi en basit işlevinden, doğru seçimler yaparak doğru eylemlerde bulunması, irade

sahibi ve ahlaklı bir varlık olmasını sağlayan işlevlerine kadar hepsi, ruhun bitkisel, hayvani ve insani olan üç parçası ve bu üç parçanın birbirleriyle uyumlu bir bütün olabilmesi ile ilgilidir. Bitkisel ruh, en zorunlu olan canlılığın devamını sağlarken, hayvani ruh, duyguların kaynağı olur. İnsani ruh ise, en üst düzeyde bir yaşamı mümkün kılmaktadır.

Ruh, içinde çeşitli fonksiyonları ve güçleri bir arada bulunduran bir bütünü oluşturur. Aristo, Ruh Üzerine kitabının “hareket ettirici yeti” yi irdelediği bölümde, ruhun bölümlerinden sözeder ve şöyle der: **“Ruhun bölümleri sonsuzdur ve sadece, bazı filozoflarla birlikte akli, tepkisel ve isteyen bölümlerini; diğerleriyle birlikte akli ve akıldışı bölümlerini ayırt etmek yeterli değildir.”**⁹⁹ Söylemek istediği ruhu bazı filozofların üçe, bazılarının ise ikiye böldüğünü ve bunun yeterli olmadığını. Aristoteles’e göre besleyici, duygusal ve düşünsel bölümlerden başka bölümler de vardır. Aslında bunlar bölümlere ait yetiler olarak değerlendirilebilir. Söz konusu olan bu yetiler şunlardır: İlk olarak, hem hayvani ruhta hem de bitkisel ruhta bulunan besleyici yeti, ikinci olarak akli ve akıldışı diye kolayca sınıflayamadığımız duyusal yeti; üçüncü olarak ortak duyu, dördüncü olarak özü bakımından diğer bölümlerden farklı olan ve zihinsel içerikli olan imgeleyen yeti ve beşinci olarak isteyen yeti ve son olarak düşünme yetisidir. Ruhun üç bölümünün ortak ve ayrı ayrı sahip olduğu bu yetileri açıklamak üzere şöyle sıralayabiliriz:

Besleyici Güç: Bitkisel ruhun aracılığıyla, organizmayı sonsuza ve kutsala doğru yönlendirir. Bu yeti, tüm varlıklarda ortaktır. Bu yeti sayesinde büyümesi ve gelişmesi için gerekli gıdayı alır ve türünün devamını sağlar.¹⁰⁰ Ancak bu sonsuzluğa ve kutsal olana doğru yönelme bilinçli bir yönelme değildir, çünkü bunun için akla gerek vardır, bu ise, insani ruha ait bir durumdur.

⁹⁹ ARİSTOTELES, *Ruh Üzerine*, s.194, 432a25

¹⁰⁰ BOLAY, Süleyman Hayri, *Aristoteles Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması*, İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1980, s.110

Duyma Gücü: Duyma gücü, hayvani ruh aracılığıyla organizmanın hayatını esas olarak belirleyen güçtür. Hayvanlar ve insanlar bu güce sahip oldukları için isteme ve arzu etme gücüne de sahiptirler. Hislerden bahsederken ruhun bu bölümünden bahsetmiş oluruz. İştah, elem ve arzu tamamen duyma gücüne bağlıdır. Ayrıca zihinde meydana gelen imajları da duyumlar sağlar. Çünkü her duyum, zihinde bir takım imajların doğmasına sebep olur.¹⁰¹ Zihin duyma gücünün sağladığı bu imajlar üzerinden düşünür ve arzu edilen hakkında karar verir.

Ortak duyu: Ortak duyunun temel işlevi duyulabilir objelerin idrakidir. Ortak duyu aracılığıyla, duyu organlarına has olan ve yalnız onlar aracılığıyla duyulabilen şeyleri duyma imkanı vardır. Aristoteles'e göre ortak duyunun tecrübe üstü bu faaliyeti altıncı bir duyunun varlığı gibi değildir. Çünkü duyulur varlıklar için özel duyu organlarından başka bir duyu organının olması imkansızdır.¹⁰² Ortak duyunun faaliyeti zihnin üst bir faaliyeti gibi görünmektedir. Üst bir faaliyete sahip olan ortak duyu, aynı zamanda tecrübenin oluşmasında da yardımcı olmaktadır. "**Ortak duyu, ortak olması dolayısıyla bütün duyuların bölünmez sınırı, sayıca bölünmezliği ile izah edilebilir.**"¹⁰³ Kısacası ortak duyuya, duyu organlarında meydana gelen duyumların üzerinde bir duyum olarak, duyumun duyumu denilebilir.

Hayal Etme Gücü: Hayal etme duyumdan ve düşünceden tamamen farklıdır. Ancak duyum olmazsa hayalden sözedilemez.¹⁰⁴ Aristoteles'e göre, duyumun geçmiş ve gelecekle bağlantısı olamaz, o daima içinde bulunulan andadır; yani burada ve şimdi meydana gelmektedir, oysa hayal etme böyle değildir. Ayrıca duyumların her zaman gerçek olmasına karşın hayal etme ile ortaya çıkan imaj her zaman gerçek olmayabilir. Çünkü bazı durumlarda gerçek olmayan bir şeyi de hayal etme imkanı vardır.

¹⁰¹ BOLAY, a.g.e., s.110-110

¹⁰² ARISTOTELES, a.g.e, s.425a

¹⁰³ BOLAY, a.g.e., s.112

¹⁰⁴ ARISTOTELES,a.g.e., s.158, 427b15

Hareket Gücü: Hareketin kaynağı ilk olarak iştah(istek) ve sonrasında pratik düşünmedir. İştahın nesnesi olan şey, aklı da uyarır ve bir düşünme süreci başlatır. Düşünme sürecinde son olan şey, hareketin başlangıcıdır. Tüm canlıların hareketleri bir gayeye yöneliktir ve bu hareketleri gerek hayal etme, gerekse istekle birlikte bulunurlar.¹⁰⁵ Sonuç olarak, Aristoteles'e göre iştahın ve bununla birlikte duyumun nesnesi, ruhun hareketi için bir uyarı kaynağıdır ve bir amaca yöneliktir ve akıl da bir amaca varacak yolları hesap ederek pratik bir işlev yüklenmek üzere hareket gücüne olanak tanır.

Düşünme Gücü: İnsan, düşünme gücüyle özün kendisini kavramaktadır. Düşünme teorik olsun, pratik olsun bir çeşit algılama biçimine yakın kabul edilmekle birlikte, birbirlerinin aynısı değildir. Çünkü hem düşünmede ve hem de algılamada ruh, bir şeyi ayıran ve tanıyan durumda olsa da, algılama, hayvansal ruha ait bir yeti iken, düşünme, organik aleme aittir ve sadece insanlara mahsustur. Duyumun duyumlanabilir olana bağlılığı gibi, düşünme yetisine sahip olan akıl da düşünülebilir olanla bağlantılı olmalıdır.¹⁰⁶ Çünkü düşünme gücü, imajların formunu düşünür. Ruh, imajlara muhtaçtır, imaj ise, aklın kendisinde evrensel olanı temaşa ettiği bir güçtür. Bundan dolayı imaj, Aristoteles'te düşüncenin vazgeçilmezi durumundadır.¹⁰⁷ Düşüncenin nasıl meydana geldiği ve varlık hakkında nasıl hüküm verdiğini ortaya koyabilmenin yolu ise, ruhun kendisi aracılığıyla analiz ettiği ve düşündüğü kısım olan aklın araştırılmasından geçer. Çünkü, ruhun kendisiyle düşündüğü ve kavradığı şey, Aristoteles'e göre akıldır.¹⁰⁸ Düşünme, ruhun rasyonel parçasının bir bölümü olan aklın bir yetisi olarak, en üst derecedeki güçtür.

Eylemde bulunan kişi, kendi çıkarlarını gözönünde bulundurarak eylemini belirlese bile, ancak eylemlerimizde aklımızı kullandığımız zaman

¹⁰⁵ A.g.e., 432b15-20

¹⁰⁶ A.g.e., 431b15

¹⁰⁷ BÖLAY, a.g.e., s.115

¹⁰⁸ KÜYEL, s.49

aklın doğru yolunu izleriz. Diğer türlü, eylemde bulunan kişi bedenini hizmetkar gibi kullanır ve hatta rastlantıya büyük bir alan ayırmak zorundadır.¹⁰⁹ Aristoteles, rastlantıya bağlı kötülüklerden, insanın aklını ve düşünce gücünü kullanarak kaçınabileceğini ve böylelikle pratik yaşamda daha becerikli olacağını söylemiştir.

Ruhun bu güçlerinin, insandaki akıl ve his ilişkisini belirlemede kendilerine ait rolleri vardır. Sadece besleyici gücün doğrudan ne hislerle, ne de akıl ile ilişkisi kurulamaz, çünkü onun tek rolü, yaşamın devam ettirilmesi amacıyla olan bilinçsiz bir yöneliştir. Duyma gücü ise, hislerin belirlediği güçtür. Duyumsama olmadan hissetmek mümkün değildir. Duyma gücü, anlaşılacağı üzere akıl ile değil, isteme ve arzu ile ilgilidir. Ruhun bu gücü ile insan, neyi arzu ettiğini ve istediğini bilir. Bu yönüyle hislerle alakalı bir güçtür. Ortak duyu ise, duyumun duyumu olarak tecrübenin oluşmasına yardımcı olur. Burada belirtilmesi gereken bu güçler aracılığıyla edinilen hislerin geçmiş ve gelecekle ilgili olmadığı, çünkü bu güçlerin insanın sonsuzlukla bağlantısı olan akıldan pay almadığıdır.

Buraya kadar akıl ile ilgili olmayan güçler, hayal etme gücü ile akılla bağlantı kurmaya başlar ve akılla ilişkilendirilebilir. Ancak hayal etme gücü akıl yanında duyum ile de ilgilidir. Çünkü söylendiği gibi duyumlama olmadan hissetme olamayacağı gibi hayal etmek de mümkün değildir. Ancak hayal etme gücü ne hislerle, ne de akıl ile doğrudan bağlantılı değildir. Tersine hareket gücü ise, akıl ve hislerle doğrudan ilişkilendirilebilir, çünkü hareketin kaynağı istek ve iştahdır. Bu iştah, akli uyardıktan sonra bir duygu ve düşünce ikilemi başlar. Bir amaca yönelik olan duygu, aklın yönlendirmesi sayesinde amacına ulaşabilir. Bazen de tersine duygu aklın yönlendirdiğinin dışındaki başka bir amacı hedefler. Hareket gücü, hayvanlarda akıl olmadığından dıştan gelen bir uyarı ardından hareketi sağlayan basit bir süreç iken,

¹⁰⁹ ARİSTOTELES, **Felsefeye Çağrı**, s.20, B26

insanda akıl ve his ikilemi nedeniyle farklı yönlerle giden güçlerin bir dengesi olmalıdır.

Son olarak doğrudan akıl ile ilgili olan düşünme gücü, insana özgü bir güçtür. Düşünme gücü bir anlamda hislerin yönlendiricisidir. İnsanın sadece hisleri doğrultusunda davranmasının önüne geçen güçtür. Eylemleri, hislerin akla uygun olması yönünde uyarır ve böylelikle insanın sosyal bir varlık olma özelliğini yerine getirir. Bu yönüyle düşünce gücünün en üstün güç olduğu söylenebilir.

Neticede, akıl ve his insan ruhunun sahip olduğu güçler aracılığıyla insan eylemleri üzerinde etkili olmaktadır. Ancak insan, sahip olduğu bu güçlerinin yardımıyla doğru eylemde bulunma kapasitesine de sahiptir. Bunu en etkin sağlayan ise, hislerle ilgili olan duyumlama gücünü yönlendiren düşünme gücüdür. İnsan, ona hislerini sağlayan ruhun güçlerini gerektiği gibi yönlendirdiği ve düşünme gücünü etkin kullandığı oranda teorik ve pratik yaşamda en doğru tavırla varolabilir.

Aristoteles'e göre ruh, bölünebilirdir. Ancak ruhun kabul ettiği bölünme, niteliksel olarak farklı kısımlara değil, ama her biri bütün ruhun niteliğine sahip kısımlara bölünmelidir. Aristoteles'in "ruhun kısımları" ifadesinden "yetiler"i anlamak gerekir. Ona göre ruh, bir eylemler çeşitliliği sergiler ve bu aralıklı eylemlerin her birinin gerisinde, bu şekilde eyleyen kalıcı bir yeti vardır. Ancak bu yetiler, bir yığının içindeki taşlar gibi bir arada var olamazlar, çünkü belirli bir sıraya ve kabaca iç içe girme diyebileceğimiz bir özelliğe sahiptirler. Böylece örneğin akıl ve arzu iki ayrı yetidir, ama arzunun en yüksek türü, yalnızca akla sahip varlıklarda ortaya çıkabilen ve kendisi de akılsal olan türdedir.¹¹⁰ Seçme ve irade de aynı derecede haklı olarak, arzulayan akıl ya da akıl yürüten arzu olarak adlandırılabilir ve insanın

¹¹⁰ ARISTOTELES; **Ruh Üzerine**, s.191-194, 432b5,433a22-25b28

bütünlüğü burada yatar.¹¹¹ Aristoteles'in burada bahsettiği tüm bu yetilerin birbirleri ile iç içe olduğudur. Akıl, arzuladığı gibi arzu da akıl yürütebilir.

Ruhun güçlerini ortaya koyarak onu üç bölümle kategorize etmenin dışında Aristoteles, akıllı belirleyici olarak ruhta, akıl sahibi olan rasyonel parça ve akıldan yoksun olan irrasyonel parça olmak üzere iki parçadan bahseder. Ona göre, insan ruhunun bitkisel ve hayvansal olan ilk iki düzeyi, ruhun irrasyonel parçasını, insani ruh olan ve teorik ile pratik akıldan meydana gelen üçüncü düzeyi de onun rasyonel parçasını meydana getirir. Akıllı olan rasyonel parça, akıl dışı parçayı yönlendirir, denetler.

Akıldışı parçanın, rasyonel parçanın yol göstericiliğine duyduğu ihtiyaç, onun faaliyeti, işleyiş mekanizması dikkate alındığı zaman daha anlaşılırdır. Ruhun irrasyonel parçası benin dışındaki şeyler ve kişiler tarafından etkilenir. O söz konusu dışsal etmenler karşısında, bir seçim ilkesinin yokluğunda, aşk ya da nefretle, tutku ya da sinirle, yani hislerle tepki gösterir. Buna göre, bazen şehvi arzular, kişinin başkalarına istekle yönelmesine ve bağlanmasına, bazen de nefret veya sinirliliği ise, kişinin nesnelerden uzaklaşmasına neden olur.¹¹² Aristoteles'e göre, ruhun rasyonel parçası olmadan ahlaklılıktan ve etik bir durumdan söz edilemez. Zaten insan ruhunu ve dolayısıyla insanı da diğer canlılardan ayıran bu rasyonel parçadır.

Sonuç itibariyle, akıl, ruhun rasyonel parçasına, hisler ise, irrasyonel parçasına denk düşer. Rasyonel parçanın irrasyonel parçayı yönlendirebildiği ölçüde, akıl hisler üzerinde güçlü ve etkilidir. İrrasyonel parça dış uyarıcılara açık olduğundan ve akıldan pay almadığından doğrudan duygular ile hareket eder ve tepkileri düşüncesizce anlıktır. Rasyonel parça, sahip olduğu akıl ile bu hisleri dizginlemeli ve doğruya yönlendirerek, akıl ve his ilişkisini uyumlu hale getirerek, doğru sonuç ile neticelendirmelidir.

¹¹¹ ARİSTOTELES,; **Nikomakhos'a Etik**, s.115, 1139b5

¹¹² CEVİZCİ, **İlkçağ Felsefesi Tarihi.**, s.222

Rasyonel parça, ruhun düşünen, gördüklerini anlamlandıran ve kavramlaştıran bir akıl yönüne sahiptir, ancak ruhun tümüyle rasyonel olan bu parçası, yani akıllı parça yine kendi içinde “tümüyle rasyonel olan parça” ve “tümüyle rasyonel olmayan parça” olarak ikiye ayrılır. Bu ayrıma göre ruhun rasyonel olan parçası, teorik akıl ve pratik akıl olarak da adlandırabileceğimiz etkin(yaratıcı) akıl ile edilgin akıldan meydana gelir.

Ross'un ifadesiyle, ruhun içinde her bir varlık sınıfının emelinde bulunan ve potansiyel olarak onların her biri olan madde ve onları meydana getiren etkili neden arasındaki genel ayrıma karşılık düşen bir ayrım olmalıdır.¹¹³ İşte bu ayrımda, edilgin akla denk düşen ruhun tümüyle rasyonel olmayan parçası iken etkin akıla denk düşen ise, ruhun tümüyle rasyonel olan parçasıdır.¹¹⁴ Aristoteles'in etkin zeka diye bahsettiği etkin akıl, ölümsüz ve ebedi olandır.

Etkin akıl, aklın bütün tek tek olan nesneleri için her insanda ortak olan bir ve aynı olan şekildir.¹¹⁵ Etkin aklın kendinde varolan faaliyeti vardır. Kendisine ezeli-ebedi nesneleri konu alır ve kuramlarla meşgul olur. Rasyonel ruhun bu parçası tümüyle teorik bir yapıdır ve bize ilk ilkelerin bilgisini sağlar.¹¹⁶ Burada söz konusu olan şey, felsefi bilgeliktir. Başka bir deyişle, rasyonel parça, hakikate bizatihi kendisi için yönelir. Buna göre, ayrı, karışmamış ve özü itibariyle aktüel bir güç olan etkin akıl, bir tabula rasadır ve kendisine formları yükleyebileceği potansiyel bir ilkeye ihtiyaç duyar. O, edilgin akılda ortaya çıkan imgeleri ve formları soyutlar. İşlenen duyu verileri ancak etkin akılla form kazandırılarak anlamlandırılır.¹¹⁷ Etkin akıl, edilgin akılda ortaya çıkan imgelerden formları soyutlarken, edilgin akıl, beden aracılığıyla edinilen duyu verilerini işleyip şekillendirir ve etkin akıl da bu malzemeyi bilgi haline getirir. Etkin akıl, doğru ve kesin bilgiyi bulandır.

¹¹³ ROSS, s.176

¹¹⁴ ARİSTOTELES, **Ruh Üzerine**, s.173, 430a

¹¹⁵ ARİSTOTELES, a.g.e., s.174, 430a10-20

¹¹⁶ RANDALL, s.270

¹¹⁷ CEVİZCİ, a.g.e., s.221

Bilginin doğru olan öz bilgisini elde etmek onun yetisidir, objenin ne ise o olan öz bilgisini verir.

Edilgin akıl, henüz yalnızca potansiyel olarak bildiğinde, etkin akıl edimsel olarak bilir. Bu da etkin aklın ruhta olmasına rağmen, bireyi aşması olarak yorumlanabilir, dolayısıyla etkin aklın bütün bireylerde özdeş olduğu sonucunu buradan çıkarabiliriz.

Ruhun, tümüyle rasyonel olmayan parçası olan pratik akıl, gündelik yaşama yönelik olan, meşguliyeti dünyevi işler olan, bedensel istek ve arzuları yönlendiren ve rasyonel aklın ikinci ögesi olan parçadır. Ruhun rasyonel tarafının yüzü dünyaya dönük olan bu parçası, bize eylemlerimizde yol gösterir ve pratik bir bilgelik sağlar.¹¹⁸ Edilgin zeka, etkin zeka olmadan hiçbir şey düşünemez.

Aristoteles'e göre edilgin akıl, bozulabilir olandır ve etkin aklın kişiden bağımsız olmasının tersine bireye bağlıdır ve bu sebeple bireyin ölümüyle birlikte yok olmaktadır. Etkin akıl, hayat koşullarından etkilenmez ve bu sebepten dolayı zamanın ya da koşulların izlerini taşımazken, edilgin akıl, koşullardan etkilenir ve tıpkı duygulanımlarımız gibi direkt bireye ait ve onun bir parçası olduğundan varlığını sonsuza dek sürdüremez.¹¹⁹ Onun konusu sadece gerçek dünyanın verileridir.

Sonuç olarak edilgin akıl pratik yaşamı yönlendiren dolayısıyla duyumlamayı değerlendiren akıl olarak hislerle alakalı ve istek ile duyguları yönlendirici, etkin akıl ise, bu dünyadan bağımsız olarak saf akıl olma sıfatıyla, düşüncelerin düşüncesi olması yönüyle doğrudan akıl ile alakalıdır diyebiliriz.

¹¹⁸ ARİSTOTELES, *Nikomakhos'a Etik*, s.1102b30

¹¹⁹ GÖKBERK, s.179

2.2.Beden

Aristoteles'in form ve madde görüşünün insan kuramında da uyarlanabileceği belirtilmişti. İnsan da diğer varlıklar gibi madde ve formdan oluşan bir canlı olarak, ruhu formu iken maddesi bedenidir. Ruhun form olarak bedeni canlı tutma işlevi vardır. Ruh, bedeni canlı tutan ögedir. Ruhun amacı bu iken bedenin amacı ise, ruha madde sağlamaktır.¹²⁰ Çünkü, ruhundan ayrılan bir beden değil de; hala ona sahip olan beden, bilkuvve yaşayabilir.¹²¹ Yani beden, kendi başına varolan bir varlık değil, ruh sayesinde gerçeklik kazanandır.

Beden, felsefi anlamında, insanın zihnine ya da ruhuna karşıt olan vücudu, organizması ya da maddi tözü olarak tanımlanabilir.¹²² Ne ruh bedensiz, ne de beden ruhsuz olamaz, çünkü ruh, bir beden değil; fakat bedenin herhangi bir şeyidir. Bu nedenle ruh, bir bedenle ve belirli nitelikteki bir bedende bulunur.¹²³ Aristoteles, her bir bedenin kendine ait bir şekli ve biçimi olduğunu ve ruhun kendine ait olmayan başka bir bedene girmesinin mümkün olmadığını söyler.¹²⁴ Yani her ruh, kendi bedenini kullanmalıdır. Çünkü her bir beden yalnızca tek bir ruha aittir. Her ruhun tek bir bedeni vardır.¹²⁵ Ona göre bir örsle flüt sesi ve bir flütle örs sesi çıkarmanın mümkün olmaması gibi bir at bedeniyle de bir insan ruhuna sahip olunamaz.¹²⁶ Buradan da çıkarılacak sonuç, her ruhun kendi bedenine has olduğu ve her bedeninde kendi ruhuna ait olduğudur.

Ruhun bölünebilir olduğunu söyleyen Aristoteles onu bir arada tutan şeyin beden olmadığını, tersine ruhun bedeni bir arada tuttuğunu söyler.¹²⁷ Ruhun bedenin formu olması, ona sadece biçim verme anlamında değil,

¹²⁰ ÇÜÇEN, s.238

¹²¹ ARİSTOTELES, **Ruh Üzerine**, 413a

¹²² CEVİZCİ, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, s.41

¹²³ A.g.e.,414a20

¹²⁴ A.g.e., 407b25

¹²⁵ A.g.e., 407b20-25

¹²⁶ WEBER, s.83

¹²⁷ ROSS, s.159

bedenin unsurları arasında bir ahenk sağlaması anlamına gelir. Böyle düşünüldüğünde beden yok olduğunda ruhunda onunla birlikte dağılıp gitmesi kaçınılmazdır. Anlaşıyor ki, bedenin canlılık kazanabilmesi için ruha muhtaç olmasının yanında kendine ait unsurların arasında bir ahenk sağlaması için de ruha ihtiyacı vardır.

Aristoteles'e göre beden, duygulanımların yeridir. Ruhun duygulanımları ruha özgü değildir, çünkü çoğunlukla beden olmadan, ruhun etkilendiği veya gerçekleştirdiği öfke, cesaret, istek gibi hiçbir duygulanımın olmadığını söyler.¹²⁸ Ruha özgü olan tek eylem, düşünme ise duygular bedene ait olmalıdır.

Beden olmadan gerçekleşemeyen duyguların, akıldan bağımsız olarak gerçekleşebileceğini savunan Aristoteles, zihinsel görüngülerin çoğuna bazı bedensel duygulanımların eşlik ettiğini söyler ve hatta bazen en küçük bir zihinsel neden ya da herhangi bir neden olmasa bile, gerekli bedensel koşulların mevcut olduğu durumlarda, korku ve öfke gibi heyecanların meydana gelebileceğini ekler. Bu nedenle zihinsel görüngüler maddeyi içeren dizgelerdir.¹²⁹ Yani duygular ortaya çıkarken zihinsel bir etkinlik yani, akli bir çıkarım şart değilken, bedenin varlığı zorunludur.

O halde, ruh düşünen yönüyle akla ait iken, arzulayan yönüyle bedene aittir. Yani haz ve acıya göre davranan bedendir, ya da bedene özgü olan hayvansal ruhtur. Bunun yanında aklın bir yetisi olan düşünmek de beden olmadan olamaz. Çünkü, düşünme imgelemek ise, bu da bedenden bağımsız bir biçimde yani beden olmadan olamaz.¹³⁰ Ona imgelemesi için verileri dış dünyadan sağlayan bedendir.

Öyle görünüyor ki, ruhun cesaret, yumuşak huyluluk, korku, merhamet, yüreklilik, sevinç, sevgi ve kin gibi bütün duygulanımları, ona bir

¹²⁸ ARISTOTELES, a.g.e, 403a5-10

¹²⁹ ROSS, s.157

¹³⁰ ARISTOTELES, a.g.e., 403a10

bedenle birlikte verilmiştir. Çünkü, bu belirlenimler meydana gelirken beden bir değişikliğe uğrar¹³¹. Aristoteles, hislerin bedenle birlikte varolacağını söylerken, bunun kanıtı olarak hislerimizin beden üzerinde yaptığı değişikliklerle hareketi uyarmasını göstermiştir.

Sonuç olarak Aristoteles'in bedenle ilgili düşünceleri için söylenebilecek olan, onun bedeni ruhtan ayırmadığı ve ruhun kendini gerçekleştirmek için bedene gereksinim duymasının yanında, beden de aynı şekilde ruha canlılığını kazanmak için ihtiyaç duyduğunu belirtmiş olmasıdır. O, her bedenin kendine ait olan ve bir başka bedende varolamayacak olan bir ruhu olduğunu ve ruhun bedenün unsurlarını bir arada tutuyor olması sebebiyle ruh öldüğünde beden de dağılacığını söylemiştir. Yani, beden ölümlüdür. Bu özellikleriyle akıl ve his bağlamında ele alındığında beden, akıl ile doğrudan bir ilgisinin olmadığı, tersine doğrudan hislerle ilgili olduğu, çünkü beslenme, üreme, istek ve ihtiyaçların daha çok bedensel istekler olması sebebiyle bedene ait olduğu söylenebilir. Yani bir anlamda akıl, beden aracılığıyla ona yönlendirilen duyguları idare etmektedir ve beden kendisinin hisleri yönlendirme anlamında aktif bir rolü yoktur.

2.3.Ruh Beden İlişkisinde Akıl ve Hissin Yeri

Ruh ve beden iki ayrı töz değil, tek bir tözdeki ayrılmaz ögedir.¹³² Onlar, Aristoteles düşüncesinde, varoluşları bakımından iki çatışan varlık değil, birbirlerini tamamlayan uyumlu iki varlıktır.¹³³ O halde akıl ve his arasında da bu uyum sağlanabilir. Çünkü hisler bedenün bir fonksiyonu, akıl ise, ruhun bir fonksiyonudur.

¹³¹ A.g.e., 403a10

¹³² ROSS, s.158

¹³³ ÇÜÇEN, s.238

İnsan ruhunda bulunan akıl(nous), onu, yüceltirken bir yandan da hayvanla Tanrı arasında orta bir varlık yapar. Bedensel yönüyle ve bedensel ihtiyaçlarıyla insan, hayvana yakındır, ancak ruhunun akıllı parçasıyla ise, Tanrıya benzemektedir. Bu çift yönlülük, ahlaki varlık olarak onun orijinal oluşunun sebebidir. Hayvansal prensip ile aklın prensibinin beraber bulunmadıkları yerde, ahlaklılıktan söz edilemez.¹³⁴ Hayvan, ahlaki bir varlık olamayacağı gibi, akıldan yoksun bir beden için de ahlaklılıktan söz edilemez. Bedenin kendi başına ahlaki bir yönü yoktur. Buradan yola çıkarak, ruhun iki yetisi olan akıl ve his arasındaki bir ilişkinin varlığının, insanların bedeninin yanında akıllı ruha da sahip olmaları ile ilgili olduğu söylenebilir. O halde, bu durumun insanlara özgü olduğu sonucunu, Aristoteles'in insanın arada kalmış bir varlık olarak değerlendirmesi ile ilişkilendirmesinden çıkararak, akıl ve his arasındaki uyumun, ruhun bedenün unsurlarını iyi yönlendirmesi sayesinde olabileceğini ve bunun sadece insana özgü olan ahlaki bir tavır ile neticeleneceğini anlarız. Yani insanın göstermesi gereken ahlaki tavır, ruhun bedenün unsurlarını, akıl ve his uyumunu sağlayacak şekilde doğru yönetmesi ile mümkündür.

Sonuç olarak, ahlaki olmak, ruh ve beden olan bu iki özümüzün, uyumlu ve işini tam olarak yapmasına bağlıdır. Yani içimizdeki hayvani unsur ile zihnimizin ya da aklımızın uyum içinde olması ile mutluluk olan en yüksek iyi gerçekleşebilir. Bu uyum sonucu oluşan denge, erdemdir ki bu da, zaten insan ruhuna özgü ve akıl his dengesinin kurulması ile direkt ilgilidir. O halde insan, bedeni ve onu yönlendiren ruhu arasındaki dengeyi sağlayarak, akıl ve his uyumunu kendinde gerçekleştirebilir. Çünkü beden, bitkisel ve hayvani ruh aracılığıyla maddi dünyaya yönelik isteklerin ortaya çıktığı alan olarak, insani ruhun sahip olduğu akıl ile yönlendirilebilir.

¹³⁴ WEBER., s.86

3.BÖLÜM

3.ARİSTOTELES'İN AHLAK FELSEFESİNDE AKIL VE HİSSİN YERİ

Aristoteles, ahlak felsefesini, mutluluk, erdem, seçim, orta yol, irade kavramlarını temele alarak oluşturmuştur. O, teleolojik bir ahlaki yapı ortaya koymuş ve tüm ahlaki eylemlerin ereği olarak mutluluğu görmüştür. Çünkü her insan, iyiyi arzular ve iyilerin en sonuncusu mutluluktur. O, iyi olanı tanımlarken, “**kendisi amaç olan yalnızca bir tek şey varsa aradığımız bu olur; daha çok şey varsa bunlar arasında en çok kendisi amaç olanı**”¹³⁵ der ve mutluluğu bu duruma en yakın amaç olarak görür. Çünkü, mutluluk araç değil, her zaman amaçtır ve sadece kendisi için tercih edilendir. Ona göre mutluluk, kendine yeterli olan ve kendisi amaç olandır.¹³⁶ Mutluluk, ruhun erdeme uygun etkinliği ile sağlanabilir.

İnsanı mutluluğa erdiren erdem ise, insanın iyi olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlayan huydur.¹³⁷ Böyle bir huy, aşırılıklar arasında orta olan huy olmalıdır. Orta olan ise, eksiklik ve aşırılık arasındaki orta durumdur. Erdem ortayı hedef edinir¹³⁸ ve bu yönüyle tercihlere ilişkin bir huy, bir orta olanda bulunma huyudur. Her bir erdem, iradenin salınıp durduğu iki aşırı uç arasında bir orta yoldur.¹³⁹ İnsan eylemleri bu orta yolu amaçlamalıdır. Akla uygun olarak yapılan seçim ile amaçlanan orta yol bulunabilir. Bütün huylarda, kişinin akla sahip olarak, onu gözetip onun için çaba gösterdiği ve onu aradığı bir amaç var ve bu amaç, aşırılık ile eksik arasında bulunduğunu söylediğimiz sağ akla uygun orta yoldur.¹⁴⁰ Orta

¹³⁵ ARİSTOTELES; **Nikmakhos’a Etik**, 1097a30

¹³⁶ A.g.e., 1197b20

¹³⁷ A.g.e., 1106a20

¹³⁸ A.g.e., 1106b15

¹³⁹ ZELLER, s.233

¹⁴⁰ ARİSTOTELES, a.g.e., 1138a20

olanda bulunma huyu, ölçülülük ile ilgilidir. Ölçülü olan kişi, orta yolu bulmakta zorlanmaz. Erdemli kişi, aynı zamanda ölçülü kişidir.

Aristoteles'e göre erdem de erdemsizlik de insanın elindedir. İstenen şey, amaçtır ve tercih edinilen şeyler ise, amaca götüren şeylerdir.¹⁴¹ İstekle ilgili eylemler, tercihe bağlı ve isteyerek yapılan eylemlerdir. O halde erdemli olmak insanın elindedir. Böyle bir yapıda iradeye ve seçmeye imkan vardır. Seçim, kendi elimizde olan şeylerin düşünülüp taşınılmış arzusudur.¹⁴² O halde seçim, akla uygun bir seçim olmalıdır. Zaten insan, ancak akla uygun seçimler ile mutluluğa ulaşabilir. Çünkü insan, akla uygun seçimler yaptığında kendi özüne uygun davranmış olur.¹⁴³ Aristoteles'in ahlaklı insanının yapması gereken budur.

Ahlaklı insanın sahip olması gereken iki erdem vardır. Bunlar karakter erdemi ve aklın erdemidir. Karakter erdemi, onun erdemli bir insan olmasını sağlayan erdem iken, aklın erdemi ona bilgelik getirir. Ezeli ebedi nesneleri konu alarak, insanı en yüksek düzeyde gerçekleştirerek ona en yüksek mutluluğu sağlaması¹⁴⁴ nedeniyle karakter erdemlerinden çok daha üstündür.

Sonuç olarak Aristoteles, ahlak felsefesinde, insanın amacının ne olduğunu ve bu amaca ulaşmak için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini ortaya koymuştur. İnsanın diğer canlılardan farklı olarak aklının olduğunu ve bu yetisinin, onun mutluluğa ulaşmasını mümkün kıldığını söylemiştir. Bunun yolunun da erdemli tavırlar sergileyerek, seçimlerinde orta yolu hedeflemesi olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu yolda, sahip olduğu içgüdüsel istek ve duyguları, akılla ayırt edilen kurallarla denetlemelidir. İnsan, bu şekilde kendini gerçekleştirerek özüne uygun etkinlikte bulunmuş olacaktır.

¹⁴¹ A.g.e.,1113b5-15

¹⁴² A.g.e.,113a5-10

¹⁴³ GÖKBERK, s.95

¹⁴⁴ CEVİZCİ, s.225

3.1.Erdem ve Akıl-His İlişkisi

Erdemin akıl ve hislerle nasıl bir ilişki ve etkileşim içerisinde olduğunu anlamak açısından, erdemi belirleyen şeyin ne olduğunu belirlemek önem kazanır. İkisi arasındaki ilişki nasıl olmalıdır ki kişi erdemli davranabilsin sorusu da konunun bir başka açılımıdır.

Aristoteles'e göre erdem, duygularla ve eylemlerle ilgilidir ve alanı bazen bir duygu çeşidine, bazen de bir eylem türüne gönderme yapılarak belirlenir. Erdem, bir duygu grubunu ve hisleri denetim altına alma ve belli bir durumda doğru biçimde eylemde bulunma eğilimidir.¹⁴⁵ Konusu hisler ve eylemler olsa da, insanı doğru eylemde davranmaya iten ve erdeme yaklaştıran onlar değil, akıldır.

Erdeme hissel olarak değil, akıl ile yöneliriz ya da başka bir söylemle, erdemi mümkün kılan hisler değil akıldır. Çünkü, erdem, herhangi bir korku, umut ve motif adına değil, kendi adına arzulanması gereken akılsal bir istidattır.¹⁴⁶ Hislerimizi dinleyerek erdemli davranmak her zaman mümkün değildir, oysa akıl bize her zaman doğru olanı, erdemli olanı buyurur.

Erdemin hislerle ilgili bir duygu olamayacağını açık kılan şey, erdemin bir seçim gerektirmesidir. Biz duygularımız ya da kapasitelerimizden dolayı iyi ya da kötü diye adlandırılmayız, övülmeyiz ya da ayıplanmayız. Şöyle ya da böyle hissettiğimiz için suçlanmayız, ancak yaptığımız seçimlerden dolayı sorumlu tutuluruz. Bu demek oluyor ki, bizi erdemli ya da erdemsiz kılan şey, daha çok yapmayı seçtiğimiz etkinliktir. Bu etkinlik, aklın hükmü doğrultusunda olduğu takdirde erdemlidir. Böyle bir akli seçim ise orta olana göre yapılan seçimdir.¹⁴⁷ Orta olana göre yapılan seçim, ancak akıl ile

¹⁴⁵ ROSS, s.237

¹⁴⁶ MACINTYRE, Alasdair, **Etik'in Kısa Tarihi**, Çev.Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.94

¹⁴⁷ A.g.e., s75

yapılan bir seçimdir. Anlaşılır ki, erdem ve erdemsizlik bizim elimizdedir. Bizim aklımızı kullanmamız ile ilgilidir.

Hisler, akıl olmadan tek başına erdemin konusu olmadığına göre, Aristoteles'in çocuklar ve hayvanların hareket nedeninin daha çok arzu ve tutku olarak görmesinin sonucu olarak, onların eylemlerinin erdem içermediğini söylemesi doğaldır. Çünkü ona göre, sadece düşünce yoluyla, belirli bir rasyonel ilkeye –yani akla- göre yapılanların erdemle ilgisi vardır.

Ahlaki erdemlerimizin tek ölçüsünün akıl olduğunu kabul eden Aristoteles, aklında doğanın bir parçası olduğunu, bu sebeple doğaya uygun işlemekten başka çaresi olmadığını söyler. Ona göre akla uygun hareket etmek, doğaya uygun hareket etmektir. O, doğanın parçası olan insanın, aklının da doğayla beraber genel aklın bir parçası olduğunu söyler. Doğada yanılma olmayacağı gibi, akılda yanılmaz.¹⁴⁸ Dolayısıyla akla uygun davranma da, doğaya uygun olması sebebiyle en büyük erdemdir. Yani tabiatla bir uyum söz konusudur ve akıl bu uyum içinde olacağından, ona uygun her hareket, olabilecek en uygun harekettir.

Erdem, doğaya uygun olan akli bir davranış olmakla birlikte, doğal yani kendiliğinden uyumlu olan bir etkinlik değildir. Çünkü akıl ile kazanılan erdem, aynı zamanda alışkanlıklar ile de kazanılır. Adil ve ölçülü olma özelliği, adil ve ölçülü davranışa edinilir.¹⁴⁹ Yani kişi, adil işler yaptıkça ve bunu tekrarladıkça, bu davranış alışkanlık haline gelir ve sonunda kişi adil olur. Ancak her şey doğal yapısına uygun olarak edinebilir. Doğası dışında başka türlü bir alışkanlık edinme potansiyeli yoktur.

Demek ki erdemler ne doğal olarak ne de doğaya aykırı olarak edinilebilir, ancak doğamız gereği onları edinebilme yetimiz vardır,

¹⁴⁸ ARİSTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1103a15-25

¹⁴⁹ A.g.e., 1105b5

alışkanlıklarla bu özelliklerimizi geliştirebiliriz.¹⁵⁰ Sahip olduğumuz yetilerin bize verdiği potansiyel dahilinde ve doğamıza uygun erdem sahibi oluruz.

Aristoteles'in erdem anlayışı içerisinde, hislerin doğru yönde kullanılması bağlamında, haz ve acı kavramları, bize onun erdem düşüncesi ile akıl ve his ilişkisi hakkındaki düşüncelerini paralel bir boyuta getirmemize yardımcı olabilir. Ona göre, haz ve acıyı olumlu yönde kullananlar iyi, olumsuz yönde kullananlar kötü davranmış olacaktırlar. İlki akıllı içerir, ikincisi ise içermez. Bu ayrıma ek olarak, Aristoteles, Herakleitos'un da hazda da acı veren bir durum olduğu ve hazza karşı koymanın öfkeye karşı koymaktan çok daha zor olduğu yönündeki düşüncesini destekleyerek,¹⁵¹ haz alırken ruhun akılla ilgili yanına uymadığı zaman acı duyulacağını söyler.

Aristoteles'in ortaya koyduğu erdem türleri, insanda, kendi kendisine vazettiği hayatla ilgili kurallara tabi olmasını sağlayan, yani nefesine hakim olan insan doğası ile kendisine itaat etmemesi sonucunu doğuran arzu yetisine tabi olan, yani nefesine hakim olamayan insan doğasının bir ilişkisi ya da ortak bir eylemi olarak iki türlü ortaya çıkar. Bunlardan ilki, akıllı asıl öğeye ilişkin akılla kazanılan aklın erdemleri ve ikincisi araç öğelere ilişkin olan, alışkanlıkla kazanılan karakterin erdemleridir.

Aristoteles, kişinin kendi hayatı içinde erdemi, tutkulara hükmetmeyi koruyarak, entelektüel etkinliğin varlığını olası kılan şey olarak düşünür. Aristoteles'in ortaya koyduğu erdem, bir varlığın fonksiyonunu en iyi biçimde yerine getirme hali ise,¹⁵² insan ruhunun akıllı parçasının, teorik ve pratik akıl gibi iki ayrı yanı olduğundan, onda bu ayrıma karşılık gelen ve insan doğasını tamamlayan¹⁵³ insanın gerçek fonksiyonunu en iyi biçimde gerçekleştirmesini mümkün kılan¹⁵⁴ iki tür erdem olmalıdır. Bu sebepten erdem türleri, teorik ve

¹⁵⁰ A.g.e, 1103a20-25

¹⁵¹ AKARSU, Bedia, **Ahlak Öğretileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982,s.26

¹⁵² ARISTOTELES, a.g.e., s.30, 1106a

¹⁵³ ARISTOTELES, **Fizik**, 246a ; **Nikhomakhos'a Etik**, s.23, 1103a;

¹⁵⁴ ARISTOTELES, **Nikhomakhos'a Etik**, 1106a, 1139a

pratik erdem olarak da adlandırılabilir. Teorik akıl teorik erdemin, pratik akıl ise pratik erdemin yol göstericisidir.

Bu iki erdem türü ile rasyonel ruhun bölümleri arasında, akla tabi olmaları ile alakalı şöyle bir uyum vardır: Düşünce erdemleri akılla birlikte gider, bu tür erdemler akıl taşıyan yana, akıl taşımasından ötürü ruhun buyuran yanına, yani teorik yanına özgü erdemlerdir. Karakter erdemleri ise; akıldan pay almayan yanla ilgili olup, doğal olarak akıl taşıyan yanın peşinden giden, pratik yana özgü erdemlerdir.¹⁵⁵ Her ikisi de, aklın ilkelerine yönelen ve bu ilkelere göre davranıldığında ortaya çıkan erdemlerdir.

Düşünce Erdemleri

Aklın erdemleri ya da dianoetik erdemler olarak adlandırabileceğimiz düşünce erdemleri, teorik bilgelik ya da sophia ile belirlenen felsefeyle, bilim ve sanatla uğraşan, kendilerine ezeli ebedi nesneleri, en yüksek varlıkları, ilk ilkeleri konu alan ruhun erdemleridir. İnsanı en yüksek düzeyde gerçekleştiren, ona en büyük mutluluğu sağlayan, insan varlığını mutlak bir temaşa faaliyeti içinde olan Tanrı'ya en fazla yaklaştıran bu erdemler, ahlaki erdemlerden çok daha üstünlerdir.¹⁵⁶ Bu erdemlerin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir:

(1) Bu erdemler, pratik aklın ruhun akıldışı parçasını disipline etmesinde olduğu gibi, duyumsal, fiziki, maddi, potansiyel hiçbir şey ihtiva etmezler.

(2) İnsanın en yüksek parçası, insanın özünü meydana getiren aklın en yüksek ve önemli faaliyet türü olan teorik faaliyete, insan varlığını Tanrı'ya yaklaştıran temaşaya dayanırlar.

¹⁵⁵ ARISTOTELES, **Eudemos'a Etik**, (Çev.Saffet Babür), Ayraç Yayınları, Ankara, 1998, 1220a50-10

¹⁵⁶ CEVİZCİ, s.225

(3) Dianoetik ya da fikri erdemlerde söz konusu olan teorik faaliyet, başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan, tam¹⁵⁷ ve kendine yeten bir faaliyet tarzıdır.

(4) İnsana en fazla, en istikrarlı ve en kalıcı doyumunu sağlayıp, mutluluk nihai amacına en fazla hizmet ederler. Onlar, başka bir şey için değil, fakat bizzat kendileri ve mutluluk için istenirler.¹⁵⁸

Düşünce erdemlerinin bu özellikleri, onun hislerle değil, akıl ile ilgili olduğunu ortaya koyar. Bu erdemlerin dış dünya ile bağlarının olmamasının bir sonucu olarak hislerle de doğrudan bir ilişkisi yoktur. Onlar, karakter ve irade ile ilgili olan ahlaki erdemlerin hedeflediği ideali belirlediklerinden, düşünmeye ve akla dayanarak hislere yol gösterirler. Bu da düşünce erdemlerinin, her zaman en yüksek ve değişmez olan doğruları kavramaya yönelik teorik akıl ile doğrudan ilişkisi olduğunun göstergesidir.

Ruhun bölümlerinden bahsederken, ruhun akıllı ve akıldan pay almayan olarak ayırdığından, akıllı yanın da kendi içinde ikili bir yapı oluşturduğundan bahsedilmişti. Bu ikili yandan biri, ilkeleri başka türlü olamayacak nesnelere baktığımız yan, diğeri ise ilkeleri başka türlü olabilecek nesnelere baktığımız yandır. Aristoteles, ilkinin bilimsel yan, diğerrinin tartan yan olduğunu söylemiştir. Ona göre, tartmak, düşünüp taşınma ile aynı şeydir ve olduğundan başka türlü olamayacak olan şeyler üzerine düşünüp tartmanın bir anlamı olmayacağından, tartan yön olduğundan, başka türlü olabilecek şeylerle ilgilidir. Bilimsel yan ise, olduğundan başka türlü olamayacak şeyler olan ilk ilkelerle ilgilidir.¹⁵⁹ O halde aklın erdemleri, aklın bu yönü ile ilgilidir.

Aristoteles'e göre ruhta, eyleme ve doğruluğa özgü üç temel şey vardır. Bunlar, duyum, us ve iştaktır. Bunlardan duyum, hiçbir eylemin ilkesi

¹⁵⁷ ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1097a,; **Metafizik**, 1021b, 1023b

¹⁵⁸ CEVİZCİ, s.225

¹⁵⁹ ARISTOTELES **Nikomakhos'a Etik**, 1139a5-15

değildir. Düşünce(akıl) evetleme ile değilme kararı ile ilgili iken, iştahta peşinden gitme ya da kaçma eylemiyle ilgilidir. O halde karakter erdemi tercih edilen bir huy, düşünülüp taşınılmış bir iştah ise, yani yapılan eylem tercihi bir eylem ise, ve akılda bu tercihi uygun bulur ve izlerse, bu durumda bu üç şey aracılığıyla aklın doğru, iştah ise sağın olur.¹⁶⁰ Buradan yola çıkarak karakter erdemleri düşüncedir ve yapılan eylem ile alakalı bir doğruluktur sonucuna ulaşılır.

Teorik düşünme ise, ne eylemle ne de yaratmayla ilgili değildir. Teorik düşünmenin iyisi doğruya, kötüsü ise yanlışla denktir. Eylemle ve düşünmeyle ilgili doğruluk, kaçınılmaz olarak doğru iştahla uyum sağlar. Eylemler tercihlere göre yapılır ve tercih ise, iştah ve akıl yürütmeye göre yapılır. Akıldan bağımsız olan bir eyleme iyi veya kötü denemez, o sadece iştahın konusuna göre yapılan eylem ile ilgilidir ve bir hareket eylemini getirir. Düşünce ise hiçbir şeyi devindiremez, o, doğru ilke ile ilgilidir. Düşünme ilkler ile ilgili olduğundan, olmuş olan üzerine düşünmedir, olmamış olan üzerine düşünmek zaten mümkün değildir. İştah, bir yaratma olduğuna göre akıl, bu yaratılanı yönetmeye yeteneklidir.¹⁶¹ Değiştirmeye ise yetenekli değildir, çünkü iştihalar akıl kaynaklı değil, doğrudan haz ve acı kaynaklıdır.

Ruhun düşünce erdemleriyle ilgili olan düşünen(etkin) yanının “evet” ya da “hayır” derken, onlarla doğruya ulaştığı şeylerin sayısının Aristoteles beş çeşit olduğunu söylemektedir. Bunlar; Bilim, sanat, aklıbaşındalık, bilgelik ve akıldır.

İlk olarak bilim, olduğundan başka türlü olmadığını kabul ettiğimiz şeylerle ilgilidir, bilimsel bilgi ise zorunlu olarak vardır ve ebedidir. Bilimsel bilgi tümevarım ile elde edilir ve tümevarım genele ilişkindir, taşım ise

¹⁶⁰ A.g.e., 1139a15-25

¹⁶¹ A.g.e., 1139a25-35, 1139a5

genelden hareket eder ve taşımı olmayan ilkelere, yani taşımın onlara dayandığı ilk ilkelere varır.¹⁶² Dolayısıyla bilim, kanıtlanabilir bir huydur.

İkinci olarak, olduğundan başka türlü olabilecek şeyler vardır ki, bunlar ancak yaratılan ve yapılan bir şey olabilir ve taşımın dayandığı ilk ilkelere farklıdır. İlk ilkeler bilim ile ilgili iken yaratılanlar sanat ile ilgili olandır. Örneğin mimarlık, akılla giden yaratma ile ilgili bir huydur ve bir sanattır. Öyleyse sanat, ruhun akılla uyumlu bir yaratımı ve doğru akılla birlikte giden, yaratmayla ilgili bir huy olup, olduğundan başka türlü olabilen şeylerle ilgilidir.¹⁶³ Sanat yoksunluğu ise, bunun karşıtı olarak, doğru olmayan akılla giden yaratmayla ilgili bir huydur.

Aklıbaşındalık ise, bütünüyle iyi yaşama ile ilgili olarak nelerin kendisi için iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilmektedir. Aristoteles'e göre kim iyi düşünürse bilinmelidir ki o; akli başındadır. O, bilim ve sanat gibi olduğundan başka olabilecek ya da olduğundan başka olamayacak olan şeylerin ikisi ile de ilgili değildir. Sadece, iyi ve kötü şeylerle ilgili, akılla paralellik gösteren doğru bir huydur. Akli başında insan ölçülüdür, doğru düşünür, dolayısıyla siyaset adamı ile yöneticilerin bu tipte olması gerekir.¹⁶⁴ Yine akli başındalık, insansal şeylerle ve üzerinde düşünüp taşınılacak şeylerle ilgilidir. Onun ödevi iyi düşünüp taşınmaktır, bu açıdan da temel bir erdemdir.¹⁶⁵ Erdemi belirleyen bir karakter olduğuna göre, diyebiliriz ki aklıbaşındalığa uygun bir karakter, sağ akılla birlikte giden bir aklıbaşındalıktır.

Diğer tür olan bilgeliğin, ilkelere dayanan şeyleri bilmekle ilgili olup, sadece bilmekle kalmayıp, ilkeler konusunda doğruyu bilmekle de ilgilidir. Dolayısıyla bilgeliğin bir bilimdir ve doğa gereği en değerli nesnelerdeki ustur. O yüzden bilgeliğin ve aklıbaşındalık birbirinden farklıdır. Bilge, aklıbaşında

¹⁶² A.g.e., 1139b15-35

¹⁶³ A.g.e., 1140a5-20

¹⁶⁴ A.g.e., 1140a30, 1140b10

¹⁶⁵ A.g.e., s1140a25, 1141b15-20

olanlar gibi insanca iyileri aramaz ve kendisine yararlı şeyleri bilmez. Diğer taraftan, tanrısal ama kendilerine yararsız olan, büyük hayranlık verici ve zor şeyleri bilir.¹⁶⁶ Oysa, aklıbaşındalık üzerinde düşünülüp taşınılacak şeylerle ilgilidir.

Bu anlattıklarından, Aristoteles aklın erdemleriyle ilgili olarak şu sonuca varır. Bunlardan üçü olan aklıbaşındalık, bilgelik ve bilim ilkelere özgü değildir, sadece us(akıl) ilkelere özgüdür.¹⁶⁷ Karakter erdemleri, insanın değiştirmesi mümkün olan, olduğundan başka türlü olabilme kapasitesine sahip şeylere yönelik olan pratik yaşam ile ilgilidir ve bu alandaki doğruyu, pratik ya da edilgin akıl olan aklın yönlendiriciliği ile ilkelere uygun olarak sağlama erdemidir.

Karakter Erdemleri

Karakter, ruhun akıldan pay almayan yanının bir niteliği ama aynı zamanda buyurucu akıl yanına göre, aklın peşinden gidebilen yanının bir niteliğidir.¹⁶⁸ Karakter Yunancada adının da gösterdiği gibi, alışkanlığa bağlı olarak oluşur, alışma ise doğal olmayan, çok kez belli bir biçime devinmekle oluşan bir süreçtir. Karakter erdemleri, insanın akıl etme yönü ile ilgili değil, alışkanlık yönü ile ilgili, yani huylar ile ilgilidir.¹⁶⁹ Aristoteles, karakter erdemlerin akla değil, eylemlere ve hatta alışkanlık haline getirdiğimiz eylemlere bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Karakter erdemleri, nesneye bağlı erdemlerimiz arasında iki aşırı uç arasında bir noktadır ve bu iki aşırı uç, bizim duygulanımlarımıza göre eksik veya aşırı olan uçlardır. Orta nokta ise, pratik bilgeliğe(ama akla dayanarak) dayandırarak yapmamız gereken ahlaki seçimin işaret ettiği noktadır. Bu duyguların listesi şöyledir:

¹⁶⁶ A.g.e., 1141a20, 1141b5

¹⁶⁷ A.g.e., 1141a5

¹⁶⁸ ARISTOTELES, **Eudemos'a Etik** , 1220a, 1220b

¹⁶⁹ A.g.e., 1220a5-10

Öfkelilik-Vurdumduymazlık(Hiç öfke duymama)-Sakinlik(Kibarlık)
 Cüretlilik(Gözüpeklik)-Korkaklık-Yiğitlik
 Yüzsüzlük-Çekingenlik-Utanmayı bilme
 Utangaçlık-Utanmazlık-Alçakgönüllülük
 Haz düşkünlüğü(Sefihlik)-Duyarsızlık-Ölçülülük(İlamlılık)
 Kiskançlık-Adsız¹⁷⁰-İnfial(Etkilenme)
 Haksızlığa uğrayan(mağdur)-Haksızlık Yapan(Mağdur eden)-Adaletli
 Müsriflik-Cimrilik-Cömertlik
 Şarlatanlık(dalga geçen)-İstihza(ince alay)-Yol yordam bilme
 Dalkavukluk(Övgüde aşırılık)-Soğukluk(Övgüden imtina)-Dostluk
 Yalakalık-Kabalık-Samimiyet
 Açgözlülük-İçgi geçmişlik-Sağlam Karakterlilik
 Kendini Beğenme-Pısırlıklık-Sağlam Karakterlilik
 Kendini Beğenme-Pısırlıklılık-Yüce Gönüllülük
 Gösteriş Budalalığı-Eli sıkılık-İhtişam
 Kurnazlık-Avanaklılık-Aklıbaşındalık

Bu sayılanlar etkilenimler ve duygulanımlardır. Aristoteles'te ahlaki erdem, bu sayılan hislerle ilgili olarak, örneğin cesaret, adalet, ölçülülük gibi bireysel erdemlerde ifratla tefrite düşmemekten meydana gelir. Burada aklın rolü, doğru düşünme yoluyla, insanın aşırılık ve eksiklik arasındaki doğru ortayı bulmasını sağlamaktır.¹⁷¹ Aristoteles, her eylemde orta yolu seçmeyi, bunun içinde akla uygun hareket edilmesini öngördüğü için, bunlardan ortayı seçenleri akıllı, diğerlerini seçenleri ise akılsız olarak değerlendirir.

Bu konuyu Aristoteles kendi eserinde şöyle açıklar; O halde erdem, tercihlere ilişkin bir huy, akıl tarafından ve akli başında insanın

¹⁷⁰ Kiskanç, başkalarının başarılı olmasından ve iyiliğinden gereğinden çok acı duyardır. Karşıtı için ise belli bir ad bulunamamakla birlikte, Aristoteles, onun böyle bir durumda acı duymamakta, hatta başarıyı hak etmediği halde, başarılı olan kişilerin bile iyi durumda olmasından acı duymayan ve acı duymamakta aşırıya kaçan kişi olduğunu belirtir. Bu iki aşırılığın ortası ise başarıdan etkilenmektir. (ARİSTOTELES, Eudemos'a Etik, 1221a20-40, 1221b.1)

¹⁷¹ CEVİZCİ, s.226

belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak orta olanda bulunma huyudur. Bu, biri aşırılık, öteki eksiklik olan iki kötülüğün ortasıdır. Kötülük etkilenimlerde ve eylemlerde gerekenden aşırısı ya da eksigiştir, erdem ise ortayı bulma ve tercih etmedir. Bunun için neliği ve ne olduğunu dile getiren söz bakımından erdem, orta olmalıdır.¹⁷² Madem erdem en iyi uygulamaların ana dayanağı, en iyi ile ilgili en iyi koşulların onda bulunduğu bu tür bir huy ve madem en iyi ise, sağ akla uygun olan, bu da bize bağlı bir aşırılık ile eksikliğin ortası, öyleyse karakter erdemi, her bir kişide bir orta olmalıdır ve hazzarda, acılarda, hoş şeylerde, acı verici şeylerde zorunlu olarak orta olma ile ilgilidir. Orta olma ise bazen hazzarda, bazen de acıda ortaya çıkar.¹⁷³ Erdemli kişi ise her durumda gerektiği gibi davranır.

Karakter erdemleri, insanın kendisini sorumlu bir varlık olarak geliştirmesine aracılık ederken, onun diğer varlıklardan farkını da ortaya koyar. Çünkü insan, diğer varlıklardan farklı olarak rasyonel, yani akılcı davranmasının bir sonucu olarak, sözkonusu rasyonel etkinlikten türetilen sorumlu varlık olma özelliğini de üstüne almıştır ve seçmiş olduğu bu eylemlerinden sorumlu tutulabilir. Bu bağlamda insan varlığı, hislerini başına buyruk olarak gerçekleştirmemelidir. Çünkü o, istek ve arzularını şekillendirmek zorundadır.¹⁷⁴ Sahip olduğu bu yetinin sorumluluğunu üstlenmekten kaçınmamalıdır. Ancak böyle davranarak, amacına uygun şekilde birtakım akli kararlar almak suretiyle rasyonel bir varlık olarak, potansiyel güçlerini hayata geçirmiş olur. İşte bu erdemli bir karakterdir ve akıl ve hissin uyumunun sağlandığı alandadır.

Bu uyuma ulaşmak için, Aristoteles'e göre insanın, hislerin yönlendirdiği akıldışı parçasını, pratik akıl yoluyla organize etmesi, tercih ve eylemlerini, akli temele alarak düzenlemesi gerekmektedir. Ancak, bu onun insan doğasını tam olarak gerçekleştirebilmek adına, hayvani doğasını yoksaymak ya da reddetmesi anlamına gelmemektedir. Duygularının

¹⁷² ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1106b-1108a

¹⁷³ ARISTOTELES, **Eudemos'a Etik**, 1222a5-10

¹⁷⁴ CEVİZCİ, s.226

farkında olarak, rasyonel olmayan arzu, itki ve eğilimlerini bastırmak ve bir tarafa bırakmak yerine, onu akıl yoluyla kontrolü altına almalı, karakter erdemine uygun davranarak, eğitip düzene sokmalıdır. Arzularını gerektiği gibi eğitip düzene sokamazsa eğer, hislerin hakimiyeti altına girecek olan insan, potansiyel olarak sahip olduğu rasyonel faaliyetlerini hayata geçiremez ve insanlığından uzaklaşır. Hayvani doğamızın varlığı, ona karşı bizim rasyonel ve sorumlu bir varlık çabamızı gerekli kılar.

Neticede, bu sebeplerden dolayı karakter erdeminin, hislerle akıl arasındaki farklılaşma anlarında, bir karar merci olması yönüyle insani yaşamdaki rolü büyüktür. Çünkü, tüm bu uçtaki duygulanımlara genel ilkeye uygun hareket etmeyi buyuran akıl, hislere karşın, kendine karakter erdemi içinde bir denge ve uyum alanı bulur. Aristoteles'in belirlediği karakter erdemi türlerinden bazıları için, akıl ve his arasındaki bu ilişkinin nasıl olduğu da tezin konusu açısından önemli olduğundan, aşağıda sırasıyla irdelenmiştir.

Yiğitlik: Yiğitlik, iki zıt tutum olan cüretlilik ve korkaklık arasında bir orta olmadır.¹⁷⁵ Akıl, güzeli seçmeyi buyurduğundan, yiğit kişiler korku veren şeylerden, güzel bir şeyi amaçlamaları sebebiyle korkmazlar. Korku veren şeyleri güzel bir şey adına göğüslemeyip, başka sebeplerden dolayı göğüsleyen kişi, yiğit sayılamaz. Onun yiğit olmasının sebebi, ya kendini kaybetmesi ya da cüretli davranmasındandır. Korkak kişi, korkulmaması gereken şeylerden korkar, cüretli kişi de, gerekmeyen şeylerde cüretlik gösterir, ki her ikisi de akılsızlıktır. Yiğit ise her iki açıdan da akla uyarak, aklın buyurduğu şeylerde ve aklın buyurduğu şekilde cüretli olur ya da korkar. İşte olması gereken orta olan yol budur.¹⁷⁶ Anlaşıyor ki, cüretli ve korkak kişi akla uygun davranmamakta iken, yiğit kişi kesinlikle aklın ışığında hareket etmektedir. Ortanın iki karşıtı hissel baskınlık iken akıl, ortada

¹⁷⁵ ARİSTOTELES, **Eudemos'a Etik**, 1221a

¹⁷⁶ A.g.e., 1129a5-10

ağırlığını hissettirir, ona ait olan alan orasıdır. İki uç ise hislerin baskın alanıdır.

Yiğit, sadece kötü olan şeylerin değil, cazip şeylerin de üstesinden gelebilen kişidir. Demokritos'a göre; yalnız düşmanları değil, hazları yenen de yiğittir. Çünkü bazıları, şehirlerin efendileri, kadınların köleleridirler. Hevese karşı dövüşmek zordur, fakat iyi düşünmesini bilen bu işin üstesinden gelir.¹⁷⁷ Bu tür yiğitlikte, aklın hislerle mücadelesi ve onları dizginlemesi sözkonusudur.

Akıl, insanı cesur yapar, hislerine egemen olabilen insan korkmaz, düşünerek üstesinden gelir ve yiğitçe davranır. Yalnızca ahmaklar korkaktırlar.¹⁷⁸ Nitekim Platon'a göre yiğitlik; korkulacak ve korkulmayacak şeyler üzerinde aklın yargısıdır, haz ve acıya karşıda insanı korur.¹⁷⁹ Neticede, hazzı ve acıya karşı yiğitlik, aklın yargısına uymakla mümkündür.

Aristoteles'e göre beş tür yiğitlik vardır.

1-Toplumsal yiğitlik

2-Askeri yiğitlik

3- Çocuklar ve akıllı olmayan delillerde görülen, deneyimsizlik ve bilgisizlikten kaynaklanan yiğitlik

4-İyimserliğe bağlı yiğitlik. Aristoteles, sarhoşlardaki yiğitliğin bu tür bir yiğitlik olduğunu söyler ve “şarap insanı iyimser kılar” der.¹⁸⁰

5-Akıldışı tutkuya bağlı yiğitlik

Sonuncu tür üzerinde tezin konusu gereği durmalıyız. Bu aşka ya da hırslanmaya dayanan yiğitlik türü, akıldan yoksundur. Çok sıska ama sevgilisinin yanında aslan kesilen bir delikanlıyı örnek olarak verebiliriz.

¹⁷⁷ KRANZ, s.173

¹⁷⁸ VERSENYI, Laszio, **Sokrates ve İnsan Sevgisi**, Çev. Ahmet CEVİZCİ, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1998, s.121

¹⁷⁹ AKARSU, s.91

¹⁸⁰ ARISTOTELES, **Eudemos'a Etik**, 1129a20

Aristoteles'e göre, bunlar tam cesaret olarak nitelendirilemez. Çünkü okyanuslarda dalgalarla boğuşan bir denizcinin cesaretinin tecrübeden, sarhoşluğun cesaretinin bilinçsizlikten, denize düşünce bir şey olmaz diyenin cesaretinin de bilgisizlikten kaynaklandığını söyler.¹⁸¹ İşte bu noktada, hislerimizin sebebini ve kaynağını iyi tartmak gerekir, burada akıl, hislerimizi analiz etmeye yardımcı olmalıdır. Çünkü korkmadığımızı sandığımız anlarda gerçekten yiğit olduğumuzdan değil, belki de ahmakça bir hisle davrandığımızdan, korktuğumuzun farkında değiliz ya da korkmamız gereken bir durumda akıllı olmayıp hisleri tartamadığımız ve gerçek olmayan, yanıltıcı hisler baskın geldiği için korkmadığımızı sanıyor olabiliriz.

Sakinlik: Öfke ve vurdumduymazlığın ortasıdır. Aristoteles'e göre nasıl, kime, nelerde, ne kadar zaman öfkelenmek gerektiğini ve kimin hangi noktaya kadar doğru davrandığını ya da yanılıya düştüğünü belirlemek kolay değildir. Ne kadar ve nasıl sapma gösterenin kınanması gerektiğini akılla belirlemek de kolay değildir; çünkü tek tek durumlardaki yargımız algılarımıza bağlıdır.¹⁸² Yine de söylenebilecek şey, bu huya göre, gereken kişiye, gereken yerde, gerektiği şekilde ve benzeri biçimde öfkelenmemizi sağlayan orta huy övülür, aşırılıklar ve eksiklikler ise kınanır.¹⁸³ Hislerimizle hareket ettiğimiz sürece uç durumlarda sakin olmak mümkün görünmemektedir.

Öfke ile ilgili olarak Aristoteles, öfkede kendine egemen olmamanın arzulara kendine egemen olmamaktan daha az çirkin olduğunu söyler. Öfke akıllı dinler, ama kötü dinler. Ayağına çabuk kölelerin dinlemeden koşturması veya köpeğin bilmeden her gürültüde havlaması örneğini vererek, bunun gibi, öfkenin de doğasının sıcaklığı ve çabukluğu yüzünden, akıllı dinlese bile buyurduğu şeyi duymadığını, hemen atıldığını söyler. Çünkü akıl, ona bir küstahlık ya da kötü bir durum olduğunu gösterir göstermez, böyle bir şeyle savaşmak gerektiği sonucunu çıkarıp, hemen alevlenir. Arzu ise, yalnızca

¹⁸¹ A.g.e.,1129a29

¹⁸² ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1126a30-1126b

¹⁸³ A.g.e., 1126b5-10

akıl ya da duyum hoş bir şey olduğu uyarısını verir vermez tadına bakmak için saldırır.¹⁸⁴ Dolayısıyla, öfke akli bir biçimde izler ama arzu izlemez ve arzu hislere yenik düşer, oysa öfkede kendine egemen olmayan kişi hislerine değil de akla yenik düştüğünden daha az kötüdür.

Utanmayı bilme: Yüzsüzlük ve çekingenliğin orta halidir. Utanma duygusu Aristoteles'e göre, gençleri bazı kötü şeyleri yapmadan alıkoyar. Aristoteles, bu duygunun doğrudan akıl ile ilgili olduğunu düşünür. Hayvanların utanmadığını ve bu duygunun, sahip oldukları akıl ile farklı olan insana özgü olduğunu, akli olmayan varlığın ya da kişinin utanmasının da olmadığını söyler.

Ölçülülük: Haz düşkünü ile duyarsızlığın ortasıdır. Aristoteles yorumcusu Ross'a göre, ölçülülük onun deyimiyile "ılımlılık", en saf hayvani zevkleri (yeme, içme, cinsel ilişki) içerir. İlimlilikle ilgili acılar, bu tür zevklerin tatmin edilmemiş arzusundan doğan acılardır.¹⁸⁵ Ölçülülük aynı zamanda orta yolu bulmak için bütün erdemlerin gereğidir.

Aristoteles insanın iki yönünden bahseder. Biri akli yön, diğeri arzulayan yöndür. Arzulayan yan, akılla uyum içinde olmalıdır. Nitekim ikisinin de ulaşmak istediği güzel olandır.

Ölçülü kişi de gerekenleri gerektiği şekilde, gerektiği zaman arzu eder; zaten akıl da bunu buyurur.¹⁸⁶ Platon da tüm bunlara paralel olarak "**ölçülü olmanın, herkese göre zevklerin, arzuların dizginlerini elde tutmaktır**" der.¹⁸⁷ Ona göre de ölçülülük, aklın duygular üzerindeki ayarısıdır.

Ölçülülük, cinsel arzulardan bağımsız olarak güzel şeylere bakmaktan haz almakla ya da çirkin şeylere bakarken acı duymakla, uyumlu

¹⁸⁴ A.g.e., 1148a25-1149b10

¹⁸⁵ ROSS, s.251-252

¹⁸⁶ ARISTOTELES, a.g.e., 119b15

¹⁸⁷ EFLATUN, **Şölen**, Remziktavevi, çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul, 1972, s.57, 126c

ya da uyumsuz sesleri dinlemekle, ayrıca iyi ya da kötü kokudan kaynaklanan koku alma duyarlılığıyla ilgili bir orta değildir. Ross'a göre, ölçülülük erdemi sınırlı bir erdemdir ve hayvani ruha ait olan duygulanımlarda söz konusudur. Ölçülük sadece dokunma ve tatma gibi kendisiyle insan kadar en aşağı dereceden hayvanların da doğrudan bir zevk aldığı duygularla ilgilidir.¹⁸⁸ Mücadele etmesi gereken şey, çoğu zaman bu duygulardır.

Aristoteles, ölçülülüğün, diğer adıyla itidalin, hazlarla ve acılarla ilgili olduğunu söyleyerek onları ikiye ayırır.¹⁸⁹ İtidal, sadece bedeni hazlarla ilgilidir, ruhi hazlarda ise herhangi bir aşırılık olmaz. Aristoteles, göz ve kulağa hitap eden zevkleri bedenle ilgili saysa da, ona göre bunlar tamamen ruhi hazlar olup, göz ve kulak sadece araçtırlar.¹⁹⁰ O halde güzel bir manzaraya bakmak bizde güzel duygular uyandırıyorsa, bunu sağlayan aracı bedene ait göz olsa da, haz duygusu asıl olarak ruhla ilgilidir.

Nitekim herkes; yemeden, içmeden, cinsellikten hoşlanır ve haz duyar ama bunlara haz düşkünü denilmez, çünkü akıllı kişi bir şeyi elde ettiğinde ondan gerekenden çok hoşlanıp, elde edemediğinde gerekenden çok acı duymaz. Biz bu kişilere haz düşkünü ya da duyarsız kişiler diyemeyiz, biz bu kişilere orta olmanın örneklerini gösterdiklerinden ve güzel bir huydan dolayı "ölçülü" diyebiliriz.¹⁹¹ Çünkü ölçülü olan kişi, ne kadar hoşlanacağını veya ne kadar acı duyacağını ayarını doğru yapan kişidir.

Aristoteles, bunlara ek olarak, insanların çoğunun zevklerini ihmal ederek tefrite düşmediklerini, genellikle bu konuda yapılan hataların hep ifrattan geldiğini, ifrat olarak nitelendirilen her eylemin de akla aykırı olduğunu

¹⁸⁸ ROSS, s.251

¹⁸⁹ ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 118a29

¹⁹⁰ KAYA Mahmut, **İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi**, Ekin Yayınları, İstanbul, 1983, s.248

¹⁹¹ ARISTOTELES, **Eudemos'a Etik**, 231a15-20

söyler.¹⁹² İfrat ve tefrit, akıl yoksunluğundan kaynaklanmakta olup, ifrata düşmek, tefrite düşmekten daha kolaydır.

Erdem, tercihlere ilişkin bir huy ve akıl tarafından belirlenen bir orta olma huyu ise, bu, biri aşırılık öteki eksiklik olan iki kötülüğün ortası olmalıdır.¹⁹³ Ortayı tercih etmek erdemli seçimdir. Orta olana göre yapılan seçim ancak akıl ile yapılan bir seçimdir. Bu aritmetik bir orta değil, akılsal bir ortadır. Orta nokta, her birey için ve her koşul altında aynı değildir. Bu göreceli bir durumdur. Bu yüzden, matematiksel bir orta sözkonusu değildir. Akli değerlendirme ile bulunan doğru eylem sözkonusudur.¹⁹⁴ İnsani düzlemdeki erdemlerden biri olan ölçülülük, kötü arzuların tamamen yokluğu olarak tanımlanır¹⁹⁵ ve ondan daha üstün ve insanüstü olan başka bir erdem yoktur.

3.2.İrade, Sorumluluk ve Seçme Özgürlüğünde Akıl ve His

Aristoteles, irade konusunu ağırlıklı olarak kendine egemen olma ve olmama durumlarını merkeze alarak IV. kitapta irdemiştir. Akıl ve hisler arasındaki ilişkiye, Aristoteles'in kendine egemen olma ve kendine egemen olamama hakkında söylediklerini ele alarak farklı yorumlar getirilebilir. Aristoteles'e göre, nefesine hakim olamama(veya irade zayıflığı), erdemsizlik ve canavarlık olan üç tür kötülük biçimi ile tersi olarak nefesine hakim olma, erdem, kahramanca ve tanrısal erdem olan üç tür iyilik biçiminin olduğu önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bu bölümle alakalı olarak incelenecek olanlar ise ilk türlerdir.

Nefsine hakim olamamanın özü, tutkunun etkisiyle eylemde bulunma, yaptığımız şeyin kötü olduğunun farkındalığı ile eylemde bulunmaya dayanır.

¹⁹² KAYA, a.g.e., s.249

¹⁹³ ARİSTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1107a5-10

¹⁹⁴ THİLLY, Frank, **Felsefe Tarihi**, Cilt 1, Çev.İbrahim Şener, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.134

¹⁹⁵ ARİSTOTELES; a.g.e., 1151b35, 1152a5

Nefsine hakim olmanın özü ise, iştihalarının kötü olduğunu bilen bir insanın “iyi kural” a uymayı istemesi ve bu konuda hislerine karşı direnç göstermesine dayanır. Üç temel problem vardır:¹⁹⁶

1.Kendine hakim olmayan insan bilerek mi eylemde bulunur ve eğer öyleyse, bunu hangi anlamda yapar?¹⁹⁷

2.Kendine hakim olmanın ve olamamanın alanı nedir, nelerle ilgilidir? Genel olarak haz ve acı mıdır, yoksa özel bir tür haz veya acı mıdır?¹⁹⁸

3.Nefsine hakim olma, direşkenlikle aynı şey midir?¹⁹⁹

İlk problem ele alınırken, bazı insanın yaptığı eylemin kötü olduğunu bilmeden eylemde bulunduğu varsayılır. Dolayısıyla Aristoteles, bilerek yanlış yapamayacağımızı söyler ve bu anlamda, doğru olduğunu sanarak yanlış eylemde bulunma ihtimalini, bu problemi incelerken konu dışı bırakır. O, öfke, cinsel tutkular ve benzeri kimi şeylerin, bedeni bile gözle görür biçimde değiştirdiğini, kimilerini de akıl hastası yaptığını, kendine egemen olmayan kişilerin bunlara benzer olduğunu söylemektedir.²⁰⁰ Dolayısıyla, kendine egemen olmayan insanlar tiyatro oyuncularını gibi rol yapmaktadırlar.

Bu problemi açıklamak için öncelikle potansiyellik ve edimsellik ayrımını yapar. Potansiyel olarak aklımızın gerisinde doğru olanın bilgisi vardır, ancak yine de bu bilgiyi edimsel olarak bilmediğimiz zaman yanlış bir eylemde bulunabiliriz. Oysa doğruyu edimsel olarak bildiğimiz takdirde, doğru olanı yapmamamız imkansızdır.

Bu ayırmadan sonra problemi, “küçük öncüller” ve “büyük öncüller” terimleriyle açıklamaya devam eder. Örnek olarak “Kuru besin insan için iyidir” diye bir büyük öncüle ve “bu besin kuru besindir” gibi bir küçük öncüle sahip olan ve bu öncüllere göre davranan insanı verir. Aristoteles’e göre

¹⁹⁶ ROSS, s.259

¹⁹⁷ ARİSTOTELES,a.g.e., 1146a8

¹⁹⁸ A.g.e., 1146a10

¹⁹⁹ A.g.e., 1150a

²⁰⁰ A.g.e., s.135, 1146a1525

küçük öncülün bilinmemesi, kişinin nefesine hakim olamaması sonucunu getirir. Ancak bu durumda eylemi “irade dışı” kabul eder. Asıl nefesine hakim olamama ise, irade bir edimdir ve irade dahilinde olan eylemdir. Dolayısıyla burada önemli olan konu, failin bilgisizlik yüzünden değil, fakat bilgisizce eylemde bulunmuş olmasıdır. Çünkü ikincisi, Aristoteles’in kendine egemen olmayan insan kriteri için benimsediği seçenektir.

Bir de potansiyel olarak bilgiye sahip olmakla birlikte, bazen bunu edimsel hale getiremeyenlerden, uyku halinde, sarhoş veya deli olan kişilerden söz eder. Onların, doğruyu bulabilmesi için, önce uyanması, akıllanması gerekir, sonrasında edimsel bilgiyi kullanma gelir. Duygu, delilik, sarhoşlukta olduğu gibi tutku da bedensel durumu değiştirir ve bazen kontrol dışı bırakır. Dolayısıyla, bu hallerde kendine egemen olamama hali olsa bile irade dışı olduğundan Aristoteles’in incelemeleri dışında kalır.

Bu tespitlerden sonra Aristoteles şu noktaya varır. Eğer yanlış olan küçük öncüllerimiz varsa ve neticede yanlış olanı yapmışsak bu, kendine egemen olamama değil, sefihliktir. Bazen de hiçbir küçük öncüle sahip olmama hali olduğundan ya da daha önce belirtildiği gibi sarhoşluk, delilik gibi durumlar söz konusu olduğundan yanlış eylem de bulunabiliriz. Ancak bunların dışında doğru olan büyük ve küçük öncüllerimize edimsel olarak sahipsek ve yine de yanlış eylemde bulunursak işte bu asıl kendine egemen olmama halidir.

Kendine egemen olmama nedeni bazen doğal gibi de görünebilir. Eylemi belirleyen şeyle ilgili genel bir sanı bir de yanında duyumun egemenliğinde olan teklerle ilgili bir sanı vardır. Bunlar bir araya geldiğinde aklın bunlardan bir sonuç çıkarması ve bir eyleme geçmesi gerekir. Örneğin, her tatlıdan tatmak gerekiyorsa şu veya bu nesnenin tatlı olduğu biliniyorsa, kişi kendini engelleyen bir dış etken olmadıkça onu tadar. Ancak genel sanı tatlıyı yasaklayan türden ise ve tersi olarak tatlının hoş olduğu sanısı varsa, birde tutku sözkonusuysa, ilk sanı kaçmayı, ikinci sanının etkisinde olan tutku

ise, onu tatlıya doğru itmeyi buyuracaktır.²⁰¹ Buradan çıkan sonuç, bazı durumlarda, akıl ve sağ akla karşıt olan bir sanı yüzünden, daha doğrusu tutku yüzünden kişinin kendine hakim olamayabileceğidir.

Nefsine hakim olmama hali, doğru ve genel geçer bir kurala itaat etme/etmeme ile ilgili bir hal olduğundan aşağı derecedeki hayvanlarda bulunmaz.²⁰² Buradan yola çıkarak, Aristoteles, insanların da bilerek kötü davranamayacağını söyler. Kötü davrandı ise, ya küçük öncülün sonucu olarak bunu yapmamam gerekir diyen sonuç öncülü hiç olmamıştır ya da arzu tarafından daha önceden ortadan kaldırılmıştır.²⁰³ Kendine egemen olmayanlar içinde, kendinden geçtiği için böyle olup, geçici bu durumu sürdürmeyen kişiler, akla sahip olanlardan daha üstündür. Çünkü, bunlar çok küçük bir tutkuya yenik düşerler, ikiciler gibi tasarlayıp kurmazlar.²⁰⁴ Akıl sahibi olanlar, ilkeyi tamamen ortadan kaldırır ve kendinden geçtiği için kendine egemen olamayan erdem ilkesini halen korurlar.

Buradan anlaşılacağı üzere, arzular yani hislerimizin, doğru ilke ile çatışma halinde olduğu hallerde ve kendine egemen olmanın gerektiği durumlarda, hislerin Aristoteles düşüncesinde yer yer akla daha baskın olabileceği durumlar vardır. Akılsal istek ve arzunun isteği arasında ahlaki bir mücadeleyi gerektiren durumların söz konusu olabileceğini kabul eden Aristoteles, kendine egemen olmamanın, bilgi eksikliği dışında irade zayıflığı ile de meydana gelmesi ihtimalini göz ardı etmemiştir.

Kendine egemen kişi ise, akla bağlı kalan ve bu bağlılığını herhangi başka bir şey yüzünden de değiştirmeyendir. Bu kişinin bedensel hazlar yüzünden akla aykırı bir şey yapması olanaklı değildir. O kötü arzular taşımasına ve bundan hoşlanabilecek bir kişi olmasına karşın kendini bırakmadığından kötüye yönelmez. Ölçülü kişinin kendine egemen olan

²⁰¹ A.g.e.,s.135, 1146a25-3

²⁰² A.g.e., s.136, 1146b8-1147b9

²⁰³ ROSS, s.216

²⁰⁴ ARISTOTELES, *Nikhomakhos'a Etik*, a.g.e., 1151a5-15

kişiden farkı, zaten kötü arzular taşımaması ve akla aykırı bir şeyden zaten hoşlanmıyor olmasıdır.²⁰⁵ Haz düşkünü kişinin kendine egemen olan kişiden farkı ise, her ikisinin de bedensel hazzardan hoşlanmakla birlikte, ikincinin bunu yapmaması gerektiğine inanmasına karşın ilkinin bunu yapması gerektiğine inanıyor olmasıdır.

İkinci problemdeki “kendine egemen olamamanın alanı nedir” sorusunun cevabı “sefihlik” tir. Sefih olan kişi hazzın peşinde koşmayı bilinçli olarak seçer ve bu seçimini anlık hazzın peşinde koşması gerektiğini düşünerek eyler, nefsine hakim olamayan kişi ise böyle düşünmediği ve böyle bir tercih yapmadığı halde, hazzın peşinde koşar.²⁰⁶ Yani kendine egemen olmayan kişiler içinde, istemediği ve seçmediği halde uygun olmayan eylemi çaresizce yaptığından sefih olabilenler olduğu gibi, bilinçli olarak bu seçimi yapan kişi de sefih olabilir.

Aristoteles, haz veren ve arzu uyandıran şeylerin kiminin zorunlu, kiminin ise kendi başına tercih edilebilecek şeylerle ilgili olduğunu ama yine de aşırılık taşıyabileceklerini söyleyerek, bunları üçe ayırır.²⁰⁷

Bunlardan ilki, zorunlu olmayan ve kendi başına tercih edilebilecek şeylerle ilgilidir. Kendinde değer olanlar olduğu için aşırılığa kaçılarak aklın yolu olan ölçülülükten uzaklaştığı için daha anlaşılırdır. Zafer, mevki, onur, zenginlik gibi iyi ve hoş olan şeylerdir, fakat bunlarla ilgili sağ akla aykırı olarak aşırıya kaçanlar, mutlak olarak kendine egemen olmayanlardır.²⁰⁸ Hoş olan bu şeylerde aşırıya kaçmak, aklın bu duygular üzerinde etkili olamamasından kaynaklanır.

İkincisi ise, özleri gereği kendilerinden kaçınmanın değerli olduğu şeylerdir. Bu tür ise ancak failin doğasına uygun olduğu(yamyamlık gibi) ya

²⁰⁵ A.g.e., 1152a5

²⁰⁶ ROSS, s.259

²⁰⁷ ARISTOTELES, a.g.e., s.136, 1147b20-30, 1148s20-25

²⁰⁸ A.g.e., 1147b25-35

da hastalık gibi(failin elinde olmayan irade dışı durumlar veya eşcinsellik gibi) kendine egemen olamama hali ile ilgilidir.²⁰⁹ Bu şeyler özlerinde iyi olmamakla birlikte failin doğasına uygun ya da irade dışı gerçekleşenlerdir. Bu sebepten akıl dışı olduklarını söylemek yerine akılla ilgili olmayan şeyler olduklarını söylemek daha doğru olur.

Üçüncü türü, bedenle ilgili olan kendilerinde yansız, fakat beslenme ve cinsel etkinlik gibi bedensel hayat bakımından zorunlu olan şeylerdir. Bunlardaki aşırılık ise sefihliğe denk düşer ve dar anlamda bir kendine egemen olmama halidir. Aristoteles, farklı irade zayıflığı türlerini bu üçüncü türe dahil eder.²¹⁰ Yani daha önce de söylendiği gibi sefihlik, irade dışı davranma ile ilgili olup, mutlak anlamda kendine egemen olmama hali değildir.

Akıl ve his ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu üç türden ilkinde, akıl vasıtasıyla doğru bir eylem yapılmakla birlikte ölçülülükten uzaklaşıldığı için, bu tavrın tamamen aklın liderliğinde olduğu söylenemez. Çünkü, akıl ile başlasa da sonuçta hisler, bu güzel duygularda aşırılığa sebep vermiştir. İkinci türde ise, irade ve akla zaten yer yoktur, tamamen arzu ile yönlendirilen, aklın dışta bırakıldığı, hissel eylemlerle ilgili bir durum sözkonusudur. Son olarak üçüncü tür, doğrudan hislerle alakalıdır. Bu türün akıl ile yönlendirilebilme imkanı vardır, ancak sefihlik hislerin baskın olmasıdır ve ne var ki, bu türe dahil olan, kendine egemen olmayan kişide, hisler yönlendiricidir.

Aristoteles, konunun başında kendine hakim olmama ve direşkenliğin aynı şey olup olmadığını sorarak ortaya koyduğu üçüncü problemi ise, ikisini karşılaştırma yoluyla açıklar. Direşkenliğin alanının hazlarla ilgili arzudan doğan acıya karşı koyma gücü, kendine egemen olma veya olmama alanının ise sadece ve doğrudan hazlarla ilgili bir alan olduğunu söyler. Bunu

²⁰⁹ A.g.e., 1148b15-20

²¹⁰ A.g.e., 1151a30

açıklamak için, kendine(nefsine) egemen olamamayı iki duruma ayırır. Biri önceden düşünülüp taşınılmış, ancak yine de zayıflık gösterilmiş, bir diğeri ise hiç düşünülüp taşınılmamış, çünkü ateşlilik halinin düşünmeye engel olduğu durumdur.²¹¹ Direşkenlik ilki için sözkonusu iken, ikincisinde sadece kayıtsız teslimiyet vardır. Dolayısıyla zayıflık olan ilkinde aklın varlığı söz konusu iken, ateşlilik olan ikincide ise akıldan eser yoktur.

Özetle denilebilir ki, kendine egemen kişi akıl yürütmede tutarlı olan kişi, kendine egemen olamayan kişi ise tersine akıl yürütmede tutarsız olan kişidir.²¹² Egemen olmayan kişi, kötü olduğunu bile bile tutku nedeniyle eyler, kendine egemen olan kişi ise arzuların çirkin olduğunu bildiği için akıl yürütmesi sayesinde onlara uymaz.

İrade, seçme ile ilişkilidir. Aristoteles düşüncesinde seçme eylemi, erdemli tavır ile iç içedir. Çünkü erdemli bir tavır sergilemek seçmeyi gerektirir. O, Poetika adlı eserinde, “**düşünce ve karakter, eylemlerimizi belirleyen doğal nedenlerdir ve insanlar bu eylemler sırasında başarılı ya da başarısız olurlar.**”²¹³ diyerek, başarının seçilebileceğini kabul etmiş olur. Yani bizi erdemli ya da erdemsiz kılan şey seçtiğimiz etkinliktir. Erdemli seçim ise aklın hükmünün gerektiği orta yola yönelen seçimdir. Seçimlerimizden akıl sorumludur. Biz iyi ya da kötü şeyler hissettiğimiz için ayıplanmayız, hislerimizi akıllı yönlendirmediğimiz için ayıplanırız. İşte bu yüzden akla bir seçme ve dolayısıyla da sorumluluk yüklenmiştir.

Aristoteles, hangi eylemlerimizden sorumlu tutulup, hangilerinden sorumlu tutulamayacağımızı açıklamak için üç tür eylemden bahseder. İrade dışı olan, iradi olan ve “Karma eylemler”²¹⁴ diyebileceğimiz eylemler.

²¹¹ A.g.e., 1150a,1150b25-30

²¹² A.g.e., 1145b10

²¹³ ARİSTOTELES, **Poetika**, (Çev.Samih Rifat), K Kitaplığı, İstanbul, 2003

²¹⁴ ROSS, s.232

İradi olan eylem, kaynağının failde olduğu ve fail, edimin içinde gerçekleştiği koşulların bilincine sahip olduğu zamanki eylemdir. Ters olarak irade dışı eylemlerin bilgisizlikten ve bizim elimizde olmayan nedenlerden kaynaklandığını söylemiştik. İradi eylem söz konusu olduğunda, yapılan tercih bilinçli bir tercihtir.²¹⁵ Çünkü ancak bu durumlarda akıllı davranış söz konusudur, aklın içinde olmadığı bir eylemde ise irade değil, başka yönlendiriciler mevcuttur. İlk durumda bilinçli bir tercih “proairesis” vardır.

Erdemli etkinlikler seçime dayandıklarından, iradi eylemlerdir. Aynı zamanda bizim elimizde olan erdemlerdir. Bu durumda erdem ve erdemsizlik bizim elimizdedir. Aç olmayan kişiyi aç olduğuna ikna edemezsiniz bunlar elde olan şeyler değildir, ancak doğru tavırlar düzendeki belirlenmiş kurallarla yönlendirilebilir.²¹⁶ Bu yönlendirme ise bizim elimizdedir.

Karma eylemler ise göreceli olarak daha çok kötü olan eyleme tercih ettiğimiz, daha az kötü olan eylemlerimizdir. Bu hali ile irade dışı eylemlere daha yakındır. Bu tür eylemlerin sebepleri haklı olduğundan, failinin sorumluluğunu almaktan kaçınacağı veya utanacağı türden eylemler değildir.²¹⁷ Haklı sebeplerle davranıldığından yargılamak mümkün değildir.

İrade dışı olan eylemlerimizin, zorlama veya bilgisizlikten kaynaklandığını söyleyen Aristoteles, bu iki kaynağı detaylı olarak açıklar. Ona göre, zorlama ile yapılan eylemler, kaynağı bizde olmayan ve mecbur kaldığımız için, zorunlulukla yaptığımız eylemlerdir.²¹⁸ Bizden daha güçlü olan böyle bir dış güce karşı koymanın mümkün olmadığı türden eylemlerdir.

Ancak, Aristoteles, bir ayrım yaparak, bizim dışımızda olmakla birlikte, haz veya soylu şeyler uğruna yapılan eylemlerin ise zorlayıcı eylem

²¹⁵ ARISTOTELES, *Nikomakhos’a Etik.*, 1111b5, 1112a15

²¹⁶ A.g.e., 1110b10

²¹⁷ ROSS, a.g.e., s.232

²¹⁸ ARISTOTELES, a.g.e., 1110b

sınıfında olmadığını vurgular.²¹⁹ Çünkü bunun tersini kabul etmiş olsaydı, tüm eylemlerimizin kökeninde arzu ve isteklerimiz olduğunu kabul ettiği için, tüm eylemlerimizin zorunlu olduğunu kabul etmek zorunda kalarak kendi düşüncesi içinde çelişkiye düşecekti. Oysa onun düşüncesinde arzular hislerle ilgili olmakla birlikte, eylemlerimizin akıl yoluyla seçtiğimiz eylemler olma imkanı vardır. Dolayısıyla bazen aklımızın seçmiş olduğu ancak zorunluluktan dolayı yapamadığımız ya da aklımızın seçmek istemediği ancak zorunlulukla yapmak zorunda olduğumuz şeyler vardır ki, işte sadece bunlar irade dışı olanlardır. Yani hazza yönelik olan ve haz elde etmek amacıyla yaptığımız eylemlerimiz zorunlu nedenlerin bir sonucu değildir, çünkü akıl ile bir diğer yolu seçme imkanımız vardır. Hissettiğim için yaptım şeklindeki bir eylemle ilgili olarak, çaresizlik gibi bir durumdan ve savunma imkanından bahsedilemeyeceği gibi sorumluluğunu da alamayız. İnsan olmanın bir ödülü ve üstünlüğü olan akıllı kullanmamanın, hislerin akıl ile dizginlenmeyerek salt amaç olmasının, irade açısından bir açıklaması olamaz.

Sonuç olarak, sadece haz elde etmek amacıyla hislerle yapılan eylemlerimiz, insanın her zaman onunla beraber ayrılmaz bir parçası olan aklını kullanmama lüksü olamayacağından, zorunlu eylemlere dahil değildir. Ayrıca da, haz sebebiyle yapılan eylemlerin nedeni failin dışında değil, tersine failin kendisindedir.

İrade dışı eylemlerimizin ikinci nedeni olan bilgisizlikle ilgili olarak da, Aristoteles bazı ayrımlar yapmıştır. Bu ayrımlardan yola çıkarak akıl ve his, sorumluluk ile ilişkilendirilebilir. Bu ayrımlardan ilki pişmanlıktır. Eylemlerimiz sonrasında pişmanlık var ise, eylem irade dışıdır. Pişmanlık yok ise, bilinçsizce yapılan eylemdir ve sadece “iradi olmayan” denilebilir. (oukh hekousion) Pişmanlığın olduğu hallerde, bilinçli yapılmış bir tercih vardır ve bu tercih akıl ile yapılmıştır.

²¹⁹ A.g.e., 1110b15

Aristoteles, kendi başına hoş olan şeylerin peşinden aşırıya kaçarak giden kişi olarak tanımladığı haz düşkünü kişinin, pişman olmayan kişi olmasının zorunlu olduğunu, dolayısıyla düzelmez biri olduğunu söyler.²²⁰ Çünkü ona göre pişmanlık duymayan kişiyi düzeltmek de mümkün değildir.

Bilgisizlikle ilgili bir diğer ayrım, bilgisizce yapılan eylemlerdir. Bilgisizlikle yapılan eylemlerde, kişi yaptığı eylemin yanlış olduğu bilgisine sahip değildir, oysa bilgisizce yapılan eylemlerde, kişi doğru öncüllere sahip olmakla birlikte, içinde bulunduğu bilinçsizlik hali nedeniyle, bu öncül bilgiyi kullanamayacak haldedir. Burada söz konusu olan, içkinin veya öfkenin sebep olduğu hislerin etkisiyle failin bilgisizlikten dolayı değil, bilgisizce eylesinden kaynaklanmasıdır. Yapılan eylemin doğru olmadığını normal şartlarda bilen ancak geçici olarak bu bilgiyi kullanmayan failin durumudur. Fail akıl sahibidir, ancak geçici olarak aklını devre dışı bıraktığını ve doğru bilgisini yoksaydığını söyleyebiliriz. Duygusal zekayı kullanmak ile ilişkilendirilebilecek bu ayrıma örnek olarak, aklın müdahalesinden uzak öfke patlamalarını veya içkinin etkisiyle aklın sesinin bastırılması sonucunda aklın üstünlüğünü kaybetmesi ve bilinçsizce ortaya çıkan cesareti verebiliriz.

Böylelikle Aristoteles, kişinin nelerden sorumlu tutulup, nelerden tutulamayacağını kriter olarak alma yoluyla, irade açısından insan eylemlerini türlere ayırmış ve bunlardan hangilerinin ne kadar bizim elimizde olduğuna ya da olabileceğine dair, belki de çağının ilk ve detaylı ilk örneği olarak, psikolojik bir irdeleme yapmıştır. Buradan yola çıkarak eylemlerimizin akıl ve hisler yönünden bir açıklamasını da yapmış olmuştur. Bu açıklamanın neticesinde, aklın liderliğinde muhakeme sonucu yaptığımız iradi eylemlerin doğru, hislerin yönlendirmesinde olan eylemlerimizin ise haz amaçlı, bilinçsizce, bilgiden yoksun, geçici amaçlara yönelik ve pişmanlık getiren irade dışı eylemlerin ise insanın özüne uygun olmayan eylemler olduğu söylenebilir.

²²⁰ A.g.e., 1150a20-25

Sorumluluktan bahsedildiğinde, seçme özgürlüğünden bahsetmemek mümkün değildir. Sahip olduğu iradenin bir sonucu olarak seçme şansı olmasaydı, hayvanlara olduğu gibi, insanlara da sorumluluk yüklemek adil olmazdı. Aristoteles de insanların düşünme yoluyla, alternatif eylemler içinde şu ya da bunu seçmesinin ve hatta akla uygun olanı seçmesinin erdemli olma potansiyelinin doğal bir sonucu olarak mümkün olduğunu düşünür ve erdemi merkeze aldığı ahlak felsefesinde muhtemelen kilit nokta olarak gördüğü seçimi ve ilkelerini sorgular.

Aristoteles'ten önceki düşünürler tarafından seçim, iştihâ, öfke ya da akla dayanan istek gibi bazı arzu biçimleriyle ya da belli bir kanı türüyle özdeşleştirilmişti. Ama Aristoteles, seçimi, bütün bunlardan ayırt etmiştir. Ona göre iradi olan bu tür eylemler, her zaman seçilmiş değildir. İrâdi eylemin alanı, seçimli eylemlere göre daha geniştir. Örneğin çocukların ve hayvanların eylemleri iradidir ama seçimli değildir. Çünkü tercihi içermez. Proairesis(seçim) in anlamı ise tercihe dayalı seçimdir. Daha açık bir tanımla seçim, kendi elimizde olan şeyleri düşünüp taşınmaya dayanan arzu²²¹ veya arzu eden akıl ya da akla dayanan arzudur.²²²

Akla dayanmayan arzular, yalnızca hislerimizin sebebi olan isteklerdir. Çünkü Aristoteles, seçimi, isteğe ulaşmak için araç olarak görürken, isteği ise amaç olarak görür. İstek, hislerle ilgilidir, çocukların ve hayvanların hisleri doğrudan amaca, yani istenilene yönelir, hareketlerinin kaynağı istektir ve bu hissel bir durumdur. İstek ve seçim bu noktada akıl ve his dengesi açısından farklı iki kavramı ifade eder. İstek, arzu ve hislere dayanırken, tercih akla dayanır. Sağlıklı olmayı isteriz, bizi sağlıklı kılacak şeyleri ise tercih ederiz.²²³ Şöyle veya böyle hissetmek mümkün olmadığı gibi elimizde değildir, oysa seçimler irademiz ve aklımız ile tercih ettiklerimizdir. Aristoteles'in istek ve seçim arasında ortaya koyduğu farklılıklar şunlardır:

²²¹ A.g.e., 112a15-20, 1113a14

²²² A.g.e., 1139a5

²²³ A.g.e., 1111b25

(1)Olanaksız şeyleri isteyebiliriz ama onları seçemeyiz. İsteği, yani hissetmeyi sınırlayan bir şey yoktur, sınırsızdır, oysa seçimlerimizi mümkün olan, mümkün olmayan ya da doğru olan, yanlış olanı göz önüne alarak sınırlayabiliriz.

(2)Yine kendi eylemlerimize dayanmayan bir şeyi isteyebilir ancak, seçemeyiz. Seçsek bile gerçekleşmeyeceği bilgisini aklımız bize verir. Oysa hisler eylemin nedeninin dışsal veya içsel olup olmamasına aldırmadan talepte bulunur.

(3)İstek erekle, seçim ise araçla ilgilidir. Hislerimiz bize ne istediğimizi söylerken, akıl bize isteğimize nasıl ulaşacağımız konusunda yol gösterir. Hissedilerek istenilen şeyin mümkün olup olmadığını söyler ve üzerinde düşünüp taşınarak bir yol seçer.²²⁴

Bu durumda seçim, nesnesinin üzerinde düşünülüp taşınılarak karar verilen şeydir.²²⁵ Seçim, başlangıcında kendisinden başka bir şeyle, yani belirli bir nesneye karşı duyulan arzuyla sınırlıdır, sonu bakımından ise kendisinden başka bir şeyle, yani içinde bulunan koşulların algılanmasıyla sınırlanır.²²⁶ Arzulanan nesne, seçimin kaynağı iken, sonrasında koşullara göre belirlenen mümkünlük alanı da seçimin belirleyicisidir.

Seçimin, iştiha ve akla dayanan istekten ayırt edilmiş olması, seçimin konusunun ne zorunlu ne de olanaksız şeyler olmadığı anlamına gelir. Sadece, bizim elimizde olan yani “elimizde olduğunu düşündüğümüz” şeylerle sınırlanmıştır. Burada önemli olan seçimin, hem arzu hem de akılı içeren, ancak yalnızca arzu ve akıl karmaşıyla-birleşimi değil, ek olarak, aklın gösterdiği arzu ve arzunun canlandırdığı akıl olduğunun Aristoteles

²²⁴ A.g.e., 1110b

²²⁵ A.g.e., 1111b4, 1112a17

²²⁶ ROSS, s.233

tarafından söylenmiş olmasıdır.²²⁷ Aristoteles seçimi, üzerinde düşünülüp taşınmış bir arzu olarak tanımlayarak, onu bir tür arzu olarak ele almıştır.

Tercih edilmiş şey olan seçim, elimizde olan şeyleri düşündükten sonra arzu edilen şey olduğuna göre, seçim de kendi elimizde olan şeylerin enine boyuna düşünülmüş arzusu olur. Enine boyuna düşünerek karar verdiğimizde ise düşünüp taşınmamıza uygun arzu etmiş oluruz.²²⁸ Yani bu arzu edeceğimiz şeyi akıl ile seçeriz. Böylelikle seçtiğimiz arzu dışında kalan istekleri elemiş oluruz. İnsan, neyi arzulayıp neyi arzulamaması gerektiğine karar verme yetisine sahiptir. Seçimin olacağı bir yerde sağlıklı eylemde bulunmak için akli kullanmak, Aristoteles düşüncesinde kaçınılmazdır. Arzulamamız gereken şeyi seçmek için, erdemli bir seçim yapmalı ki bu akli kararı zorunlu kılar.

3.3. Ahlaki Eylemlerimizde Akıl His

Aristoteles'e göre, hareketin kaynağının ya da daha doğru bir ifade ile ilk nedenin, iştah(istek) olduğundan bahsedilmişti. İsteğin ardından ise pratik düşünme gelir. Yani ilk olarak iştahın nesnesi olan şey, akli uyarır ve sonra da bir düşünme süreci başlatır. Düşünme sürecinde son olan şey hareketin başlangıcıdır. Tüm canlıların hareketleri bir gayeye yöneliktir.²²⁹ Aristoteles, hareketlerimiz üzerinde etkili olan iki tür yeti, yani akıl ve his veya duygu ve düşünme olduğunu söylemekle birlikte, her ikisinin de bizde istek hissi uyandıran bir duyumlama olmadan gerçekleşmeyeceğini düşündüğünden, tüm hareketlerimizi tek bir nedene bağlar. O da arzu, yani istek ve iştah içeren hislerimizdir.

Aristoteles'e göre, hislerimizi harekete geçiren bir duyumlama olmadan eylem başlamaz. Ancak bununla birlikte, hareketi sağlayan tek şey de duyumlama yetisi değildir, çünkü ruhu, duyumlama yetisine sahip olmakla

²²⁷ A.g.e., s.234

²²⁸ ARISTOTELES, a.g.e., 1113a10

²²⁹ ARISTOTELES, **Ruh Üzerine**, 432b15-20

birlikte, bütün hayatı boyunca sabit ve hareketsiz kalan pek çok hayvan vardır. Bunun yanında, hareket ettiren şey, tek başına akli yeti ve zeka adını verdiğimiz şey de değildir. Çünkü, kuramsal(etkin) zeka, pratikle ilgisi olan hiçbir şey düşünmez ve bu zeka kaçınılması veya peşinden gidilmesi gereken şey hakkında hiçbir şey söylemez.²³⁰ Öyleyse ne akıl ne de hisler tek başına hareket için yeterli değildir. Ancak hisler hareketin başlatıcısıdır. Aristoteles hareketin meydana gelişinde hislerin etkisini şöyle izah eder.

“Örneğin genellikle korkunç ya da hoş giden bir şeyi, ondan kaçmaya karar vermeden önce düşünür; hoş giden herhangi bir şey söz konusu olduğunda, kalp ya da beden herhangi bir başka bölümü hareketlenir. Nihayet düşünce herhangi bir objeden kaçmak veya onu izlemek gerektiğini söylediğinde ve zekada bunu emrettiğinde hayvan bundan dolayı hareket etmez; tersine o iştihaya göre hareket eder ve bu, ölçüsüzce yiyip içen davranış tarzıdır. Fakat hekimlik bilgisinine sahip olan kişinin böyle davranmadığını gözlemliyoruz. Bu bize iyi göstermektedir ki, kesin bilginin kendisini değil de, kesin bilgiye uygun fiili belirleyen şey tamamen başkadır. Nihayet, bu tür bilgiye uygun yapılan hareketi belirleyen şey daha çok iştah değildir; çünkü ölçülü davrananlar, istekler ve iştihalar duyduklarında, istek ettikleri şeyleri yapmazlar; fakat akla itaat ederler.”²³¹

O halde denilebilir ki, istek ve iştahlar hareket ettirici olmakla birlikte, tek başına hareketin belirleyicisi olamazlar. Çünkü, akıl da söz hakkına sahiptir ve yönlendirici konumundadır. Ancak istek, hayvani ve bitkisel ruhun dışında, düşünülmüş istek olarak, insani ruhta da vardır. İstek ile tepki, akıldışı bölümde doğarken, düşünülmüş istek akli bölümde doğar.²³² İsteğin hislere ait akıldışı bölümde başlayan etkisi, ruhun en üst yetisi olan akılda sonlanır.

Düşünme yetisi, imgelerdeki biçimleri düşünme yoluyla değerlendirerek neyin peşinden gideceğine ya da neden kaçacağına karar verir. Akıl, aldığı duyumlamanın etkisiyle karar vermenin dışında, imgelere kendini verdiğinde de harekete geçer. Örneğin, dış dünyanın bilgisi öncelikle

²³⁰ A.g.e., s.195, 432b20-30

²³¹ A.g.e., s.196, 433a

²³² A.g.e., s.194, 432b5

duyu yardımıyla elde edilir. Daha sonra bu bilgiye karşı nasıl bir tepki göstermek gerektiği konusunda, hislerimiz bizi etkilese de, akıl da duyumlamadan aldığı verilerle bir hüküm oluşturarak tepkimizin nedenine dahil olur. Bir şeyin hoşta giden veya gitmeyen bir şey olduğuna akıl karar verdiğinde, bu karara uygun olarak peşinden gider ya da uzaklaşırız.

Sonuç olarak, iştahın ve bununla birlikte duyumun nesnesi, ruhun hareketi için bir uyarı kaynağıdır ve bir amaca yönelik olmakla birlikte, aklın da bir amaca varacak yolları hesap ederek, pratik bir işlev yüklenmek üzere hareket gücüne olanak tanıdığı açıktır.

Aklın, eylemlerimizdeki hedefi mutluluktur. O, insan davranışlarını yönlendiren bir amaçtır. Mutluluk, hem hislerle ilgili, hem de akıl içeren bir durum olduğundan, akıl ve his ilişkisi bağlamında ele alınmalı ve kavram derinlemesine incelenmelidir. Mutluluk, bir yanılla hissi bir durumdur çünkü, mutlu olduğumuzu hissederiz, bir yanılla ise akli bir durumdur çünkü, ona ulaşabilmek akıl aracılığıyla olur. Akıl sahibi olunmadan mutlu olunamaz, olursa bile mutlu olmanın farkındalığı olmaz. O halde mutluluk nedir?

Mutlu bir yaşam biçimi için bir arada bulunması gereken üç şeyin, bedensel varlığımız, akıl ve ahlaki niteliklerimiz²³³ olduğunu söyleyen Aristoteles, bunlara sahip olmakla birlikte mutluluğun, her insanın pay aldığı manevi ve zihni iyilik ilkesine dayanan hareketlerle gerçekleştirilebileceğini²³⁴ söyleyerek mutluluğun, ağırlıklı olarak akıl ile ilgili olduğunu ortaya koymuş olur.

Mutluluk, Aristoteles'e göre, insanın nihai amacıdır. Buna göre, insanın kendini gerçekleştirmesinin sonucudur ve mutluluk bütün insanların her şeyden çok peşine düştükleri bir hedef olmak durumundadır. Ancak mutluluk, Aristoteles'e göre, en yüksek iyi için gerekli tüm ölçütleri sağlamalı,

²³³ ARİSTOTELES, **Politika**, (Çev.Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.196

²³⁴ A.g.e., s.197

mutlak olarak tam olmalıdır, yani ona, başka bir şeyin bir aracı olarak değil, fakat bizahiti kendisi için değer verilmeli ve son olarak o kendi kendisine yeten bir şey olmalıdır.²³⁵ O, amaçların amacı olmalıdır.

Kendisi amaç ve kendine yeter bir şey olarak mutluluk, insanın işidir ve insan için en iyi şeyi ilke edinir. Aristoteles'e göre, her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür. Bu nedenle iyi "her şeyin arzuladığı şey" dir.²³⁶ Yapılanlarda kendisi için istediğimiz, başka şeyleri de onun için istediğimiz bir amaç varsa ve her şeyi bir başka şey için tercih etmiyorsak (çünkü bu şekilde sonsuza dek gider, dolayısıyla arzumuz boş ve boşuna olur) bunun iyi ve en iyi olacağı açıktır.²³⁷ Bütün insan eylemlerinin bir sonu vardır. Bu son, başka bir son aracılığıyla olabilir. Fakat sonuç olarak, yetkin bir son ve ereğe ulaşırız. Bu, en son iyi ilkesidir. Bütün diğer iyi ilkeleri, bu ereğin peşindedirler. Bir şeyin iyiliği, onun belli bir doğa içinde gerçekleşmesiyle oluşur; her yaratığın amacı, bütün diğer yaratıklardan ayırt edilebilecek, belirli bir özün gerçekleşmesidir.²³⁸ Bu noktada insanoğlu için iyinin ne olduğunu bulmanın yolu, onun işinin ne olduğunu tespit etmektir. Çünkü, nasıl bir flütçünün, bir heykeltıraşın ve her ustanın, bir işi varsa, insan için de böyle düşünülebilir. Marangozun, ayakkabıcının, belli işleri ve yaptıkları varsa, insanın da bir işi vardır. İnsanın işinin ne olduğu sorunu, insana özgü olanı belirleme ve diğer canlılardan ayrımını ortaya koyma yoluyla çözülebilir.²³⁹ Aristoteles, bu ayrımı insanın doğasında bulur. İnsan, doğal olarak akli sayesinde diğer canlılardan ayrıldığından, mutluluğun akılla ilişkisi olmalıdır.²⁴⁰ Öyleyse insan için iyi mutluluktur ve bu mutluluk, akılsal ilkelerle uyumlu olmaktadır.

O halde, farklılığını akıl ile ortaya koyan insanın, davranışları ne kadar mantıklı ve salt aklın ilkelerine uygun olursa, o nispette mutlu olacağını

²³⁵ CEVİZCİ, s.223

²³⁶ ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1094a5-10

²³⁷ A.g.e., 1094a20

²³⁸ THILLY, s135-136

²³⁹ CEVİZCİ, s.224

²⁴⁰ YAZICI, Sedat, **Felsefeye Giriş**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.135

söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle Aristoteles, mutluluğu "ruhun erdeme uygun etkinliği"²⁴¹ olarak tanımlamaktadır. Ona göre, her varlık kendi özünün, kendine özgü etkinliğinin gelişmesiyle mutlu olabilir.²⁴² İnsanın özü de akıl olacağına göre, insan ancak aklı ile, aklını işletmesiyle, aklın etkinliği ile mutlu olabilir.

Bu durumda, insanoğlu için en yüce iyi, insanların yerine getirdiği işlevlerin tam ve bildik çalışmasıdır.²⁴³ Yani, insan, kendine özgü etkinlikte bulunmakla, yapabileceği bir şeyin en iyisini yapmaktadır ve ancak bu yolla mutlu olabilmektedir. Eğer insanın işi, ruhun akla uygun ya da akıldan yoksun olmayan etkinliğiye ve belirli bir işin ve bu işte yetkin olanın işinin aynı olduğunu söylersek, erdemden bahsettiğimizde buna ek olarak, yetkin olanın üstün olduğunu ekleme koşulu vardır. Örneğin, gitarcının işi ile erdemli gitarcının işinin aynı olduğunu söylüyorsak, buna ek olarak, gitarcının işinin gitar çalmak, erdemli gitarcının işinin ise iyi gitar çalmak olduğunun farklılığı ortaya koymalıdır. Buradan yola çıkarak Aristoteles, insanın işinin belli bir yaşam olduğunu, ancak erdemli insana yakışanın, bunları iyi ve güzel bir biçimde yapması olduğunu, çünkü herşeyin kendine özgü erdeme göre iyi yapılırsa iyiyi gerçekleştirmiş olduğunu söyler. O halde, insansal iyi, ruhun erdeme uygun etkinliğidir.²⁴⁴ Dolayısıyla, kendine özgü etkinliğini, aklı temele alması ile insansal iyiyi ve mutluluğu gerçekleştiren insanın, bunu erdeme uygun yapmadığı sürece eksik olması kaçınılmazdır.

Ayrıca, insansal iyiyi gerçekleştirerek mutluluğu edinebilecek olan insanın, gerçek mutluluğu hissedebilmesi için, ruhun erdeme uygun olan etkinliğini gerçekleştirmesinin yanında, bunu yaşamın sonuna kadar sürdürebilmesi de lazım gelir. Mutluluk, Aristoteles'e göre geçici değil sürekli bir durum olmalıdır. Bunun doğal sonucu olarak da, mutluluk pratik yaşamla değil teorik yaşamla ilgili bir etkinlik olmalıdır. Çünkü, bir tek kırlangıç veya

²⁴¹ ARİSTOTELES, a.g.e., 1177a10

²⁴² GÖKBERK, 1985, s.87

²⁴³ THILLY, s.135-136

²⁴⁴ ARİSTOTELES, a.g.e., 1098a10-15

bir tek gün baharı getirmez, aynı şekilde bir tek gün ya da kısa bir süre de insanı mutlu kılmaz.²⁴⁵ Gerçek mutluluk olabilmesi için eylemin süreklilik arzemesi gerekir.

Jan Rohls da Aristoteles'in bu düşüncesine uyumlu bir şekilde, bazılarının mutluluğu zevkle, sosyal itibarla, güç ya da parayla, eşdeyişle pratik eylemlerimizle bir tuttuğunu, halbuki mutluluğu ancak teorik eylemlerimizde görebileceğimizi söyler.²⁴⁶ Böylelikle, mutluluğu getiren eylemlerin, akla uygun ve aklın öngördüğü eylemler olmasının gerekliliğini doğrulamış olur. Mutluluğu sağlayan şey, akıl içermeyen geçici eylemler olamaz. Öyleyse, akıl insanın ayrıcalığı olduğuna göre, mutluluk insana özgü eylemler olmalıdır. Örneğin, yeme-içme eylemi, insani yaşamı devam ettirme ile ilgili bir ayrıcalık olamaz, çünkü bunu diğer canlılarda yapıyor. Söz konusu eylemler, duysal (görme, işitme, tatma...) da olamaz, çünkü bu da hayvanlarla ortak yönümüz. Esas, akıl insanın gerçek özü ve Tanrısal bir yetinin insandaki görünümüdür. Mutluluk, akla uygun eylem ise, akla uygun olmayan eylemler, sözgelişi akletme yetisine sahip olmayan deliler ve küçük çocukların eylemleri mutluluk doğurmazlar diyebiliriz. O halde, mutluluğu, belli bir akli olgunluğa erişmiş yaşamın içinde aramalıyız.²⁴⁷ İnsanoğlu için mutluluk, yapısal varlık ya da duyumsal his değil, bir akıl yaşamıdır.

Buradan yola çıkarak Aristoteles, hislerin geçici mutluluk getireceğini, oysa akli eylemlerin kalıcı olan asıl mutluluğu içerdiğini savunur. O, hislerimizin istediği (arzularımız) şey değil, aklın yönlendirdiği asıl iyiye giderek mutlu olunulabileceğini söyler. Çünkü, hislerin yöneldiği şeyler geçici mutluluktur. Ayrıca, kişiden kişiye değişen öznel ve göreceli değişken hislerdir. Oysa akıl "ide" yi kavrar ve yaşamı "identik" kılar. Aristoteles, mutluluğun şartlarının belirlendiği ölçüt, ya da kıstası subjektif hissiyatta değil fakat hayatın etkinliklerinin objektif karakterlerinde olduğunu vurgulayarak,

²⁴⁵ A.g.e., 1098b20

²⁴⁶ BAYRAM, Yıldız, Yayınlanmamış Tez, Erzurum, 2002, s.14 ; ROHLS Jan: **Geschichte der Etik**, 2 umgearb.und erg.Aufl.Tübingen:Mohr Siebeck, 1999,

²⁴⁷ AKARSU, a.g.e., s.104

“eudaimonia” yı yaşamın güzellik ve mükemmelliğiyle identik kılar.²⁴⁸ Burada hissiyattan kasıt, gelip geçici olan dünyevi zevklerdir. Bu tür hissiyatlar, gerçek mutluluk getirmezler.

Mutlak mutluluğa akıl yoluyla ulaşılabilirliğini kabul eden Aristoteles, anlaşıldığı üzere, bu yolda duyulara o kadar değer vermez. Çünkü duyulara hitap eden maddi zevkler de değişkendirler. Duyular, subjektif değerler oluşturur, diğer taraftan aynı kişinin bile, mutlu olduğunu hissettiği şeye karşı düşüncelerini daha sonra değiştirmesi mümkündür. Dolayısıyla, bu değişkenlik içinde duyular, yüksek değeri bulamazlar. **“Aynı kişiyi, bu geçici zevklerinden dolayı zevk aldığı zaman mutlu, zevk almadığı anlarda mutsuz saydığımızda, bu mutlu diye adlandırdığımız insanı bukalemun gibi değişken karakterli saymaktan başka bir şey değildir.”**²⁴⁹ Hisleri neticesinde değişken ruh haline sahip olan kişiye, mutlu ya da mutsuz demek yerine, bu değişken şartlara karşı en iyi tavır alabilen kişinin mutlu olduğunu söylemek doğru olandır ki bu akıllı, duygulara nazaran ön plana çıkarır. Aristoteles de bu konuyla ilgili olarak, iyi ve akıllı başında kişinin, tıpkı bir kumandanın başında bulunduğu orduyu savaşta en uygun şekilde kullanması gibi, talihin cilverine onurlu bir şekilde katlanacağı ve elindekilerle hep en iyi şekilde davranacağını söyler.²⁵⁰ Değişken koşullar içinde duygularına hakim olarak, bulunduğu durumu kendi lehine kullanabilen insan, akıl sahibi olan insandır.

Felsefe tarihçisi Eduard Zeller de akıllı ön planda tutarak, dünyevi mutluluğun geçiciliğine dair Aristoteles’in söylediklerine ek olarak şöyle bir yorumda bulunur: O, hayatın kusursuzluğunun mutluluk getireceğini ve kusursuz etkinliği gerçekleştirecek güçten yoksun olanların mutlu olamayacağını söyler. Sefalet, zaafiyet veya felaket gibi durumların, refah, iktidar veya nüfusun sağladığı dünyevi mutluluklardan insanı mahrum edebileceğini, dolayısıyla dünyevi olan bu hislerin sürekli olmadığını söyler.

²⁴⁸ ZELLER, s.231

²⁴⁹ KAYA, s.241

²⁵⁰ ARISTOTELES, **Nikomakhos’a Etik**, 1101a7

Çocuklarla hoşça vakit geçirme, dostlarla sohbet, sağlık, güzellik ve doğum bunların hepsi kendi başına değerli ve vazgeçilmezdir. Fakat mutluluğun müspet ve oluşturuucu unsuru sadece içsel kusursuzluktur.²⁵¹ O halde, sadece içsel mutluluk engellenemez ve sürekli olandır ve de sadece, bu tür mutluluğa sahip olanlar talihin cilvelerine katlanabilir.

Buchler'a göre, ise pratik yaşama dair amaçların getirisi, mutluluk değil hazdır. Zenginlik veya ün peşinde koşan kişi, doğası gereği dış koşullara bağlı olan bir amaç peşinde koşuyor demektir. Bu geçici ve kısa ömürlüdür. Kısa ömürlü doyumlar ise hazdır, mutluluk değildir. Mutluluk bir insanın ilgi ve çıkarlarının tümünü içine alan temel bir ilişkidir.²⁵² Buradan da çıkan sonuç, mutluluğun hazlarla elde edilemeyeceği, çünkü onlardan farklı olarak sürekli olması gerektiğidir.

O halde Aristoteles, hazları da ikiye ayırmaktadır. Biri, bedensel ve geçici olan hazlar, diğeri ise zihinsel(akli olan) ve sürekli olan hazlar. İlk hazlar, en yüksek hazzı, düşünme ve ahlaki eylemi sağlar. Gerçek mutluluğu getiren bu hazlar, akıl ile sağlanan hazlardır. İkinciler ise, maddi dünyaya yönelik olan arzu ve isteklerden oluşan geçici hislerdir. Hazzı elde etmeye çalışmak, yaşama içgüdüğü kadar zorunludur. Ama ancak, erdemli insanın hazzı, asıl olan hazdır ve mutluluğa denk düşendir. Kılısal eylemden çok kuramsal eylem, insana özgü eylemdir.²⁵³ Sonuç olarak, bedensel ve geçici hazlar duygularla ilgili iken, zihinsel hazlar akıl ile ilgilidir.

Bütün bu sayılan görüşler ve yazılanlar, mutluluk yolunda insana yakışan eylemin akli eylem olduğunu destekler. Mutluluğa ulaşmada, duygu ve hisleri dışta bırakmaksızın önemini vurgulayan, ancak aklın yönlendirici olmasını savunan bir anlayış ortaya koyarlar. Diğer canlılardan farkımızı oluşturan aklın hakkını vermek konusuna değinirler.

²⁵¹ ZELLER, s.32

²⁵² RANDALL, s.196

²⁵³ ARAT, Necla, **Etik ve Estetik Değerler**, Say Yayınları, İstanbul,1987, s.24-25

Aristoteles düşüncesinde, asıl ve mutlak mutluluğa giden yolun akılsal yani teorik etkinlik ile mümkün olabileceği sonucunu, Nikohomakhosa Etik adlı eserindeki, mutlu bir yaşam biçimine dair yaptığı üç yaşamsal ayırımdan da çıkarabiliriz.

- 1.Haz yaşamı
- 2.Siyaset yaşamı
- 3.Teoria(felsefe) yaşamı

Bunlardan ilki, evcil hayvan ve ya kölelerinki gibi bir yaşam, ikincisi onuruna düşkün seçkinler ve eylem adamların tarzı bir yaşam, üçüncüsü ise akla ve erdeme dayalı Tanrısal bir yaşam şeklidir. Haz düşkünü, bedensel hazları hedefler. Siyasetçi, güzel eylemleri yani erdeme dayalı eylemleri hedefler. Felsefeci ise aklıbaşındalığı ve gerçekliğe yönelik araştırmayı hedefler.²⁵⁴ Aristoteles, ilk yaşam tarzı ile ilgili olarak, hisleri yüzünden “***bir çok insanın bu kölesel yaşamı tercih ettiğini***”²⁵⁵ ancak bizim, hayvanlarla ortak olan bu yanımızı en aza indirgeyerek aklın hakim olduğu yaşam düzeyini benimsememizi söyler. İşte bu sonuncu yaşam biçimine geçmenin mümkünlüğü, akıl-his dengesini kurabilmekle ilgilidir. Ama ne var ki çoğu kimse, mutluluğu sadece zevklerde aradıkları için evcil hayvanların yaşamı gibi bir yaşamı seçmişler ve zevklerinin kölesi olmuşlardır.²⁵⁶ Zevklere ve hazlara dayalı bir yaşamın ise insanı mutlu kılmayacağı söylenir. Çünkü mutluluk değerli ve kendisi amaç olan şeydir.²⁵⁷ İnsan, akli sayesinde bedensel hazları seçen bitki ve hayvanlardan ayrılarak, bu canlılarla aynı duygulanımları paylaşmayarak akli bir seçim yapmış olur.

Teoria yaşamında insanlar, bütün eylemlerini akla ya da erdeme uygun şekilde gerçekleştirirler. Bunun için de akıl öncülük eder. İnsan için

²⁵⁴ ARISTOTELES, **Eudemos’a Etik**, 1213a, 1213b5

²⁵⁵ ARISTOTELES, **Nikomakhos’a Etik**, 1095b20

²⁵⁶ A.g.e., 1095b20

²⁵⁷ A.g.e., 1102a

yaşamayı mümkün olan en mutlu hayat, bu üst düzey yaşam biçiminde bulabileceği düşünce ve idrak hayatı olup, bu ona erdemli bir hayatı sağlar.

Teoria yaşamı Aristoteles'e göre, en çok akıllı içeren yaşam biçimi olduğundan Tanrılara en yakın olandır. Ona göre, insan dışındaki canlılar, teori etkinliğinden pay almadıkları için mutlu olamazlar. Tanrılar için yaşamın tamamının mutlu olduğunu, insanlar içinse, bu tür etkiliklere benzer etkinlikte bulunan, buna özen gösteren kişinin, en iyi şeylere yatkın ve Tanrılarca en çok sevilen kişi olduğu söyler.²⁵⁸ Neticede, akla uygun davranmak, insanı Tanrıya yakınlaştırdığı ölçüde mutluluğu getirir. Akılını en iyi kullanan ve kendini tamamen düşünce hayatına veren kimse, filozof olduğuna göre en mükemmel mutluluğa filozof sahiptir.²⁵⁹ Filozofun sahip olduğu mutluluk, en çok akıldan pay aldığından, en geçerli ve kalıcı olan mutluluktur.

Frederik Copleston'da Aristoteles düşüncesine paralel olarak, mutluluğun, insana özgü bir akli etkinlik olduğu görüşünü şöyle açıklar: Mutluluk, bir etkinlik ve bir insan etkinliği ise, hangi etkinliğin insana özgü olduğunu görmeliyiz. Bu büyüme ya da üreme etkinliği olamaz. Bu, doğal varlıklar arasında salt insana özgü olanın etkinliği, yani akıl etkinliği ya da akıl ile uyum içindeki etkinlik olmalıdır.²⁶⁰ Ona göre de mutluluk, doğrudan akıl ile ilgilidir.

MacIntyre de akıllı, mutluluğun orjinine koyar ve Aristoteles'in düşüncesini destekleyerek, eğer erdeme uygun etkinlikten oluşuyorsa mutluluğun, en yüksek erdeme uygun etkinlik olmasının akla uygun olduğunu, bunun ise bizde en iyi olan şeyin erdemi olacağını ve bizdeki en iyi olan şeyin akıl olduğunu ve aklın karakteristik etkinliğinin, değişmez hakikatlerle ilgili spekülasyon akletme ve seyretme olduğunu söyler.²⁶¹

²⁵⁸ A.g.e., 1095b201179a25

²⁵⁹ KAYA, s.242

²⁶⁰ COPLESTON, s.94

²⁶¹ MACINTYRE, s94

Özetle denilebilir ki, Aristoteles ve onun düşüncesini destekleyen tüm bu görüşlerin söylediği şey, mutluluğun haz elde etme yönüyle hislerle alakalı olmasının yanında, ancak akıl ile gerçekleşebileceği ruhun akla uygun etkinliğinin mutluluk getireceği, bu durumun ise geçici değil, bir süreklilik halinde olması gerektiği, dolayısıyla pratik değil teorik alana ait olan zihinsel bir etkinlik olduğu yönündedir. Hislerimiz bize mutluluğu sağlamakla birlikte daha çok hazza yakındır. Halbuki, akıl ile yönlendirildiği zaman asıl mutluluk etkinliği gerçekleşebilmektedir. Bu aşamada, akıl ve hisle alakası bakımından, hazlar ve acılara değinme gerekliliği doğmuştur.

Aristoteles'e göre, bütün bu duygu ve hisler, aşk ve nefret, tutku ve sinir, bir ölçü ya da yol göstericiden yoksun olduklarında, kişiyi bütünüyle baştan çıkararak, onu insanlığından uzaklaştırıp, özüne yabancılaştırır. Diğer taraftan, böyle bir tutumun belli bir ilkeden yoksun olması dolayısıyla insana gerçek mutluluğu ve erdemi de sağlamayacağından eksik bırakır. Nitekim, hayvanlarda ve bitkilerde böyledir. Çünkü, onların bu türden yüce bir amacı ve hatta seçim şansı bile yoktur. Hayvanların davranışı, nesnesine ve amacına bağlı olarak, haz ya da acıyla sonuçlandığından, onlar için haz iyi, acı kötüdür. Bununla birlikte, hazla geçen hayat, hazzın sağladığı varoluş ve sadece hazzı amaçlama kendini özüne uygun gerçekleştiren insan varlıklarına değil de, salt hayvanlara özgü bir durumdur.²⁶² Anlaşıyor ki, Aristoteles, haz etiğine karşı durarak, insanın özününe uygun davranmasını, bunun doğal sonucunun ise onun, hislere baskın ve yönlendirici olan bir akli eylemde kendini gerçekleştirmesinin uygun olduğunu söylemiştir.

Sonuç olarak, Aristoteles'e göre, hissiyat ve hazlar insan doğasının bir parçasıdır, ancak gerçek dünyaya aittirler ve kısa süreli bir mutluluk sağlamaktadır. Asıl mutluluk ise insana aklın temin ettiği, insana özgü daha da çok teorik yaşama özgü olan, tam, istikrarlı, kalıcı ve uzun vadeli bir doyumdur. Bu da ruhun rasyonel parçası olan aklın, düşünceye, dolayısıyla da akla özgü olmayan ve tüm canlılarla ortak olan diğer

²⁶² CEVİZCİ, s.222

faaliyetleri de yönlendirmesi ile mümkün olur. Kısacası, mutluluğun olmazsa olmaz koşulu akli faaliyettir.

4.BÖLÜM

4.ARİSTOTELES'İN AKIL HİS İLİŞKİSİNİN GÜNÜMÜZ DUYGU PSİKOLOJİSİ ÇALIŞMALARINDAKİ İZLERİ

Bu bölümde, Aristoteles'in ahlak felsefesi dahilinde öngördüğü insan modeli ve tavırlarının mahiyeti konusunda, psikolojinin tarihteki ilk sinyallerini verdiği ve bugünkü yapılar içinde de izlerini bulabileceğimiz öngörüsünün gücünü ortaya koyma amacı güdülmüş ve bu doğrultuda günümüzde geçerli olan yaklaşımlar ve psikoloji kuramları, Aristoteles felsefesine yakınlıkları ölçüsüne göre sıralanarak ele alınmış ve ilişkilendirilmiştir.

4.1. Duygusal Zeka Yaklaşımı

Yakın dönemde duygular üzerine yapılan bilimsel araştırmaların sayısı artmış, yeni geliştirilen beyin görüntüleme tekniği sayesinde, duygularla ilgili olan yanını açıklama yönünde, beynin bu karmaşık hücre kütesinin, düşünürken, hissederken, hayal kurarken ve rüya görürken nasıl çalıştığını görünebilir kılınmıştır. Bu nörobiyolojik veri birikimi, beyindeki duygu merkezlerinin insanı nasıl yönlendirdiğini, duygulanmaya, öfkeye, savaşımaya, sevmeye ya da gözyaşına nasıl ittiğini ve iten mekanizmanın nasıl çalıştığını, dolayısıyla da davranışların daha iyiye ya da kötüye nasıl yönlendirilebileceğini görece daha anlaşılır kılmıştır.²⁶³ Bu araştırmaların Aristoteles'in de ilkçağda, hislerimiz ve aklımız arasındaki ilişkiyi, eylemlerimizin kaynağı yönünde irdeleyerek, akıl ve duyguyu karşılaştırması ve hangisinin baskın olduğu yönünde ortaya koyduğu düşüncelerini hatırlatmaması mümkün değildir. O, aynı konuyu dönemine uygun ve

²⁶³ GOLEMAN, Daniel, **Duygusal Zeka**, (Çev.Banu Seçgin Yüksel), İstanbul, Varlık Yayınları, 1998, s.9

döneminin koşulları imkanında ele almış ve irdelemiştir. Ortaya koymuş olduğu sonuçlar, Goleman'ın da “duygusal zeka” ile ilgili olarak ortaya koyduğu sonuçlar ile benzer olup, bilimsel yöntemlerle desteklenerek bugüne uyarlanmış bir hali gibidir.

Goleman, günümüzde duygusal zekanın bize sağlayabileceği iki ahlaki tavra ihtiyacımız olduğunu ve bunların “kendine hakim olmak” ile “şefkat göstermek” olduğunu söyler.²⁶⁴ Goleman'ın kendine hakim olmak dediği, Aristoteles'in de kendi ahlak felsefesinde detaylı olarak üstünde durarak nasıl olunabileceğini ve özelliklerini belirlediği “kendine egemen insan” tanımı ile aynı anlamdadır. Goleman, hislerin dürtü kaynaklı olduğunu ve tüm dürtülerin özünün, kendini bir eylemde ifade etmek isteyen hisler olduğunu ifade etmiştir. O da Aristoteles gibi, dürtülerine teslim olan kişilerin, ahlaki yeteneğinin yetersiz olduğunu düşünür ve dürtü kontrolünün, iradenin ve kişiliğin özü olduğunu söyler.

Goleman, “Duygusal Zeka” adlı kitabında, hedefini duyguları zekayla birleştirmenin ne anlama geldiğini ve nasıl mümkün olabileceğini anlamak olarak belirlemiş ve duyguları mercek altına almıştır. Ona göre, his dünyasını kavramayı sağlamanın etkisi, kuantum fiziğinde gözlemcinin yarattığı etki gibi, gözlenen olguyu değiştirmektedir.²⁶⁵ Anlatmak istediği, duygular üstündeki farkındalıktır ve bu farkındalığın, duygularımızı yönlendirme anlamında bize sağlayacağı bilinçtir. Dolayısıyla, sahip olduğumuz duygusal alışkanlıkların nasıl öğrenildiği ve kaynağın ne olduğunun farkına varmak, duygularımızı değiştirme yönünde hakimiyetimizi sağın kılar.

O, genetik miraslarının her bireyde mizacı oluşturan bir dizi duygusal kıstas yarattığını, ancak beyin devrelerinin bu mizacı değiştirebilecek kadar esnek olduğunu belirtir.²⁶⁶ Duygu devrelerini şekillendirerek akıllıca davranmak insanın elindedir. Aristoteles'e göre de karakter bir yönüyle

²⁶⁴ A.g.e., s.11

²⁶⁵ A.g.e., s.11

²⁶⁶ A.g.e., s.12

değiştirilebilirdir ve kişi, kendini değiştirmek veya onun ifadesiyle karakter erdemine sahip olmak için gerekli potansiyele sahiptir. Çünkü ona göre, erdem, akıl ve akıl ile yönlendirilen alışkanlıklarla da kazanılır. Örneğin, adil ve ölçülü olma özelliği; adil ve ölçülü davranma davranma edinebilir.²⁶⁷ Kişi davranmayı veya davranmamayı tercih edebilir ve bu zamanla onun karakterini oluşturur.

Duygusal zekadaki eksiklikler, akılcı olmayan davranışlarda bulunmamıza ve yanlış eylemleri seçmemize(şiddet, bağımlılık, depresyon vs.) sebep olur ki bu yanlış eylemler, Aristoteles'in ruhun irrasyonel yanı olarak tanımladığı alana özgü davranışlardır. Ona göre, aklın hükmettiği rasyonel alandaki eylemler kişiyi erdemli ve sağlam karakterli kılar.

Aristoteles, Nikomakhos'a Etik adlı eserinde erdem, kişilik ve iyi bir yaşam hakkındaki felsefi incelemesinde insanı, duygusal hayatını akılcıca yönetmeye davet eder. Tutkular, düşüncelerimizi, değerlerimizi, yaşam mücadelemizi yönlendirir ve iyi kullanıldığında bir bilgelik içerirler. Ancak çoğu zamanda kolayca yoldan çıkabilirler. Aristoteles'in de gözlemlediği gibi, sorun duygusallıkta değil, duyguların ve ifadelerin uygunluğundadır.²⁶⁸ Aristoteles, bu söyleme paralel olarak, insanların duyguları ya da kapasitelerinden dolayı iyi ya da kötü diye adlandırılmayacağını, övülemeyeceğini ya da ayıplanamayacağını söylemiş, şöyle ya da böyle hissettiği için kimsenin suçlanamayacağını, ancak yaptığı seçimlerden dolayı sorumlu tutulacağını düşünmüştür.²⁶⁹ Çünkü duygular, bazen açıklanamaz olsa da akıllı davranmak her zaman insanın elindedir.

Duyguların insanın eylemleri üzerinde çok etkili olduğu gerçeğini, Goleman da Aristoteles de kabul etmektedir. Dr.Damasio da hislerin, akılcıca karar verebilmek için vazgeçilmez olduğunu, bize doğru yönü gösterdiği, ondan sonra kuru mantığın işe yaradığını söyleyerek, akıl yürütmenin

²⁶⁷ ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1105b5

²⁶⁸ GOLEMAN, s.13

²⁶⁹ ARISTOTELES, a.g.e., s.

hislerimiz üzerine temellendiğini söylemiştir.²⁷⁰ Yani Aristoteles'in de bilgi teorisinde ortaya koyduğu gibi duyum olmadan düşünce olmaz, çünkü aklın gerçek dünya ile doğrudan bağlantısı yoktur. O, düşüncenin duyumun sağladığı veriler üstüne düşünmekte olduğunu söyleyerek, düşüncenin duyularla şekillendiğini kabul etmiş görünmektedir. Eğer duyum olmazsa düşünmenin de sebebi ve malzemesi olmaz. Ancak, tüm bu söylenenlerin bulunduğu ortak nokta, düşünmenin duyumun sonrasında oluşmakla birlikte, duyumun akıl ile yönlendirilmesinin gerekli olduğu ve akla uygun olan düşüncenin geçerli ve sağlıklı olduğudur.

Duygu (emotion) sözcüğünün kökü, Latince hareket etmek anlamına gelen "motere" dir. Bu fiile "e" ön eki getirildiğinde her duygunun bir harekete yönelttiği fikrini vermektedir.²⁷¹ Aristoteles için de hareketin iki sebebi, istek ve akıldır, ancak ilk nedeni ve asıl kaynağı onun "istek" dediği duygulardır ve hayvanlar için hareket isteğe eşittir. İnsan ruhu ise, isteyen yanının dışında, hayvanlardan farklı olarak düşünen yana yani akla sahiptir.

Aristoteles'e göre, insan arzulayan ve düşünen olarak iki yönlü bir varlıktır. Goleman da bu düşünceden uzaklaşmayarak insanın, birisi düşünen olan akılcı zihin, diğeri ise hisseden olan duygusal zihin olmak üzere iki zihne sahip olduğunu söylemiştir.²⁷² Bu ikicil yapı, aynı zamanda Aristoteles'in düşünen zihin olarak "etkin akıl" ve hislerden aldığı verileri değerlendiren "edilgin akıl" ayrımı ile benzerlik gösterir. Ona göre, ikincisi ilkinin uygun davranmalı ve akıl yönlendirici olmalıdır.

Birbirinden tamamen farklı bu iki kavrama tarzı, zihinsel yaşantımızı oluşturmak için etkileşim halindedir. Akılcı zihin, çoğunlukla farkında olduğumuz bir kavrama tarzıdır; bilincimize daha yakındır, düşüncelidir ve tartıp analiz edebilir. Bunun yanı sıra duygusal zihin, fevri ve güçlü, bazen de mantıksız olan bir kavrama sistemine sahiptir. Bu duygu ve akıl ikilemi,

²⁷⁰ GOLEMAN, s.45

²⁷¹ A.g.e., s.20

²⁷² A.g.e., s.23

gündelik yaşamda kalp ile kafa olarak geçer.²⁷³ Bu iki zihin çoğunlukla uyum içinde ve farklı bilinç biçimlerini birbiriyle kaynaştırarak eylemlerimiz ve kararlarımız üzerinde etkili olarak hayatımızı yönlendirirler. Genelde bu iki zihin, bir denge halinde görevlerini yerine getirir. Duygu, akılcı zihnin işleyişine katkıda bulunur, akılcı zihinde duygusal verileri şekillendirir ve bazen reddeder. Birbirlerinden yarı bağımsız olmakla birlikte bu melekeler, beyindeki farklı ama birbirleriyle bağlantılı devrelerin işleyişini yansıtır.²⁷⁴ Goleman'ın bu iki zihinle alakalı olarak ortaya koyduğu işleyiş tarzı, Aristoteles'in aktif zihin ve pasif zihin olarak da adlandırılabilen iki zihin olan etkin ve edilgin türünün, birbirleriyle etkileşim tarzına çok yakındır. Edilgin akıl, duyguları saptayarak hisleri şekillendirir, etkin akıl ise duygusal olan varlıkları temel alarak akli gerçekleri oluşturur. Etkin akıl, aklın hizmetinde olduğu için, edilgin akli yönlendiren ve amaca uygun doğru eylemleri sağın kılan akıldır.

Goleman, ani duygusal patlamaları, sinirlerin korsanlığı olarak tanımlar. Bu durum, düşünen beyin, yani neokorteksin, yapılan eylemin doğruluğu hakkında bir karar vermeden, hatta daha ne olup bittiğini anlamadan bir dizi fiziksel tepkilerin başlaması demektir. Ani bir kararla planlanmadan işlenen cinayetler ve cinnet veya bir şakanın bir kahkaha tufanına yol açması, bu durumu örnekleyen limbik tepkilerdir.²⁷⁵ Bu tepkiler, akıl yürütmeye fırsat bırakmayan doğrudan verilen duygusal tepkilerdir.

Duyguların fizyolojik yapısını inceleyen Goleman, beynimizin bir parçası olan “amigdala”nın, duygusal durumların uzmanı olduğunu belirtir ve duygular ile fizyolojik yapıların ilişkisine dikkat çeker. Neticede bazı duygusal tepkiler, bilinçten yani akıldan hiçbir katkı almadan oluşabilir. Duygularımızın akılcı zihinden bağımsız olarak davranmasına olanak tanıyan kendilerine özgü bir zihinsel yapıları vardır.²⁷⁶ Bu olanak, daha çok neokorteksin

²⁷³ A.g.e., s.23

²⁷⁴ A.g.e., s.24

²⁷⁵ A.g.e., s.29

²⁷⁶ A.g.e., s.34

tepkilerinin korsan mekanizmadan, beyin zamanı olarak daha yavaş olmasının yarattığı boşlukla alakalıdır. Tüm bu işleyiş ve mekanizma Aristoteles'in insan davranışları için kurduğu sisteme uygundur. Bugünün ortaya koyduğu bilimsel yapı içinde, amigdala duyguların, neokorteks ise akılcı düşüncenin kaynağı olarak, Aristoteles'in gözlemlerinin biyolojik kökenini açıklamış olmuştur.

Yaşam, bizi çok çeşitli seçimlerle baş başa bırakır. Böyle anlarda duygusal beyin de düşünen beyin kadar işe karışır, bazı olasılıkların elenmesini veya baskın olmasını sağlar. Duygusal yetenek, akılcı zihinle el ele verip düşüncenin kendisini devreye sokarak veya devreden çıkararak kararlarımız her an yönlendirir. Benzer şekilde, düşünen beyin de duyguların kontrolden çıkıp duygusal beynin doludizgin gittiği anlar hariç, duyguları idare eder.

Aristoteles'in önemle vurguladığı şey olan duygular üzerinde aklın üstünlüğünün sağlanması, yani bir çeşit öz denetimle, tutkunun kölesi olmaktansa kaderin sillesinin kopardığı duygusal fırtınalara dayanabilme, Eflatun'dan beri yüceltilen bir erdemdir. Yunancadaki kelime karşılığı "sophrosyne" dir. Yunanca uzmanı Page Du Bois'nın yorumuyla "kişinin hayatını özenle ve akılcıca yaşaması; ahenkli bir denge ve bilgelik" anlamına gelmektedir. Amaç, duyguları bastırmak değil, bir denge sağlamaktır. Çünkü, duyguların yer almadığı hissiz bir hayat, yaşamın gerçeklerinden kopuk, donuk ve sığdır, ancak dizginlenmediklerinde, aklın doğrultusundan çıkarak baskın hale geldiğinde sorun çıkarır ve patolojik bir hal alır. Neticede Aristoteles'in de tespit ettiği gibi, makbul olan uygun duygulanımdır,²⁷⁷ yani içinde bulunan koşullara uyum sağlayabilerek akılcıca hissedebilmektir.

Sonuç itibariyle, duygusal zeka, özbilinci tanımayı, duyguların farkındalığını, duyguları idare etmeyi, hisleri tanımayı, hissedilenlerin ardında ne yattığını, düşünceler, duygular ve tepkiler arasındaki bağlantıları sezmeyi,

²⁷⁷ A.g.e., s.77

verilen karara duyguların mı yoksa düşüncelerin mi hükmettiğini bilmeyi, farklı seçimlerin sonuçlarını öngörebilmeyi, kaygı, öfke ve üzüntü gibi olumsuz duygularla başa çıkabilmeyi, sosyal beceri olan empati yeteneğini kurabilmeyi içerir.²⁷⁸ Bu yönleri sebebiyle, Aristoteles bugün yaşıyor olsaydı, duygusal zeka yaklaşımını onaylayarak kendi düşünceleri ile çok tutarlı bulurdu. Çünkü, onun da kendi döneminde ifade ettiği gibi nasıl, kime, nelerde, ne kadar zaman öfkelenmek gerektiğini ve kimin hangi noktaya kadar doğru davrandığını ya da yanılgıya düştüğünü belirlemek kolay değildir.²⁷⁹ Herkes kızabilir, bu doğaldır ve kolaydır. Yine de söylenebilecek şey, orta yolu bulmayı hedefleyerek, gereken kişiye, gereken şeylerde, gerektiği şekilde²⁸⁰ hisleri yönlendirmenin doğru olduğu, aşırılıklar ve eksikliklerden kaçınmanın ise gerekli olduğudur.

Aynı şekilde, günümüz psikolojisinde kullanılan bir terapi yöntemi olan Rasyonel Emotif Terapide de Aristoteles'in etkisi gözlenebilir. Diğer psikoloji kuramlarında da Aristoteles düşüncesinin etkilerini tespit etmek mümkündür, ancak bu terapi yöntemi tezin konusu ile yakından ilgili olan bir örnek olması itibarıyla seçilmiştir.

4.2. Rasyonel Emotif Terapi:Albert Ellis

Mantıksal Duygusal Tedavi ya da Düşünsel Duygulanımcı Davranış Terapisi olarak da adlandırılabilen, bilişsel ve eylem yönelimli tedavi modelini esas alan kuramdır. Düşünce üzerine odaklanan bir yaklaşımdır. Ellis, duygusal rahatsızlığı olan kişilerin mantıksız ve akılcı olmayan bir biçimde davrandıklarını ileri sürmektedir.²⁸¹ Ellis'e göre insanlar, yanlış akıl yürütme ve akılcı olmayan inançlarından dolayı depresif, kaygılı, sıkıntılı olmakta ve benzeri sorunlar yaşamaktadır.²⁸² Eğer insanlar zarar verici düşüncelerden

²⁷⁸ A.g.e., s.335

²⁷⁹ ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, 1126a30-1126b

²⁸⁰ A.g.e.,1126b5-10

²⁸¹ NELSON Richard-Jones, **Danışma Psikolojisi Kuramları**, (Çev. Füsün Akkoyun) Cassel Educational Limited, 1982, s.47

²⁸² BURGER, Jerry M., **Kişilik**, (Çev.İnan Deniz erguvan Sarioğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006, s.628

kaçınmayı öğrenirse, yaşamları boyunca onların peşini bırakmayacak duygusal sorunlardan da kaçınabilirler. Akılcı duygu terapisinde, danışanların sıkıntı yaratan duygulara yol açan düşüncelerini tanımlanır²⁸³ ve daha akılcı olanlarla yer değiştirebilmesi sağlanır. Ellis'in en büyük kuramsal katkısı, insanların doğal eğilimlerinin de yardımcı olmasıyla, mantıksızlıklarını ve böylece duygu ve davranışlarını nasıl sürdürdüklerini ve koruduklarını analiz etmesidir.²⁸⁴ Anlaşıldığı üzere Akılcı Duygusal Terapinin hedefi iki yönlüdür. Amacı öncelikle, danışanların akıl dışı inançlara nasıl bel bağladıklarını ve akıl yürütmede nasıl bir hata yaptıklarını anlamasını sağlamak ve sonrasında akıl dışı inançları akılcı inançlarla değiştirmektir.²⁸⁵ Yani, akıldan bağımsız olan duygulardan kaynaklanan inançların, akılcı yolla akla uygun olarak değiştirilmesi esastır.

Ellis, insan duygularının düşüncelerle anlamlı ölçüde örtüştüğünü ve rahatsızlık veren duyguların, düşünce tarzının değiştirilmesi ile aşılabileceğini, söyler.²⁸⁶ İnsanların, ancak düşüncelerini akıllı ve gerçekçi bir biçimde düzenledikleri ve disipline ettikleri zaman, yaşamlarının kendini gerçekleştirmeye uygun, yaratıcı ve duygusal açıdan doyurucu olabileceğini söyler.²⁸⁷ Bu düşüncelerin hatırlattığı ise, Aristoteles'in yaşamın anlamlı olmasını "kişinin özüne uygun etkinliklerde bulunması" na bağlamış olmasıdır. Onun düşüncesine göre, kişi ancak erdeme uygun etkinlikte bulunarak özüne uygun olanı yapmış ve kendisini gerçekleştirmiş olabilir. Mutluluğa giden yol da kişinin, insana yakışır biçimde kendini gerçekleştirmesinden geçer.²⁸⁸ Bununla birlikte, hazzı amaçlama kendini özüne uygun gerçekleştiren insan varlıklarına değil de, salt hayvanlara özgü bir durum olduğunu, insana uygun etkinliğin akıl ile olduğunda uygun olacağını düşünmüştür.

²⁸³ BURGER, s.631

²⁸⁴ NELSON, s.50

²⁸⁵ BURGER, s.629

²⁸⁶ ELLİS, Albert-HARPER, Robert A., **Akılcı Yaşam Kılavuzu**, HYB Yayıncılık, Ankara, 2005, s.9

²⁸⁷ ELLİS-HARPER, s.17

²⁸⁸ CEVİZCİ, s.222

Ellis, tüm insanların temelde, canlı kalmak ve acıdan uzak kalarak mutlu hissetmek olan iki amacının olduğunu ileri sürmektedir.²⁸⁹ Ancak buradaki mutluluk, kısa süreli ve sürekli mutluluklar arasındaki yani, şu anki geçici olan mutluluk ve şimdiki disiplinle kazanılabilen uzun hedefli mutluluklar arasındaki hassas dengeyi sağlamak anlamında bir mutluluğu içermektedir.²⁹⁰ O halde bu, yaşamın tek amacının hazlar olduğunu savunan hedonistlerden farklı olarak tatmin edici ve kalıcı bir mutluluk tanımıdır. Aristoteles için de mutluluk, geçici hazzardan kaynaklanmamalı ve kendisi için amaç edinilen bir şeyi içeren salt mutluluk olması gerekmektedir. Bu yönüyle de geçici değil, tüm hayatta etkin olan sürekli bir mutluluk makbul olandır.

Akılcı Duygusal Kurama göre, mutluluk ve yaşamı sürdürmek için seçilen amaçlara ulaşmaya yol açan düşünce yolları mantıklılık, bunlara ulaşmayı engelleyen ve işi karıştıran düşünceler ise mantıksızlıktır. Mantıklılık, böylece kısa ve uzun dönemli olarak seçilen haz elde etme çabası gösterilirken, ikisi arasındaki dengenin kurulmasında muhakemenin kullanılması olarak tamamlanmaktadır.²⁹¹ Aristoteles, mutluluğu sürekli durumlarda aramak gerektiğini ve bunun sağlanmasının ise ancak akla uygun eylemlerle elde edilebileceğini söylerken, Ellis'in mantıklılık tanımının anahtar fikirlerini de söylemiş olmuştur.

ADT, insanların hem mantıklı hem de mantıksız olmak için hem doğuştan hem de sonradan kazanılmış güçlü eğilimleri olduğu görüşündedir. Ellis "doğuştan demekle" organizmanın belli biçimlerde davranmak için doğal bir eğilim içinde olduğunu ve bu davranışlarını alt etmede başarısız olduklarını, ayrıca her insanda, kültür, eğitim ve sosyal statülerden bağımsız olarak, temel mantıksızlıkların bulunabildiğini ifade etmektedir.²⁹² O halde, insan yanılmasının kaynağı doğuştandır, ya da Aristoteles'in düşündüğü gibi doğasına özgüdür. Gerçekte insanlar, doğuştan gelen mantıksızlık eğilimine

²⁸⁹ NELSON, s.48

²⁹⁰ NELSON, s.48; ELLİS, Rational-Emotive Therapy. Current Psychotherapies. Ed. R. Corsini, Itasca, Illinois : Peacock, 1973, 167-206

²⁹¹ A.g.e., s.48

²⁹² A.g.e., s.49

ve işlevsel olmayan düşünce ve davranışlara koşullanabilmektedirler.²⁹³ İnsanlar, bir yandan mantıklı olmak ve hoş şeyler üretmek için önemli bir potansiyele sahiptir, öte yandan da mantıksız olmak ve aynı hataları tekrarlamak için büyük bir potansiyele sahiptir. İnsanların bu mantıksız eğilimleri sonucunda gerçeği kabul etmedeki başarısızlığı, duygusal rahatsızlıklara neden olur.²⁹⁴ Oysa, eğilimlerinin mantıksız yönlerini açığa çıkaran ve bilincine varan insan daha akılcıca davranmış olacaktır.

İnsanların doğuştan mantıksızlığa olan eğilimleri, çevreleri tarafından da beslenir. Özellikle de daha çaresiz olunan çocukluk döneminde mantıksız düşünceler daha kolay kazanılır. Ellis, bunun nedenlerinden birinin, çocuğun özellikle gelecekteki doyumdan daha çok şimdiki doyumda ısrar etmesi ve gerçek korkularını fantezi korkularından ayırt edememesi olduğunu söyler.²⁹⁵ O halde Ellis'in çocukların akıllı düşünmelerini ve hissetmelerini pek mümkün görmediği sonucunu çıkarılabilir. Bu noktada, Aristoteles'in kendine egemen olan insanı tanımlarken ve iradede bahsederken çocukları bu sınıflamanın dışında bırakarak, onların eylemlerinden sorumlu tutulamayacağını, çünkü akıldan yoksun olduklarını söylemesinin, Ellis'in yaklaşımına bir ucundan benzemekte olduğu belirtilebilir.

Ellis insanların kendilerinin mantıklı seçim yapma kapasitelerini geliştirmediklerini, mantıklarını kullanamayarak, kişisel-duygusal rahatsızlıklarını büyük ölçüde kendilerinin yarattığına inanmaktadır.²⁹⁶ Mantıklı olmanın, doğrudan akıllı kullanmakla ilgili bir durum olduğu kabul edilirse, Aristoteles'in de öğretisinde, aklını duygularını yönlendirme yolunda kullanmayan insanların mutsuz olacağını söylemesi, Ellis'in mantıksız

²⁹³ NELSON, a.g.e., s.49 ; The Basic Clinical Theory of Rational – Emotive Therapy. Handbook of Rational – emotive Therapy. Ed. A.Ellis, R. Grieger. New York : Springer Publishing Co., 1977

²⁹⁴ A.g.e., s.49

²⁹⁵ NELSON, s.49-50 ; HARPER, R.A. (1961). A Guide to Rational Living. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall

²⁹⁶ NELSON, s.50 ; Humanistic Psychotherapy . The Rational – Emotive Approach. New York : Julian Pres, 1973

davranması sebebiyle ruhsal sorunları davet eden bireylerinin küçük bir modeli gibidir.

Akılcı duygusal yaklaşımın üç hipotezi vardır. (1) Düşünce ve duygu yakından ilişkilidir. (2) Düşünce ve duygu birbirleriyle o denli yakın ilişkilidir ki, birbirlerine eşlik etmektedirler. Döngüsel olarak bir neden-sonuç ilişkisiyle çalışırlar ve neredeyse tamamen aynı şeylerdir, öylesine ki bir kimsenin düşüncesi duygusu, duygusu düşüncesi haline gelir. (3) Hem düşünce hem de duygu, kendi kendine konuşmaya veya içselleştirilmiş cümlelere dönüşmeye eğilimlidir. Pratik olarak, insanların kendi kendilerine söyledikleri ifadeleri, onların düşünceleri ve duygularıdır ve insan, hem duyguları yaratma hem de duygularını uyarlama kapasitesine sahiptir.²⁹⁷ Bu üç hipotezde, doğrudan Aristoteles'in ortaya koyduğu akıl ve his ilişkisini sezinlemek mümkündür. Şöyle ki, Aristoteles akıl ve hissi özdeş görmeyerek onları ayırmakla birlikte, birbirlerinden bağımsız olamayacaklarını ve her an ilişki halinde oldukları birbirlerini etkilediklerini söylemiştir. Onun düşünceleri, akıl ve hissin iç içe olduğu yönünde ele alınırsa, buradaki hipotezlerle paralellik göstermektedir. Onun cesaretlilik ile ilgili verdiği örneği ele alırsak, okyanuslarda dalgalarla boğuşan bir denizcinin cesaretinin tecrübeden, denize düşünce bir şey olmaz diyenin cesaretinin de akıl yoksunluğundan kaynaklandığını söyler.²⁹⁸ Oysa bu kişi hissettiği bu cesaret durumunun, akıldan yoksun olan ve mantıksız bir his olduğunun farkındalığını sağlasa ve bu eylemini akıl ile yönlendirerek denize atlama isteğinden, mantıklı düşüncesinden sonra edindiği korkusundan dolayı vazgeçer ise bu doğru bir eylem olacaktır. Diğer türlü Aristoteles'e göre gerçek cesaretlilik değildir, çünkü akıldan yoksundur. Ellis'in dediği gibi, burada akıl ve his arasında döngüsel bir durum söz konusudur. Kör cesaret hissi, aklın devreye girmesi ile olması gerekli bir korku hissine dönüşebilir.

²⁹⁷ NELSON. s.48

²⁹⁸ ARISTOTELES, **Eudemos'a Etik**, 1129a29

Aristoteles, kendi düşüncesinde akıllı temel almakla birlikte duyguları tamamen dışta bırakmamıştır. O, duyguların gerekli olduğunu, ancak doğru yönlendirilmesi ve anlaşılmasını salık vermiştir. ADT de bu düşünceden uzak kalmayarak, akıllı ve mantığı ön planda tutarken, duygulara yer verilmeyen bir terapi yöntemi olmamıştır. Duyguların gerekliliği ile birlikte daha çok da uygun duyguları vurgulamaktadır. Uygun olmayan duygular, akıl ve his dengesinin kurulamaması sebebiyle karışan duygulardır. Örneğin, insanların yabancı oldukları, zor bir çevrede korkmaları, ihtiyatlı davranmaları uygun duygular olabilir, çünkü böylece kendilerini korumak üzere gereken işlemleri yapabilirler. Ancak, yabancı bir gruptaki kaygı, akılcı olmayan düşüncelere dayandığı için ve gerçekçi olan hisleri ve davranışı engellediği ve karıştırdığı için uygun olmayan bir duygu olarak kabul edilmektedir.²⁹⁹ Bu durumda, etkili eylemin olasılığını ve mantıklı tavırlara ulaşmayı engellemeyen, işlevsel olarak akılcı ve makul olan inançlar, duygulara eşlik ettiğinde ortaya çıkan duygular uygun duygulardır.

Bu düşünceler doğrultusunda Ellis ve Harper'a göre düşünmek, duygusuz olmak değildir, aynı şekilde duyguyu da dışlamaz. İnsan düşünen ve duygusal bir bireydir. Onlara göre, Aristoteles'inde söylediği gibi duygular lazımdır, çünkü duygularımız hayatta kalmaya ve hayatta kalırken mutlu ya da mutsuz olmaya iter. Duygularımız sebebiyle denizde yüzerken fazla açılmıyoruz ve yaşamayı seçtiğimize göre, farklı tür zevkleri tercih ettiğinizi hissediyoruz ve boş oturmak yerine üretmek, roman yazmak resim yapmak gibi etkinlikleri seçiyoruz. Duyguların bize hissettirdiklerimizden zevk alıyoruz. Sonuç itibarıyla, duygular, değerler ve amaçlara, özellikle de hayatta kalma ve mutluluk amaçlarımıza eşlik ederler.³⁰⁰ Aristoteles "**Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler. Duyularımızdan aldığımız zevk bunun doğal bir kanıtıdır.**"³⁰¹ ifadesi ile bu durumu çok güzel açıklamıştır.

²⁹⁹ NELSON, s.48-49 ; Ellis, 1973

³⁰⁰ ELLIS-HARPER,s.27

³⁰¹ ARISTOTELES, **Metafizik**, 98a20-25, 980b25

Sonuç itibariyle bu bölümde, Akılcı Yaklaşım Kuramı ile Aristoteles'in psikolojik bağlamda kişi ve eylemlerde akıl-his ilişkisi üzerine düşünceleri, benzerlikleri ile ortaya koyulmuştur. Aristoteles'in eğer yaşasaydı bu kuramı benimsemekte çok fazla zorlanmayacağını, çünkü onun kendi döneminde ortaya koyduğu yapının, günümüzde detaylı ele alınarak geliştirilmiş ve bilimsel yönden desteklenerek uyarlanmış bir hali olduğunu söylemek mümkündür. Aristoteles'in akıllı, düşüncesinin baş tacı yapmış olması ve Ellis'in aklın çetin bir patron olduğunu³⁰² söylemesi yönünde sağlanan uzlaşmanın da ötesinde, Aristoteles'in ahlak felsefesinin, bugünkü akılcı yaklaşımın görece daha basit bir modeli olduğu da açıktır.

³⁰² ELLİS-HARPER, a.g.e., s.85

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tezin sonunda, Aristoteles'in akıl ve hisle ilgili düşünceleri, onun kendi felsefesindeki temel kavramları ile ilişkilendirilerek ele alınmış ve bu yolla bir sisteme oturtulmuştur. Neticede görülmüştür ki Aristoteles, hislerin insan için önemli olduğunu vurgulamakla birlikte akıllı, hislerden daha üstün tutmuştur. Onun düşüncesinin temel önerisi, duyguların akılla şekillendirilmesi ve aklın ilkelerine göre yönlendirilmesi, böyle bir tavrın insana mutluluk ve ahlaklı bir yaşam sağlayacağı yönünde olmuştur. Bu öneri, günümüz psikoloji bilimi yaklaşımlarında halen geçerli olan bir yaklaşımdır.

Nitekim, tezin sonunda varılan sonuç, Aristoteles'in felsefesinin günümüz psikoloji bilimi ve ahlaki yaklaşımları ile ne kadar uyumlu olduğudur. Tezin, asıl amacı, Aristoteles felsefesinde akıl ve his ilişkisini ele almakla birlikte, ikincil bir amacı da onun düşüncelerini günümüz duygu psikolojisi yaklaşımları dahilinde değerlendirmek olmuştur. Bu doğrultuda, öncelikle Aristoteles'in akıl ve his anlayışı; ruh, ahlak, erdem, irade, seçme, mutluluk kavramları ile ilişkilendirilmiş ve sonrasında günümüz duygu-psikolojisi yaklaşımlarından örnekler ile ahlak felsefesi dahilinde psikolojinin temellerini bulabileceğimiz düşünceleri karşılaştırılarak, bugünün psikolojisine dair öngörüsünün kalitesi ortaya koyulmuştur. Neticede anlaşılmıştır ki, Aristoteles'in yaklaşımı, günümüz psikolojisindeki yaklaşımlar ile fazlaca tutarlılık göstermektedir. Psikolojinin ilk izlerini Yunan filozoflarının yaşamın doğasına dair düşüncelerinde de bulmak mümkün olmakla birlikte, en belirgin ve detaylı şeklini ilk olarak Aristoteles'te bulabiliriz.

Aristoteles'in bir ruh bilim diyebileceğimiz çalışmasının incelenmesi neticesinde anlaşılmıştır ki, insan davranışlarını belirleyen esas etmenin ne olduğu sorusunun cevabı onun diğer varlıklarla ortak olan özelliklerinde değil, onlara nazaran çok daha çeşitli olan duygular demeti ve onların sahip olmadığı akıllı içeren iki yönlülüğüyle ilgilidir. Ona göre, insan bir yandan

doğası gereği içgüdüleri doğrultusunda hareket ederken, diğer yandan da aklı ile bu doğasına hükmedebilmektedir. Bilinçli ve sorumlu bir varlık olması onu yüceltirken doğanın bir parçası olan yanı ise ahlaki mücadelesinin sebebidir. Çoğu zaman insan, aklı ve hisleri arasında salınırken, iki yönlü bir varlık oluşunu derinden hisseder. Bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için bir ilke belirlemesi gerekir. Bu ilkeyi bir görev bilincine göre belirleyerek, sahip olduğu üstünlüğü diğer canlılarla ortak olan özelliklerini yönlendirmek için kullanır.

Düşünce tarihinde akıl-his ve aralarındaki ilişkiye dair farklı yaklaşımlar olmuş, bunlardan bazıları akla bazıları ise duygulara itimat etmiştir. Aristoteles ise, ikisi arasındaki uyuma önem vermiştir. O, akıl ve hissin insana ait olan iki ayrı yeti olduğunu ve bu yetilerin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu düşünmüştür. Ayrıca, birbirlerinden farklı özelliklere sahip olsalar da eylemler üzerinde birlikte etkili olduklarını söylemiştir. Akıl ve duygular birlikte insanı yönlendirirken, onun hem tutkuları ve istekleri, hem de mantığı üzerinde etkili olurlar.

Akıl ve his arasında bir uyum sağlama çabası, yalnızca insana özgüdür. Aristoteles, her ikisinin de insan için gerekli olduğunu ve bir uyum içinde görevlerini yerine getirdiklerinde insanın kendi özüne uygun olan etkinlikleri sağlayacağını ve bu şekilde onlara mutluluk getireceğini savunmuştur. Böyle bir uyum sağladığında insan erdem sahibi olur. Bu uyum aklın, hisler üzerinde hakimiyet kurabilmesinin sonucudur. Bunu başaran kişi ise Aristoteles'in göre kendine egemen olan insanıdır.

Aristoteles'e göre, insanın bir yönü doğal yasalara boyun eğen istek ve duyguları, diğer yönü ise bu determinizmin dışına çıkma imkanı veren aklı ve bilincidir. İnsan, aklı ile diğer canlılardan farklılığını ortaya koyar ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenir. İnsan, doğal olan isteklerinden sorumlu tutulamaz, ama bu isteklerini yönlendiriş tarzından dolayı sorumlu tutulabilir. Aristoteles, duyguların karar verme üzerinde etkili olduğunun farkındadır, ancak o duyguların tamamen bastırılması yerine akıl ile birlikte bir dengede

tutulması gerektiğini savunur. İstek ve iştahlar, insanın doğal yanıdır, ancak insana egemen olmamalı insan hislerine aklı ile egemen olmalıdır.

Aristoteles, duyguların haz ve acı kaynaklı olduğunu düşünmüştür. Çünkü Aristoteles, istek ve iştahların belirlendiği yer olan hayvani ruhun hareketini, doğrudan haz ve acıya indirgenmiştir. Hayvanlarda böyle iken, arzulayan ve düşünen olarak iki yönlü olan insanda da haz ve acı duygulanım olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan da duyguların anlık ve sadece hedefe yönelik, aklın ise uzun süreli ve mutlak olanı ilke edindiğini, dolayısıyla duyguların geçici hazların getirdiği mutluluğa, aklın ise kalıcı ve mutlak mutluluğa ulaştırdığı sonucuna varılır.

Aristoteles, aklı duygulardan daha üstün görmüştür. Kendi ahlak felsefesinde, aklın buyurduklarına göre davranmanın önemini savunmuştur. Hem ahlak hem de bilgi felsefesinde, aklı ve aklın ilkelerini amaç edinmiştir. Akla verdiği üstünlüğün bir göstergesi de onun tanrısal olandan pay aldığını düşünmesidir. İnsan aklı sayesinde Tanrıya yakındır ve ona yakın olduğu ölçüde gerçekten mutludur. O, aklın, biri ölümlü ve pratik yaşama yönelik edilgin akıl olan ve diğeri de tanrıdan pay alan, ölümsüz ve üstün olan saf akıl olarak nitelendirdiği etkin akıl olmak üzere iki akıldan bahseder. Pratik akıl, ahlakın ilkelerini verirken, teorik akıl salt bilgiyle alakalıdır. Pratik akıl, kendinden daha üstün olan teorik akla göre davranmalıdır. Akıl, kendi içinde sağladığı bu uyum ile insanı ve isteklerini doğruya yönlendiren bilinçli ve ilke sahibi olan yetidir. Görüldüğü üzere Aristoteles de son varılan nokta, hep akıl olmaktadır. Bu yönüyle onun rasyonalist bir filozof olduğu söylenebilir.

Görülmüştür ki, Aristoteles'e göre duygular akıl ile biçimlenmelidir. Ruhun üç parçalı olduğunu ve insani, hayvani ve bitkisel ruh olan bu üç parçasının birbirleri ile içiçe geçmiş olduğunu düşünen Aristoteles'e göre, duyguların yeri, istek ve iştahın alanı olan hayvani ruh, aklın yeri ise insani ruhtur. Yine ona göre, her bir ruh bir üsttekinin maddesi, bir alttakinin ise formudur. Bu mantıkla yaklaşıldığında, Aristoteles için duyguların aklın

maddesi olduğu, aklın ise duyguların formu olduğunu sonucunu çıkarmak onun düşüncesi ile tutarsız olmaz.

Ayrıca onun, duyguları, maddeye girmiş biçimler olarak bedendeki etkisi olarak ifade etmesi, aklın form olarak beden aracılığıyla duyguları biçimlendirdiği kanısını destekler ki bu da, aklın yönlendiriciliği altındaki duyguları vurgulamasının dayanağı olarak görülebilir. Ayrıca, beden, hayvanlarda olduğu gibi doğrudan kendisine haz verecek olan isteğin yerine getirilmesini hedeflediğinden, ruh ise akıllı yanı ile insana uygun ahlaki eylemlerin amaçladığı ilkeleri önemsediğinden, ruhun bu iki bölümmn farklı talepleri olabilir. O halde, ruhun iki bölümü arasındaki bu uyumsuzluğun getirdiği çelişkinin de akıl ve his ikiciliğine yol açtığı sonucuna varılır.

Aristoteles'in ruh ve beden anlayışının da onun, madde ve form anlayışına paralel olduğu görülmektedir. Bu anlayışa göre, beden maddeye, form ise, ruha karşılık gelir. Aristoteles'e göre, ruhun akıllı olan bir parçasının dışında, ruh da beden gibi ölümlüdür. O halde ruh, bedenin içinde taşıdığı erektir, beden hareketleri içinde kendini olgunlaştırıp gerçekleştiren formdur. Beden, insanın dış dünya ile bağlantısı olma sıfatıyla, ruh ise ona bu imkanı verme ve canlılığı sağlama sıfatıyla bir bütün oluşturarak insanın varlığını mümkün kılarlar.

Tezde, Aristoteles'in ruhun altı farklı gücü olduğunu söylemesi ile akıl ve his arasında bağlantı kurularak da belli sonuçlara varılmıştır. Varılan ilk sonuç, ruhun, hem akıl hem de hisle ilgili olan gücünün, hareket etme gücü olduğudur. Çünkü, ruhun bu glerinden besleyici gücün doğrudan hislerle ve akılla ilişkisi yoktur, ancak diğer glerin varlığı için temel olması sebebiyle önemlidir. İkincisi olan duyma gücü ise yarattığı haz ve acı sonucunda istek ile duyguları belirleyen güçtür. Duyumsama olmadan hissetmek mümkün değildir. Duyma gücü anlaşılacağı üzere akıl ile değil, isteme ve arzu ile ilgili olup haz ve acıyı ilke edinir. Ruhun bu gücü ile insan neyi arzu ettiğini ve istediğini bilir. nc güç olan ortak duyu, duyumun duyumu olarak tecrübenin oluşmasına yardımcı olurken, dördüncü g hayal etme gücü ise

hem duyum hem de akıl ile ilgilidir. Çünkü söylendiği gibi duyumlama olmadan hissetme olamayacağı gibi hayal etmek de mümkün değildir. Beşinci güç, hareket gücüdür ve sadece bu güç hem akıl hem de hislerle doğrudan ilişkilendirilebilir, çünkü hareketin kaynağı istek ve iştahdır. Bu iştah, akli uyardıktan sonra bir duygu ve düşünce ikilemi başlar. Bir amaca yönelik olan duygu, aklın yönlendirmesi sayesinde amacına ulaşabilir. Bazen de tersine duygu, aklın yönlendirdiğinin dışındaki başka bir amacı hedefler. Hareket gücü, hayvanlarda akıl olmadığından dıştan gelen bir uyarı ardından hareketi sağlayan basit bir süreç iken, insanda akıl ve his ikilemi nedeniyle farklı yönle giden güçlerin bir dengesi olmalıdır. İnsanda hareketin kaynağı hisler iken hareketin amacı ve yönlendiricisi akıldır. Son olarak, doğrudan akıl ile ilgili olan düşünme gücü, tamamen insana özgü bir güçtür. Düşünme gücü en üstün güç olarak, insanın duygularına kapılıp gitmemesi için kullandığı güçtür. İnsanın hareket gücünü, hislerin akla uygun olmasını sağlayarak uyarır ve böylelikle insanın ahlaki bir varlık olma özelliğini yerine getirir.

O halde, ruhun güçleri ile akıl ve his ilişkilendirildiğine ortaya çıkan esas sonuç şudur: Akıl ve his dengesi, insan ruhunun sahip olduğu bu güçler arasındaki uyumun, aklın ilkelerine uygun olması halinde sağlanabilir. İnsan, sahip olduğu bu güçlerinin yardımıyla doğru eylemde bulunma kapasitesine de sahip olup, bu kapasiteyi mümkün kılan, hislerle ilgili olan duyumlama gücünden gelen istek ve iştahları yönlendirerek, hareket gücünü uyararak düşünme gücüdür.

Aristoteles'in beden anlayışı ile akıl ve his ilişkilendirildiğinde ise, ilk yapılan tespit, onun, bedeninin duyguların yeri olduğunu düşünmüş olmasıdır. Çünkü ona göre, akıl olmasa da duyguların etkileri akıldan bağımsız olarak bedende görülebilir. Bedenin unsurları arasında bir uyum sağlamak ruhun görevi olup, bu anlamda bedende gerçekleşen duyguları da akılla uyumlu hale getirmek onun görevidir. O halde bedeninin, akıl ile doğrudan bir ilgisinin olmadığı, tersine doğrudan hislerle ilgili olduğu söylemek doğru olur. Ayrıca beslenme, üreme, istek ve ihtiyaçların daha çok bedensel istekler olarak

bedene ait olduğundan yola çıkıldığında, aklın beden aracılığıyla ona yönlendirilen duyguları idare etmekte olduğu ve bedenın kendisinin hisleri yönlendirme anlamında aktif bir rolü olmadığı sonucuna da ulaşılır.

Böylelikle hem ruh, hem beden, hem de ruh-beden ilişkisi açısından ele alınarak ulaşılmış olan bu sonuçlar toparlandığında, ortaya genel ifadeyle şöyle bir şema çıkar. Aristoteles'e göre ahlaki olmak, ruh ve beden olan bu iki özümüzün, uyumlu ve işini tam olarak yapmasına bağlıdır. Yani içimizdeki hayvani unsurla, ruhun akıllı kısmının uyum içinde olması ile en yüksek iyi gerçekleşebilir. O halde insan, bedeni ve onu yönlendiren ruhu arasındaki dengeyi sağlayarak, akıl ve his uyumunu kendinde gerçekleştirebilir. Çünkü beden, bitkisel ve hayvani ruh aracılığıyla maddi dünyaya yönelik isteklerin ortaya çıktığı maddi alan olarak, insani ruhun sahip olduğu akla uyabilir.

Tezde yapılan bir tespit de şudur: Akıl ve his ile ilişkilendirilen bir ayrım da ruhla ilgili olarak, Aristoteles'in insanın rasyonel ve irrasyonel olmayan iki yönlü olduğu hakkındaki düşüncesinden yola çıkılarak söylenebilir ki, rasyonel ruh, irrasyonel ruha hakim olduğu ve onu aklın ilkelerine uygun yönlendirdiği sürece, insanın hislerinin akla tabi olduğu söylenebilir. Aristoteles'e göre, insan, hislerinin yönlendirdiği irrasyonel parçasını, pratik akıl yoluyla organize etmeli, tercih ve eylemlerini akıllı temele alarak düzenlemelidir. Ancak, böyle düşünmesinin, onun insan doğasını tam olarak gerçekleştirebilmek adına, hayvani doğasını yoksayması ya da reddetmesi anlamına gelmemediğine de dikkat çekilmelidir. Duygularının farkında olarak, rasyonel olmayan arzu, itki ve eğilimlerini bastırmak ve bir tarafa bırakmak yerine, onu akıl yoluyla kontrolü altına almalı, karakter erdemine uygun davranarak eğitip düzene sokmalıdır. Arzularını gerektiği gibi eğitip düzene sokamazsa eğer, hislerin hakimiyeti altına girecek olan insan, potansiyel olarak sahip olduğu rasyonel faaliyetlerini hayata geçiremez ve insanlığından uzaklaşır. Hayvani doğamızın varlığı, ona karşı bizim rasyonel ve sorumlu bir varlık çabamızı gerekli kılar.

Aristoteles'in ahlak felsefesi açısından, akıl ve his ele alındığında insanın ahlaki bir tavır sergilemesi için aşına olunan ifadesiyle, ikisi arasındaki dengeyi kurmuş olması gerektiği sonucuna ulaşırız. Aristoteles ahlak felsefesinde, insanın amacının ne olduğunu ve bu amaca ulaşmak için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini ortaya koymuştur. İnsanın diğer canlılardan farklı olarak aklının olduğunu ve bu yetisinin onun mutluluğa ulaşmasını mümkün kıldığını söylemiştir. Bunun yolunun da erdemli tavırlar sergileyerek, seçimlerinde orta yolu hedeflemesi olduğunu savunmuştur. Buradan da, uyumlu bir akıl his ilişkisinin erdemi sağladığı ya da erdemli insanın akli ve hissi arasındaki dengeyi sağlayan insan olduğu sonucuna varılmıştır.

Erdem, duygularla ve eylemle ilgilidir ve bir duygu grubunu denetim altına alma ve onları doğru biçimde yönlendirmeyi sağlama huyudur. Aristoteles'te erdemin konusu duygu ve eylemler olmakla birlikte, onun yöneldiği ve onu mümkün kılan şey akıldır. Buradan da erdeme hislerle değil, akıl ile sahip olduğumuz sonucu çıkar. Çünkü, erdem bir seçim gerektirir. Seçim ise akıl varsa yapılabilir. Erdem, hislere karşın akla uygun bir seçimi gerekli kılar, çünkü erdemin tek ölçüsü akıldır. Aristoteles'e göre, erdemli olmak veya olmamak insanın elindedir. Her insan, içinde erdem sahibi olma potansiyelini taşır. Akıllı olan insan, bu olasılıklar içinden erdemli olmayı akli ile seçer.

Buradan çıkan sonuç, Aristoteles'in akıl ve his mücadelesinin olduğu durumlarda, iradeyi yetkin gördüğü ve insanın iradi bir varlık olduğunu kabul ettiğidir. Çünkü, iradenin olduğu yerde seçme özgürlüğü ve sorumluluktan bahsedilebilir. Aristoteles'in insanların düşünme yoluyla, alternatif eylemler içinde şu ya da bunu seçmesinin ve hatta akla uygun olanı seçmesinin erdemli olma potansiyelinin doğal bir sonucu olarak mümkün olduğunu düşündüğünü ve erdemi merkezine koyduğu ahlak felsefesinde kilit nokta olarak gördüğü seçimin ilkesini hislere karşın akıl olarak belirlediği anlaşılır. Çıkarılan bu sonuca dayanak olarak, onun seçimi üzerinde düşünülüp

taşınılmış arzu olarak tanımlamasını ve arzu edeceğimiz şeyi akıl ile seçeceğimizi söylemesi alınabilir.

Tezde ulaşılan bir sonuç da, düşünce erdemlerinin akıl, karakter erdemlerinin ise duygular ile ilgili olduğudur. Aristoteles, aklın teorik ve pratik ayrımına uygun olarak, erdemi de düşünce ve karakter erdemleri olarak ikiye ayırmıştır. Bu iki erdem türünün, akıl ve hislerle olan ilişkisi ile ilgili olarak, akılla ilgili olanın düşünce erdemleri, duygularla ilgili olanın ise karakter erdemleri olduğu tespiti yapılabilir. Karakter erdemi, ruhun akıldan tamamen pay almayan yanında, düşünce erdemleri ise akıldan tamamen pay alan yanındadır. Her ikisi de aklın ilkelerine yönelen ve bu ilkelere göre davranıldığında ortaya çıkan erdemlerdir.

Burada yapılan tespit şöyle devam ettirilebilir: Düşünce erdemlerinin, dış dünya ile bağlarının olmamasının bir sonucu olarak da hislerle de doğrudan bir ilişkisi yoktur. Onlar, karakter ve irade ile ilgili olan ahlaki erdemlerin hedeflediği ideali belirlediklerinden, düşünmeye ve akla dayanarak, hislere yol gösterirler. Karakter erdemleri ise huylarla ilgili olup, duyguların akla uygun olarak orta yolu bulmasını sağlayan erdemlerdir. Karakter erdemleri, nesneye bağlı erdemlerimiz arasında iki aşırı uç arasında bir noktadır ve bu iki aşırı uç, bizim duygulanımlarımıza göre eksik veya aşırı olan uçlardır. Orta nokta ise, pratik bilgeliğe(ama akla dayanarak) dayandırarak yapmamız gereken ahlaki seçimin işaret ettiği noktadır.

Burada yapılabilecek son tespit, karakter erdemlerinin, hislerle akıl arasındaki farklılaşma anlarında bir karar merci olması yönüyle, insani yaşamdaki rolünün büyük olduğudur. Çünkü, tüm bu uçtaki duygulanımlara genel ilkeye uygun hareket etmeyi buyuran akıl, hislere karşın, kendine karakter erdemi içinde bir denge ve uyum alanı bulur. Aristoteles, karakter erdemlerinin türlerini tek tek ele alarak duygular üzerinde kendine özgü bir inceleme yöntemi oluşturmuş ve her bir duyguyu detaylı olarak incelemiştir. Bu erdem türleri arasında ise en çok ölçülülüğe önem vermiştir. Ona göre, ölçülü olan insan tüm diğer erdemlerle ilgili orta yolu da bulabilir.

Aristoteles'te, akıl ve hissin, ahlaki eylemlerimiz üzerindeki etkisi ise, kendine egemen olan ve kendine egemen olmayan insan bağlamında ele alınarak şu sonuçlara varılmıştır: Hislerinin getirdiklerine yönelik olarak tutkularıyla davranan insan kendine egemen olmayan insan, aklın öğütlediklerini tercih ederek davranan insan ise kendine egemen olan insansa, kendine egemen olmayan insan hislerinin baskınlığına göre eyleyen, diğeri ise, aklın üstünlüğüne göre eyleyendir. Kendine egemen olmamak, doğru ilkeyle ilgili bir bilgi eksikliği ve ya irade zayıflığı yüzünden olabilir. Arzular ile doğru ilke arasında çatışma yaşanan durumlarda, bazen hislerin akla daha baskın gelebileceğini Aristoteles'in kabul ettiğini görüyoruz. Kendine egemen kişi ise akla bağlı kalan ve bu bağlılığını herhangi başka bir şey yüzünden değiştirmeyendir. O, doğasında kötü arzular olsa bile kendini bırakmadığından kötüye yönelmez. Sonuç itibarıyla anlaşıyor ki, kendine egemen kişi, akıl yürütmede tutarlı olan kişi, kendine egemen olmayan kişi ise tersine akıl yürütmede tutarsız olan kişidir. O halde, irade sahibi olan insan, kendine egemen olan insan olmayı seçebilir.

Ahlaki eylemlerimiz açısından akıl ve his ilişkisi ele alınırken, bu ikisi Aristoteles'in irade açısından, insan eylemlerini türlere ayırmış olması ile de bağlantılı olarak ele alınmıştır. Aristoteles, bunlardan hangilerinin ne kadar bizim elimizde olduğuna ya da olabileceğine dair belki de çağının ilk ve detaylı ilk örneği olarak, psikolojik bir irdeleme yapmıştır. O, bu irdeleme neticesinde, aklın liderliğinde muhakeme sonucu yaptığımız iradi eylemlerin doğru, hislerin yönlendirmesinde olan eylemlerimizin ise haz amaçlı, bilinçsizce, bilgidен yoksun, geçici amaçlara yönelik ve pişmanlık getiren irade dışı eylemlerin ise insanın özüne uygun olmayan eylemler olduğu sonucuna varmıştır.

Tezde mutluluk ile ilgili varılan sonuç ise, mutluluğun hem akıl hem de hislerle çok yakından ilgili olduğudur. Aristoteles'e göre yaşamın amacı mutluluktur. Mutluluk, akıl ve hisle ilişkilendirildiğinde görülür ki, o hem hissel hem de akli bir hedettir. Mutluluk, bir yanılla hissi bir durumdur, çünkü mutlu

olduğumuzu hissederiz, bir yanıyla ise akli bir durumdur çünkü, ona ulaşabilmek akıl aracılığıyla olur. Akıl sahibi olunmadan mutlu olunamaz. Zaten mutluluk insanın temel işi olup, onun özüne uygun olan esas etkinliktir. İnsan için iyi olan mutluluktur ve bu mutluluk akılsal ilkelerle uyumlu gerçekleşmektedir. O halde, insanın davranışları ne kadar mantıklı ve aklın ilkelerine uygun olursa, o kadar mutlu olacağı sonucuna varılır.

Ancak, Aristoteles'in gerçek mutluluğu geçici hazlardan ayırdığını görürüz. Onun düşüncesi, mutluluğun haz elde etme yönüyle hislerle alakalı olmasının yanında, asıl mutluluğun ancak akıl ile gerçekleşebileceği ve ruhun akla uygun etkinliğinin asıl olan mutluluğu getireceği, bu durumun ise geçici değil, bir süreklilik halinde olması gerektiği, dolayısıyla mutluluğun pratik değil teorik alana ait olan zihinsel bir etkinlik olduğu yönündedir. Hislerimiz bize mutluluğu sağlamakla birlikte daha çok hazza yakındır. Halbuki, akıl ile yönlendirildiği zaman asıl mutluluk etkinliği gerçekleşebilmektedir. Burada varılan sonuç, mutluluğun hazlarla ilgili olmakla birlikte, ancak akılla sağlanabileceği ya da akıl ile elde edilebilen uzun süreli hazların sonucu olduğudur.

Sonuç olarak Aristoteles, ahlaki yaşam, mutluluk, irade ve seçmede her zaman akıllı ilkeleri öne sürmüş, duyguların öneminin farkında olmakla birlikte akıldan yoksun olduklarında insanı aşırılıklara sürükleyebileceğini düşünmüştür. Onun ahlak felsefesinde öğütlediği ise insan tavırlarının kökeninde olan akıl-duygu ikiciliğinin doğru idare edilmesi olmuştur. Bunu sağlamanın yolunu bulmak için ortaya koyduğu araştırma ve görüşleri, günümüzde de geçerli olan bazı yaklaşımlarla tutarlı olmuştur.

Neticede görülmüştür ki, bu yaklaşımlardan duygusal zeka kuramı ve rasyonel emotif terapi, Aristoteles'in ortaya koyduğu akıl his yaklaşımının günümüze uyarlanmış ve bilimsel gelişmelerle detaylandırılmış bir devamı gibidir. Duygusal zeka yaklaşımını savunan Goleman da Aristoteles gibi, insan davranışları üzerinde duyguların çok etkili olduğunu kabul etmiş, ancak insanın arzulayan yönünün dışında, bir de düşünen yönü olan iki yönlü bir

varlık olduğunu belirtmiştir. Aristoteles'in etkin ve edilgin akıl ayırımına benzer olan bu ayırmada her ikisi de akıl ile ilgili olan düşünen yönünün ya da ilkçağdaki karşılığıyla etkin aklın yönlendirici ve üstün olduğunu düşünmüşlerdir.

O halde, duygusal zekanın, duyguları idare etmeyi, özbilinçli davranmayı, hisleri tanımayı, hissedilenlerin ardında ne yattığını, düşünceler, duygular ve tepkiler arasındaki bağlantıları sezmeyi, verilen karara duyguların mı yoksa düşüncelerin mi hükmettiğini bilmeyi, farklı seçimlerin sonuçlarını öngörebilmeyi, kaygı, öfke ve üzüntü gibi olumsuz duygularla başa çıkabilmeyi, sosyal beceri olan empati yeteneğini kurabilmeyi içeren yönleri sebebiyle, Aristoteles'in bugün yaşıyor olsaydı duygusal zeka yaklaşımını onaylayarak kendi düşünceleri ile çok tutarlı bulacağını söylemek mümkündür. Çünkü, onun da kendi döneminde ifade ettiği gibi nasıl, kime, nelerde, ne kadar zaman öfkelenmek gerektiğini ve kimin hangi noktaya kadar doğru davrandığını ya da yanılığa düştüğünü belirlemek kolay değildir. Herkes kızabilir, bu doğaldır ve kolaydır. Yine de söylenebilecek şey, orta yolu bulmayı hedefleyerek, gereken kişiye, gereken şeylerde, gerektiği şekilde hisleri yönlendirmenin doğru olduğu, aşırılıklar ve eksikliklerden kaçınmanın ise gerekli olduğudur. Tezin amacıyla ilgili olarak, bu benzer yönleri neticesinde iki farklı zamana ait bu düşüncelerin birbirlerine paralelliğini ortaya koymak zor olmamıştır.

Tezde, Aristoteles düşüncesi ile ortak yönleri olduğu savunulan bir başka yaklaşım da rasyonel emotif terapidir. Duygusal zeka yaklaşımı ile olduğu gibi, rasyonel emotif terapinin de Aristoteles'in ortaya koyduğu akıl ve his ilişkisi ile ortak yönleri vardır. Bu terapinin kurucusu olan Ellis, insan duygularının, düşüncelerle anlamlı ölçüde örtüştüğünü, kimi zaman duyguların düşünceler üzerinde etkili olduğunu, ancak tersi olarak düşüncelerin duygular üzerinde etkili olmasının, sağlıklı bir ruh halini sağladığını ortaya koymuştur. O, rahatsızlık veren duyguların, düşünce tarzının değiştirilmesi ile aşılabileceğini söyler. İnsanların ancak düşüncelerini

akıllı ve gerçekçi bir biçimde düzenledikleri ve disipline ettikleri zaman, yaşamlarının duygusal açıdan doyurucu olabileceğini söylemesi, aklın hem düşünceleri, hem de duyguları yönlendirme gücünün olduğu anlamına gelmesi bakımından, Aristoteles'in aklın ilkelerine göre belirlenen duygu ve düşünceleri (ya da pratik ve teorik akıl üzerinde etkili olan aklın ilkelerini) öğütlemesini hatırlatır. Her halükarda, hem Ellis hem de Aristoteles akılcı düşünceyi savunmuştur.

Varılan bu sonucu şöyle de desteklemek mümkündür: Akılcı Duygusal Kurama göre, mutluluk ve yaşamı sürdürmek için seçilen amaçlara ulaşmaya yol açan düşünce yolları mantıklılık, bunlara ulaşmayı engelleyen ve işi karıştıran düşünceler ise mantıksızlıktır. Mantıklı olma halinin, doğrudan akıl ile alakalı olmasından yola çıkılarak, Aristoteles'in de mutluluğa ulaşmanın akıl aracılığıyla olacağını, akıldan yoksun eylemlerin mutluluk getirmeyeceğini söylemiş olması, bu kuramla benzerliğini ortaya koymaktadır. Çünkü, Aristoteles'in de öğretisinde, aklını duygularını yönlendirme yolunda kullanmayan insanların mutsuz olacağını söylemesi, Ellis'in mantıksız davranması sebebiyle ruhsal sorunları davet eden bireylerinin küçük bir modeli gibidir. Aristoteles'in akıllı, düşüncesinin temeline koyması ve Ellis'in aklın bir patron olduğunu düşünmesi, her ikisinin de duygulara nazaran akla itimat ettiğini göstermektedir.

Sonuç itibarıyla, Aristoteles'in psikolojik bağlamda kişi ve eylemlerdeki akıl-his ilişkisi üzerine düşünceleri ile hem duygusal zeka yaklaşımı, hem de rasyonel emotif terapi önemli benzerlikler göstermekte olup, Aristoteles'in eğer yaşasaydı bu iki kuramı da benimsemekte çok fazla zorlanmayacağını, çünkü onun kendi döneminde ortaya koyduğu yapının, bugüne uyarlanmış bir hali olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. AKARSU, Bedia, **Ahlak Öğretileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993
2. ARİSTOTELES, **Doğa Bilimleri Üzerine**, (Çev. Elif Günçe), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2003
3. ARİSTOTLES, **Metafizik**, (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınları, 2001
4. ARAT, Necla, **Etik ve Estetik Değerler**, Say Yayınları, İstanbul, 1987
5. ARİSTOTELES, **Eudemos'a Etik**, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara, 1998
6. ARİSTOTELES, **Felsefeye Çağrı**, (Çev. Ali Irgat), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001
7. ARİSTOTELES, **Fizik**, Çev. Saffet Babür, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997
8. ARİSTOTELES, **Hayvanların Hareketi Üzerine**, (Çev: H. Nur Erkızan), İstanbul, Bulut Yayınları, 2000
9. ARİSTOTELES, **Ruh Üzerine**, (Çev: Zeki Özcan), İstanbul, Alfa Yayınları, 2001
10. ARİSTOTELES, **Nikomakhos'a Etik**, (Çev. saffet Babür), Ankara, Ayraç Yayınevi, 1998
11. ARİSTOTELES, **Poetika**, (Çev. Samih Rifat), K Kitaplığı, İstanbul, 2003

12. ARİSTOTELES, **Politika**, (Çev.Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004
13. AYDIN, Ayhan, **Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası**, Alfa Yayınları, Mayıs, 2000
14. BABÜR, Saffet, **Zaman Kavramı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996,
15. BARNES, Jonathan, **Aristoteles**, (Çev.Bahar Öcal Düzgören), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002
16. BİRAND, Kamuran, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Ankara, A.Ü.İlahiyat Fakültesi yayınları, 1987
17. BOLAY, Süleyman Hayri, **Aristoteles Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması**, İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1980
18. BOLAY, Süleyman Hayri, **Aristoteles Metafiziği ile Gazzali Metafiziğinin Karşılaştırılması**, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1980
19. BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara,1999
20. BURGER Jerry M., **Kişilik**, (Çev.İnan Deniz erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006
21. CAPPELLE, Wilhelm, **Sokrates'ten Önce Felsefe II**, (Çev.Oğuz Özgül), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1995,
22. CEVİZCİ, Ahmet, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Yayınları, Bursa, 2001
23. CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000

24. COPLESTON, Frederick, **Felsefe Tarihi C.1.(Aristoteles)**. (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1986
25. ÇÜCEN, Kadir, **Felsefeye Giriş**, Remzi Kitabevi, 1995
26. DURANT, Will, **Felsefenin Öyküsü**, (Çev.Ender Gürol) İz Yayıncılık, İstanbul, 2002
27. ELLİS, Albert-HARPER, Robert A., **Akılcı Yaşam Kılavuzu**, HYB Yayıncılık, Ankara, 2005, s.9
28. EFLATUN, **Şölen**, (Çev.:Azra Erhat - Sabahattin Eyüboğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972
29. GOLEMAN, Daniel, **Duygusal Zeka**, (Çev.Banu Seçgin Yüksel), İstanbul, Varlık Yayınları, 1998
30. GÖKALP, Nurten, **“Thomas Aquinas ve İrade”**, Felsefe Dünyası, Sayı 34, 2001/2
31. GÖKALP, Nurten, **“Bilim ve Felsefe Bağlamında Psikoloji”**, Felsefe Dünyası, Sayı:18, Kış, 1995
32. GÖKALP, Nurten, **“Akıl Duygu İkiciliğine İki Farklı Bakış”**, Felsefe Dünyası, Sayı:31, 992/2
33. GÖKALP, Nurten, **“İradede duygunun etkisine Genel Bir Bakış”**, Felsefe Dünyası, Sayı:36, 2002/2
34. GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1967
35. KAYA, Mahmut, **İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi**, Ekin Yayınları, İstanbul, 1983

36. KRANZ, Walther, **Antik Felsefe**, (Çev. Suad Y.Baydur), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1984
37. K.ADJUKIEWICZ, **Felsefeye Giriş, Temel Kavram ve Kuramlar**, (Çev.Ahmet Cevizci) Ankara, 1994
38. KÖROĞLU, Ertuğrul, **Akılcı Düşünme**, HYB Yayıncılık, Ankara, 2006
39. KÜYEL, Mübahat Türker, **Aristoteles ve Farabi'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri**, Ankara, A.Ü.Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi yayınları,1969
40. LANGE, Friedrich Albert, **Mateyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi**, (Çev.Ahmet Arslan), Ankara, Gündoğan Yayınları, 1990
41. MACINTYRE, Alasdair, **Etik'in Kısa Tarihi**, (Çev.Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001
42. NELSON Richard-Jones, **Danışma Psikolojisi Kuramları**, (Çev. Füsun Akkoyun) Cassel Educational Limited,,1982, s.47
43. PLATON, **Devlet**, (Çev.Sabahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz), Remzi Kitapevi, 1995
44. Randall, Jhon Harman, Jr-Justus BUCHLER, **Felsefeye Giriş**, (Çev.Ahmet Arslan) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, İzmir, No:1,1982
45. ROSS, David, **Aristoteles**, (Çev. Ahmet Arslan), İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002
46. THILLY, Frank, **Felsefe Tarihi**, Cilt 1, (Çev.İbrahim Şener), Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995

47. TÜRKER, Sadık, **Aristoteles'te Yargı Sorunu**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı, İstanbul,2001,
48. VERSENYI, Laszio, **Sokrates ve İnsan Sevgisi**, (Çev.Ahmet Cevizci), Gündoğan yayınları, Ankara, 1998,
49. VON ASTER, Ernst, **Felsefe Tarihi Dersleri**, (Çev. Macit Gökberk), İstanbul, Edbiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1943
50. WEBER, Alfred, **Felsefe Tarihi**, (Çev.H.Vehbi Eralp), İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998
51. YAZICI, Sedat, **Felsefeye Giriş**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999
52. YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin, **Felsefe ve Diyalektik** , Alkım Yayınevi, 3. Baskı
53. Bayram Yıldız, **Aristoteles'te Erdem ve Mutluluk**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı, Erzurum ,2002
54. ZELLER, Eduard, **Grek Felsefesi Tarihi**, (Çev.Ahmet Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, 2001

ÖZET

Bu tezin amacı öncelikle, düşünce tarihinde ilk dönemlerden bu yana insan aklını kurcalamış olan akıl ve his ilişkisini, epistemolojik ve ahlaki açıdan ağırlıklı olmak üzere Aristoteles felsefesi bağlamında irdeleyerek ortaya koymaktır. Bu çerçevede ilk olarak, bu iki kavrama dair genel anlamda filozofların yaklaşımlarına yer verilmek suretiyle konuya giriş yapılmıştır. İkinci bölümde ise akıl ve his anlayışı ayrı ayrı ele alınarak, bu iki kavrama filozofça hangi anlamların yüklediği, birbirleri ile nasıl ilişkilendirdiği ile ilgili değerlendirmeler sunulmuştur. Onun, akıl ve hissi birbirine indergeyerek, onların özdeş olduğunu düşünen bazı yaklaşımların tersine, ikisinin birbirlerinden bağımsız var olduğunu söyleyerek soyutlamasının temelinde yatan savunuları açıklanmış ve özdeş olmadıklarını söylemesinin sebepleri sıralanmıştır.

Üçüncü bölümde, filozofun akıl ve hissi ruhun iki yetisi olarak görmesi sebebiyle, ruh anlayışı üzerinde durulmuş ve ruhun vücut bulduğu bedenle de konu ilişkilendirilmiştir. Ruhun bu iki yetisi olan akıl ve his, Aristoteles'in ruh ve beden için söyledikleri etrafında değerlendirilmiştir. Akıl ve hisler, ruhun ait olduğu bölümleri ile bağlantılı olarak, bitkisel, hayvansal ve insani ruh için ayrı ayrı ele alınmış, daha sonra ruhun bu üç bölümünün sahip olduğu yetiler için de aynı mantıkla incelenmiştir. Doğrudan tezin konusu ile ilgili olan, ruhun akla sahip yanı ve akıldan yoksun olan yanları da bu bölümde incelenmiş ayrıca, aklın Aristoteles düşüncesindeki ağırlığından ötürü, iki türü olan teorik akıl ve pratik akıla, daha detaylı anlatılmak üzere ayrı bir başlık altında yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde ise, akıl ve his ilişkisi ahlaki yönden ele alınmış, Aristoteles'in ahlak felsefesinin iskeletini oluşturan kavramlardan ilk olarak erdem anlatılmış, daha sonra iki erdem türü olan düşünce erdemleri ve karakter erdemleri, ayrı ayrı kendi içindeki çeşitlerinden de bahsedilerek tezin

amacı doğrultusunda irdelenmiştir. Sonrasında akıl ve his ilişkisinin ve ayrıca aralarındaki çekişmenin ve uyumun en yoğun incelenebileceği, irade problemi üzerinde durulmuştur. Bu konu Aristoteles'in kendine egemen olan insan ve kendine egemen olmayan insan tanımları etrafında ele alınmıştır. Bunlardan bağımsız olarak düşünölemeyecek olan seçme ve sorumluluk ile ilgili olarak da Aristoteles'in düşöncelerine, insan eylemleri ile ilgili yaptığı ayrımlar yoluyla, bu başlık altında yer verilmiştir. Bu bölümün son başlığı ise, Aristoteles'in hedef olarak gösterdiği ve ruhun akla uygun etkinliği sonucu özüne uygun davranış sonucunda erdem sahibi olarak ulaşabileceği mutluluğa dair düşönceleri anlatılmıştır. Mutluluğa ulaşmada akıl ve hissin yaşamsal önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bahsedilen bölümlerde Aristoteles düşöncesinde akıl ve his ilişkisini ortaya koyduktan sonra, daha çok insan psikolojisi etrafında dönmekte olan bu düşöncelerin, halen günümüz koşulları ile ne kadar büyük paralellik gösteriyor olmasının şaşırtıcılığı göz önüne alındığında, kaçınılmaz olarak ilk döneme ait bu felsefi psikolojiyi günümüz psikoloji bilimindeki yaklaşımlar ile ilişkilendirerek inceleme gerekliliği doğmuştur. Beşinci bölümün irdelediği konu da bu olmuştur.

Son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak, ana hatları ile konunun üzerinden geçilirken, tezin ortaya koyduğu anafikir vurgulanmış ve varılan sonuçlar ifade edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

ABSTRACT

The primary aim of this study is to manifest the relationship between human reason and sense, which dwells on our minds throughout the history of thought, by considering the philosophy of Aristotle in epistemological and ethical way. In this frame, firstly we made an introduction by placing a general view of the philosophers' approaches to these two concepts. In the second chapter, the considerations of philosopher are presented; what kind of meanings he put on to these two concepts, how he related them each other, in which areas he placed them. Conversely to the approaches, in which reason and sense are accepted as identical by degrading them to each other, Aristotle's explanations about the reasons why it is hard to ostracize them by defining them independently and the reasons why they are not identical, are arranged.

In the third chapter, because the philosopher thinks the reason and the sense as the two skills of the soul, the understanding of soul is discussed by considering the body and soul as whole. The two skills of soul; reason and sense are discussed around the considerations of Aristotle about soul and body. Reason and sense are taken into consideration separately for herbal, animal and human part of soul. Later the skills of those there parts of the soul are examined in the same logical way. The directly related themes to this thesis, such as the sides of the soul which have reason and which does not have reason are also analyzed in this chapter. Besides, because of the severity of the reason in Aristotle's ideas, the theoretical reason and the practical reason are analyzed in details under two headlines.

In the forth chapter, the relationship between reason and sense discussed ethically; first, virtue, that composes the skeleton of Aristotle's philosophy of ethics, is described, then by expressing their types separately, the virtues of reason and the virtues of character are analyzed in the direction of this thesis. Later, we discuss the desire problem, in which reason and sense, and the conflict and the harmony between them can be analyzed

intensively. This subject is discussed around Aristotle's descriptions of "the human, prevails over himself" and "the human, who can not prevail over himself". Besides, under this headline we discuss Aristotle's ideas corresponding to the selection and responsibility, those can not be thought apart from the descriptions mentioned above, and by his segregations about the human activities. Under the last headline of this chapter, we also describe his ideas about happiness, which he shows as a target and that can only be reached by behavior which is adequate to his essence, and by virtue, as a result of harmonious activities of sense and reason. The vital importance of reason and sense to reach happiness is tried to be explained.

After the relationship between reason and sense is set up according to Aristotle's ideas in the chapters mentioned above, and when the astonishing results, that show great similarities between today's conditions and those ideas mostly turn around the human psychology, are taken into consideration, the necessity to analyze the philosophy of the first periods by relating the approaches in today's science of psychology is inevitably appeared. This is the subject analyzed in the fifth chapter.

In conclusion, by a general evaluation, the outline of this subject is analyzed and the main point of this study is emphasized, finally by expression of the results, the study is completed.